

ЗМІСТ

Діалектологія

1. Глуховцева К. Д. Узуальні та okazіональні діалектні явища в системі говірки..... 5
2. Гороф'янюк І. В. Ботанічна лексика крізь призму антропометричності (на матеріалі центральноподільських говірок)..... 15
3. Гримашевич Г. І. Текстологічна репрезентація означальних прислівників східнослов'янських говірок..... 22

Лексикологія

4. Пампура С. Ю. Принципи етимологізації лексичних запозичень (лінгвістологічний аспект)..... 30

Текст. Дискурс

5. Бирик С. П. Українська медіастилістика: засади становлення і перспективи розвитку 40
6. Вінтонів М. О. Функційні вияви відприслівникових часток у сучасній публіцистиці..... 47
7. Колесникова Л. Л. Феномен словесного символу як об'єкт лінгвістичних досліджень..... 53
8. Ніколаєнко І. О. „Орозмовлювання” літературної мови письменника кінця ХХ – початку ХХІ століття..... 60
9. Панченко Т. С. Динамічні процеси в українській сучасній періодиці на прикладі жаргонної лексики..... 66
10. Фалафівка О. Я. Дискурс ЗМІ про політику: підходи до визначення..... 76

Граматика

11. Весельська Г. С. Функційна специфіка градаційно-приєднувальних сполучників у сучасній українській літературній мові..... 88
12. Сухачова Н. С. Семантична деривація в англійській терміносистемі менеджменту..... 95
13. Шитик Л. В. Синкретичні атрибутивно-обставинні складнопідрядні речення з уточнювальним значенням..... 103

Ономастика

14. **Вінтонів Т. М.** Бібліоніми Мойсей і Теодор в історичних романах про Богдана Хмельницького: біблійні паралелі..... 115
15. **Ідзьо М. В.** Експресивний ономастикон у текстах польських ЗМІ..... 123
16. **Нелюба А. М.** Прізвиська дитячого товариства: словотвірні процеси і наслідки 131

Рецензії

17. **Ходоренко А. В.** Рецензия на монографию Е. Н. Белицкой „Семантика онима (динамический аспект)”. – Артемовск : Изд-во ГИИЯ ГВУЗ „ДГПУ”, 2015. – 409 с. 142

Відомості про авторів 146

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

К. Д. Глуховцева (Старобільськ)

УДК 811.161.2'282

УЗУАЛЬНІ ТА ОКАЗІОНАЛЬНІ ДІАЛЕКТНІ ЯВИЩА В СИСТЕМІ ГОВІРКИ

Діалектний текст як розмовний діалектний побутовий дискурс належить до неінституційних (непублічних), особистісно зорієнтованих [Руснак 2009: 23]. Наразі можна говорити про студіювання проблем, пов'язаних із науковим обґрунтуванням основних ознак діалектного тексту й діалектного дискурсу та їхньою дефініцією. До праць такого спрямування належить, скажімо, монографія Н. Руснак, яка зосередила свою увагу на системних, антропоцентричних і мисленневих категоріях діалектного тексту, з'ясувала когнітивні виміри текстів буковинських говірок, виявила граматичну й дискурсивну структури діалектного тексту, що уможливило актуалізацію функційно-семантичних і прагматично-інтенційних рис досліджуваної мовної субстанції в умовах комунікативної діяльності. У подальшому, імовірно, необхідно здійснити такі дослідження на матеріалі інших говірок української мови, а також реалізувати зіставне вивчення текстів, записаних у різних ареалах, з метою виділення рис, які споріднюють діалекти, і відмінностей, які їх диференціюють.

Привертає увагу науковців і те, що діалектний текст позначений і загальноновживаними рисами місцевої говірки, які можна назвати узувальними, і okazіональними. Прикметник *оказіональний* у довідковій літературі тлумачать так: той, що не відповідає загальноприйнятому вживанню, носить індивідуальний характер, зумовлений специфічним контекстом [Ганич, Олійник: 165], принагідний, випадковий [СУМ V: 659]. Г. Аркушин розглядає діалектні okazіоналізми з погляду особливостей їх утворення. О. Селіванова okazіоналізмами називає мовні одиниці, які можна віднести до складу стилістичних неологізмів, створених авторами тексту, зазвичай вони не набувають поширення [Селіванова 2006: 424]. Ми схильні, услід за Л. Пустовіт, okazіоналізмами називати незвичні, здебільшого експресивно забарвлені слова, утворені з порушенням законів словотворення чи мовної норми, які існують лише в певному контексті [ЕУМ: 400]. Водночас незвичними, випадковими можуть бути й форми слів чи їхній звуковий склад, що зближує ці одиниці з okazіоналізмами. Тому, на нашу думку, діалектними okazіональними слід уважати такі діалектні явища, які мають індивідуальний характер, зумовлені специфічним контекстом.

Говірка як система має чимало питомих диференційних рис, поширених у мовленні однієї мовної спільноти. Їхній перелік і характер указують на спільні в багатьох випадках ознаки аналізованих говірок з іншими говорами української мови. Про це свідчать карти АУМ, які

передусім репрезентують системні риси фонетичної, морфологічної, лексичної й синтаксичної систем різних ареалів української мови, що, хоча й не є релевантними для тих чи тих ареалів, проте можуть набувати визначальних ознак у певних умовах.

Скажімо, повторення тих самих мовних одиниць в однакових умовах визначаємо як системні риси, вони переважно не створюють індивідуального характеру досліджуваних говірок, однак нерідко мають свої особливості. Ці риси відносимо до узуальних.

Так, серед явищ вокалізму, які властиві українським східнословобожанським говіркам, до системних належать такі: 1) рефлексія [*ě] континуантом [i] незалежно від наголосу й синтагматичного вияву, що є нормою літературної мови, переважає в північній частині середньоадніпрянського говору та південній лівобережно- й правобережнополіських говірках [АУМ I, к. 3; АУМ II, к. 11; АУМ III, I, к. 2]; 2) рефлексія [*o], [*e] у новому закритому складі континуантом [i], що є природним для більшості говірок південно-східного наріччя [АУМ I, к. 29, 30, 35, 36; АУМ II, к. 24, 25, 39, 31]; 3) уживання непалаталізованих приголосних перед [e] [АУМ III, I к. 5]; 4) реалізація ненаголошеного [e] у звукові [a] [АУМ III, I, к. 6]; 5) наявність повноголосних сполучень замість давніх *tort, *tolt, *tert, *telt; 6) уживання замість праслов'янського сполучення сонанта [л] із редукованим [ь] звукосполучення **ли** (*блиск*); 7) функціонування відповідно до давнього сполучення [р] із редукованим [ь] звукосполучення **ри** (*тривога, гриміти, кривавий*); 8) реалізація давнього [o] як [a] перед складом з наголошеним [a] (*багатий, качан*); 9) помірне наближення ненаголошеного [o] до [y] перед складом із наголошеним [y], [i]; 10) нечітка вимова голосних переднього ряду [e], [и] у ненаголошеній позиції; наближення ненаголошеного [e] до [и], а [и] до [e].

Диференціальною рисою українських східнословобожанських говірок залишається впродовж останніх 50-ти років співіснування дискретних, різносистемних звуковиявів відповідно до наголошеного й ненаголошеного [*ě], що охоплює говірки, розміщені в гирлі річок Красна, Біла, Айдар, Деркул, Комишна. Так, паралельно функціонують варіанти *б·і'да* – *бе'да*, *ц'ілу'вати* – *цилу'вати*, *м'і'шок* – *ме'шок*, *м'і'рошник* – *ме'рошник* [Глуховцева 2005: 366 – 368]. Розвиток отримують варіанти з [e], перед яким пом'якшується попередній приголосний: *б·е'да*, *м·е'шок*, *хр'ен*, їхнє функціонування підтримуване відповідною вимовою в російській мові. Більшого поширення вони набувають у говірках, розміщених на правому березі Сіверського Дінця, де багато шахтарських містечок, селищ, міграція населення сильніша.

Вияви типу *бе'да*, *цилу'вати*, *ме'шок* відносимо до узуальних, але несистемних явищ, оскільки вони виявлені лише в окремих лексемах чи словоформах.

При функціонуванні [e], [o] в закритому та відкритому складах спостерігаємо домінування однієї звукової одиниці над іншою. З одного

боку, [i], що зазвичай виявляється в закритому складі, може виступати в словах, де для чергування [o] – [i], [e] – [i], а також (зрідка) інших звуків з [i], не було ніяких умов. Так, у прийменнику *без* [i] виявлено у 22 говірках у середині ХХ ст. та 47 говірках на початку ХХІ ст. [Глуховцева 2005: 369]. Функціонування [i] набуває гіперичного характеру в словах *'бер'іг* ‘берег’, *б'і'с:ов'існій*, *б'ін'з'інка* ‘бензинка’, *'буб'ін* ‘бубен’, *в'ін'бар* ‘амбар’, *земле'р'ійка* ‘землерійка’, *'з'ірно* ‘зерно’, *к'іс'ба* ‘косовиця’, *'перс't'ін* ‘перстень’, *п'ід'б'ір* ‘каблук’, *с't'ік'ло* ‘скло’ та ін.

Домінування [i] над звуковиявами [o], [e] полягає також у тому, що нерідко [i] поширюють і на відкритий склад, особливо замість [e]: *'погр'іб* – *'погр'іба*, *'ноп'іл* – *'ноп'ілу*, *ч'ер'ін* – *ч'ер'ін'і*, *'буб'ін* – *'буб'іна*, *'оч'ер'ід* – *'оч'ер'ід'і*, *'кор'ін* – *'кор'ін'а*, *с'іл* – *с'іл'і*.

З іншого боку, у коренях та суфіксах нерідко домінує [o], який не чергують з [i] в закритому складі: *Пет'роўна*, *Дави'доўна* (у 32 говірках із 57 обстежених), *воско'бойник*, *воско'бой'а* (у двох говірках), *гор'боўка* ‘потовщене місце на нитці’, *заб'родч'ик* ‘людина, яка пішла на заробітки’, *зад'ворки* ‘частина двора позад хати’ (у 22 говірках із 104 досліджуваних), *'корч'ик* при паралельному *'к'ірч'ик* та ін.

Такі явища також відносимо до несистемних узуальних, оскільки їхнє повсюдне вживання, однак, не набуло закономірного характеру. Наразі можна говорити про актуальність систематизації гіперичних явищ та лексикографічну обробку цього матеріалу.

Оказіональні явища зазвичай виявлені в мовленні окремих діалектоносіїв чи в окремих говірках, іноді вживані повсюдно, але мають ознаки індивідуального творення. У такому разі можна говорити про okazіоналізми, характерні для однієї дискурсивної мовної особистості чи для мовної спільноти однієї говірки, або ж для сукупності говірок загалом.

У науковій літературі [Загнітко 2012 II: 324] виділено такі різновиди okazіоналізмів: 1) похідні, створені з порушенням умов творення за тією чи тією моделлю: *самість* (В. Стус), *шкляри* ‘окуляри’ (с. Булавинівка, Луганська обл.);

2) похідні, створені okazіональними способами: *завіконитьс'я* (Анатолій Яна); *нема немом* ‘зовсім нічого нема’ (засвідчено в 14 говірках Луганської області [Ужченко: 350]); *курляче латишо* (*курляче латишом*) ‘відповідь-примовка на запитання „шо?“’ (зафіксовано в 11 н. пп. [Ужченко: 301]);

3) „надрозумові” слова: *кінакувати* (Володимир Підсуха); *кеді не кеді* (*кеді та кеді; кеді чи не кеді*) ‘дуже повільно (йти, їхати, працювати)’ (засвідчено у 18 східнослобожанських говірках [Ужченко: 240]);

4) похідні, створені за непродуктивними моделями: *взадуш*, *взасерце* (Олесь Медвідь), *не кумарся*, *не ковбась*, *не бикуй*, *не бамбуч* ‘дуже пихатий’ (с. Калмиківка Міловського району);

5) слова, створені заміною одного звука іншим, припуском звука чи вставленням його: *морота* замість *ворота* (Олександр Ялівець), *кумам* через *кумма* ‘стороння жінка, не родичка’ (засвідчено в 10 н. пп.

Луганської обл. [Ужченко: 291]); з *іхати з лузду* ‘утратити розум, стати божевільним’ (зафіксовано у 20 говірках [Ужченко: 311]). Отже, оказіональні діалектні явища можуть репрезентувати риси будь-якого мовного рівня і виконувати різноманітні функції.

Скажімо, для фонетичного рівня українських східнословобожанських говірок характерні звуки [з], [з’], що репрезентують фонемі /з/, /з’/, проте їхнє функціональне навантаження незначне, воно деякою мірою залежить від значення слова. У лексемах, пов’язаних із звуконаслідуванням, а також у словах, де згадані звуки виконують функцію емпатичного елемента, [з], [з’], збережені краще, в інших словах – помітна тенденція до заміни цих звуків на [з], [з’], яка, однак, не виключає паралельного функціонування лексем із звуковиявами [з], [з’], та [з], [з’] і в одному н. п. (*куку’рузу*) [Сват: 72], *куку’рузу* [Сват: 75], інформанти – М. Заярна та О. Тарануха), і в мові одного діалектоносія (*з’воники*, *куку’рузу* [Староб: 36 – 38; інформант – Т. Сорока). Це відображено в прислів’ях: *Пузо – не дзеркало (зеркало), чим не напхнеш – не видно: хоч клоччя та вовна, аби кишка повна, Орю, підслухала: піду подзвоню (позвоню), Воно нужне/ як сліпому дзеркало (зеркало)*. Нехарактерний для східнословобожанських говірок звук [з] засвідчено у виразі *п’яний як дзюдзя*, де [з] змінено на [з’] з метою надання вислову пейоративного значення. Так, у Словнику за редакцією Б. Грінченка засвідчено лексему *зюзя*, уживану в дитячому мовленні зі значенням ‘маленька комашка’ та у фразеологізмі *п’яний як зюзя* з незрозумілим значенням [СУМГ II: 190]. У Словнику В. Даля зафіксовано кілька похідних від дієслова *зюкати*, що має такі значення: ‘говорити’, ‘пити вино’, ‘бити, гамселити’. Серед похідних цього дієслова знаходимо й дериват *зюзя*, що може означати ‘мокрый’, ‘плакса’, ‘п’яний’ [Даль 1: 698]. Лексему *дзюзя*, ужиту в порівняльному звороті, ми схильні відносити до оказіональних діалектних явищ, зважаючи на її стилістичну функцію – бути носієм негативної конотації.

Ознак оказіоналізму можуть набувати загальноновживані слова, звуковий склад яких змінено зі спеціальною метою. Таке явище помічено в рефлексивах (їх ще називають характеристиками-складниками), у яких осмислено фонетичні риси говірок. Так, жителів с. Георгіївки Лутугинського р-ну (колишня назва – Коноплянівка), схильних до „акання”, характеризують так: *канаплянські кабили всі лажки пабили і палумиски; палучив чалавік палучку та купив дитині тарахтушку*. У цих висловленнях заміна [о] на [а] має виразне стилістичне спрямування, є засобом посилення мовної експресії.

Прикладом оказіонального діалектного явища можуть стати також окремі форми дієслова, виявлені в українських східнословобожанських говірках.

Як і в літературній мові, первинні значення особових дієслівних форм в українських східнословобожанських говірках пов’язані з розрізненням у процесі мовлення суб’єкта повідомлення, адресата повідомлення та об’єкта повідомлення. Тому форми першої особи пов’язують зміст дієслова

з мовцем (тим, кому належить мовлення), у множині – з групою осіб, до яких мовець зараховує й себе; форми другої особи вказують на зв'язок змісту дієслова із співбесідником; форми третьої особи співвідносять зміст дієслова з якою-небудь особою чи предметом, які мовець не ототожнює ні з першою, ні з другою особою.

Значення особи може виражатися двома способами – морфологічним та синтаксичним. Морфологічним способом особовість передають при вживанні форм теперішнього й майбутнього часу, а також форм наказового способу. Виразниками особових значень є особові закінчення дієслівного присудка: *Ну / 'камур у ж на'лагод'у / ну / п'лават' же ж не ў'м'й'у / на 'камур у 'л'ажу / і на се''реди'ну 'р'ічки випли'вай'у / а 'Л'он'ка Ткач'енко / друг м'ї / п'їд'ходе і 'каже / їа те''бе не''ре''кину / а їа ка'жу / не'' не''ре''ки'даї / їа п'лават' не ў'м'й'у / а в'їн 'каже / не об'ман'уї / їа те''бе не''ре''кину* (Записано від М'якоти Тамари Миколаївни, 1950 року народження, повна середня освіта, пенсіонерка, смт Біловодськ).

В українських східнословобожанських говірках функціонують варіантні особові форми, виявлені в окремих діалектоносіїв переважно чоловічої статі. Ці форми складаються з дієслова теперішнього чи майбутнього часу або наказового способу будь-якої особової форми та інфінітива. Неозначена форма може додаватися також до форм минулого часу дійсного способу або до форм умовного способу. Імовірно, уживання таких складених (аналітичних) особових форм дієслів пов'язане з повільною манерою говорити, намаганням мовця розтлумачити, пояснити свою думку. Цю особливість мовлення, напевне, можна вважати індивідуальною особливістю діалектоносія, оскільки в інших мовців тієї самої говірки вона може не виявлятися. Отже, указані форми кваліфікуємо як оказіональні, зокрема:

1) Перша ос. одн. *змог'ти з'можу*; перша ос. мн. *змог'ти з'може''м* (о); друга ос. одн. *змог'ти з'може''ш*; друга ос. мн. *змог'ти з'може''те*; третя ос. одн. *змог'ти з'може*; третя ос. мн. *змог'ти з'можут'*.

Особове значення наведених форм нічим не відрізняється від узвичаєних значень їхніх варіантів, уживаних в усному та писемному мовленні: *Наро'диц'а наро'ди'с'а їа ў се''л'ї Горо'диш'ч'ї 'тис'ач'у де''ўїа'цот т'риц'ат' 'с'омого 'року 'шостого 'марта // ну / так і прожи'ват' прожи'ваў ў се''л'ї Горо'диш'ч'ї // бат'ки мо'її 'тоже ро'диц'а ро'дили'с'а ў се''л'ї Горо'диш'ч'ї і так прожи'ват' прожи'вали ў се''л'ї // у 'бат'ка було 'дев'ат' душ д'їтеї // у 'мами було брат і се''ст'ра і о'на / т'роїе було // поже''ниц'а поже''нили'с' во'ни у 'тис'ач'у де''ўїа'цот т'риц'ат' 'шостому 'году // ну жит' жи'ели б'їд'нен'ко / по / ў'с'акому // ўсе було у 'їїхн'ому жит':ї // у 'тис'ачу де''вїа'цот 'сорок 'первому 'году 'бат'ко по'пасти по'паў на в'їїну / ми ос'тац'а ос'тали'с' уд'вох / брат і їа // жит' жи'ели б'їд'нен'ко / не'' було 'хати // 'пот'їм 'мати зро'бит' зро'била 'хатку со'б'ї // с'тали ми жит' ут'р'ох // 'мама хо'дит' хо'дила на ро'боту // а ми уд'вох ждат' ждали її'її п'їд''хатойу // 'кажди'ї ден'*

хо^дит' хо^дила на ро^боту // ми йі^йи вигл'а^дат' ви^гл'а^дали / ^дома
упра^ўл'ац':а ўпра^ўл'алис'а / там то^кури / то поро^с'атка бу^ли // ми йіх
управ'л'ат' ўправ'л'али // да^ват' да^вала ^мама нар'ад / по^лот' по^лоли /
там ос' при^брат' при^брали // увеч'ер'і си^д'іт' си^д'іли / вигл'а^дат'
ви^гл'а^дали йі^йи // при^ходит' при^ходи^ла ^мама з ро^боти / при^носит'
при^носи^ла х^л'іба // при^не^с'ти при^не^с'се ку^сок х^л'іба і нам по ку^соч'ку /
а са^ма ^диви^ц'а / а са^ма го^лодна // брат п'і^ти п'і^шоў у ш^колу / по^том
йа п'і^ти п'і^шоў ш^колу // ^помнит' ^помн'у у ш^кол'і у^чиц':а учи^с'а / ну
йак о^бич'но / н'і ^гоже ї не по^гано // у ш^кол'і бу^ло хоро^шо ^мен'і //
при^ходит' при^ходи^еў із ш^коли / ^мама ўс'е^гда нас ўстр'е^ч'ат'
ўстр'е^ч'ала / ўс'е^гда бу^ла ^рада нам // ў ^тому ^само^му го^ду ^тис'ачу
де^в'я^цот ^сорок ^сомо^му при^їти при^їшоў ^бат'ко // ^ран'ше ми за ^н'ого
полу^ч'ат' полу^ч'али / шч'о в'ін ^безв'е^с'т'і про^пасті про^паў // (Записано
від Кримцевого Василя Яковича, 1937 року народження, освіта неповна
середня, працював на різних роботах, с. Городище, Біловодський район).

Форми з морфологічно-синтаксичним способом вираження значення
особи споріднені, імовірно, з тими, що вживаються в складних реченнях
зі сполучником *йак*'ч'о (*йак*'шо, *йес*'л'і), інфінітив у яких має значення
умови: *Йак*'шо ка^з'ат' про с'вал'бу / то ска^ж'у / шо ^ран'ше ^дуже ба^гато
ўс'аких забо^бон'іў до^держувалис'а (Записано від Пронько Марії
Трохимівни, 1935 року народження, с. Тишківка, Новопокровський район).
Можливо, форми дієслів із незвичним способом вираження значення
особи, поширені в східнословобожанських говірках, виникли внаслідок
стягування висловлювання: *Йак*'шо ^буду полу^ч'ат' / то полу^ч'у ба^гато
^грошей – *Полу*'чат' полу^ч'у ба^гато ^грошей. Остаточні висновки про
природу цих форм можна буде зробити лише після залучення
до дослідження великих текстових матеріалів з різних регіонів України.

Функційна активність описуваних форм у структурі говірки
невелика, оскільки вживані вони переважно в чоловіків середнього та
старшого віку в селах східного ареалу східнословобожанських говірок:
с. Городище, Литвинівка Біловодського району, с. Бондарівка, Сичівка
Марківського району, с. Морозівка, Великіцьке Міловського району. Цю
особливість діалектного мовлення не можна вважати рисою
східнословобожанських говірок, оскільки форми з морфолого-синтаксичним
способом вираження особи функціонують у структурі говірки паралельно
з формами, у яких особа виражена тільки морфологічно, згадувані форми є
рисою ідіолекту окремих мовців: *Р*'іч'ка ^наша нази^е вайе^ц':а Ко^мишка /
це то / шч'о порос'ти порос'ла коми^шом / в осно^вном бо^лото //
не^в'е^лич'ка р'іч'ушка / про^те ^доўг'іст' йі^йи сто к'і^лометр'іў //
начи^нац':а начи^енайе^ц':а во^на із кол'хоза Х^рунзе / хот' / із Ми^ко^лайіўки
/ начи^нац':а начи^енайе^ц':а там / стру^мок т'і^йейі ^р'іч'ки / ко^тора
в'ід^т'іл'а те^к'ти те^ч'е у Во^лоши^ено / це Рос^тоўс'койі ^облас'т'і /
хот' і ўпа^дат' ўпа^да ў ^Деркул' / а то^д'і ўже ^поўнайа і^ти і^де
із Мало^ч'айіўки / в'ід^т'іл'а / з ^М'іл':ерова // три ^р'іч'ки ў ^куч'у / вот / і
сти^екац':а сти^екайуц':а / вот / а ^н'іби доўжи^енойу ў сто к'і^лометр'іў

при^{el}м'ерно // у нас *ў Мо'роз'іўц'і / з'начит' / прот'і'кат' прот'і'кайе / вот / а з ... уна'дат' уна'даіе* шче *Гу'синка / йес'т' та'ка вот / р'і'чушка йак при^{el}тока* *йй'йі / 'тоже* // а *от'куда наз'ван'йіе / наз'ван'йіе* 'видно од *Гу'сина* 'балка / *гу'сеі ба'гато* 'настис'а 'наслос' / там той так і *наз'ват' наз'вали* *Гу'с'інайа* 'балка (Записано від Чалова Миколи Васильовича, 1938 року народження, пенсіонера, с. Морозівка, Міловський район).

Виявлено також дієслівні форми, що мають частку *-то*: *ходю-то, ходиши-то, ходить-то, ходим-то*. Такі форми також властиві тільки окремим діалектоносіям і мають незвичні, нетипові ознаки.

Аналізуючи okazіональні діалектні явища, Г. Аркушин стверджує, що найчастіше вони поширені в прислів'ях та приказках, загадках [Аркушин 2000: 20]. І це не випадково, адже неолексеми тут виконують не лише називну функцію, а є засобом естетизації вислову, якої досягають завдяки римуванню, перенесенню смислового навантаження на новотвори, як-от: *Май – пхай, май – дбай, осінь – придбауха, зима – підберуха; Грамотний, та не дрюкований; Чи діжа здіжилась, чи хазяйка сказала; діжа, діжа, тобі віхтя і ножа?*

Є випадки, коли загальноновживані форми слова можуть замінювати okazіональними, так, прислів'я *Біда бідака знайде, поки сонце зайде* має варіант *Біда бідука знайде, поки сонце зайде*, де вжито лексему *бідук* замість *бідак*.

Okazіоналізми зазвичай утворені від іменників чи дієслів. Зокрема, у прислів'ї *Сьогодні Митута ні дома ні тута* лексему *Митута* мотивують дієсловом *метатися*, а в народній байці про жінку, яка завжди не працювала на свята й не напяла собі полотна на сорочку (*Було б тобі та й не савити, і не варварити, і не андросити, та все на сорочку кундосити*) лексеми *савити, варварити, андросити* утворені від іменників.

Показовими в плані змісту є неологізми, уживані в складі загадок, які зазвичай зберігають зв'язок із твірним словом, тобто мають прозору мотивацію й типову для певного етносу символіку, як-от: *Прибігла лепетя і сказала: житники, сідлайте вівсяників, наздоганяйте хурди-бурди, віднімайте штрики-брики, де лепетя – дитина, житники – хлібороби, вівсяники – коні, хурди-бурди – вовки, штрики-брики – вівці*.

Okazіоналізми можуть входити до складу фразеологічного звороту. Зокрема, у с. Горіхове (Попаснянський район, Луганська область) функціонують вирази: *ку'сючий, як гесе'нець* 'злий, сердитий, який боляче ранить (про людину)' (синонімічне до *кусючий, як муха в спасівку; кусючий, як комар*), а також *гесе'нець уку'сив (когось)* 'нервовий, перебуває в неврівноваженому стані', що відповідає загальноновживаному *тедзь укусив (напав), муха укусила, сіла муха на ніс, встати не на ту ногу*. Словом *гесенець* у говірці села називають комара. Старожили розповідали, що в роки Першої світової війни село зайняли німці. Серед них був один офіцер, який відзначався надзвичайною нетерпимістю й жорстокістю, і не лише по відношенню до селян, а й до своїх підлеглих однополчан.

Родом він був із Гесена (Німеччина), через що його в селі прозвали *Гесенець*. Оскільки його злий характер можна було порівняти лише з кусючим комаром, то й комара почали називати *гесенцем*. У говірці суб'єкт порівняння, яким є сердита, зла людина, став співвідноситися з двома об'єктами – первісним – комаром, і вторинним – німецьким офіцером із Гесена. Ці два об'єкти мали спільну ознаку – були злими, жорстокими, тому й пройшла синонімічна заміна одного компонента порівняння іншим. Загалом у сферу порівняння в межах сталого вислову можуть потрапляти, як відомо, не лише слова загальнонародного вжитку, а й локалізми, до яких і відносимо інновацію *гесенець* 'комар'.

Отже, узуальні та okazіональні діалектні явища складають опозицію. Релевантними при цьому є такі ознаки, як уживання в мовленні всього ареалу чи функціонування в дискурсі однієї мовної спільноти або одного діалектоносія. Узуальні явища найчастіше нейтральні, їхні конотативні значення менше пов'язані з незвичним, індивідуальним їхнім використанням у тексті. Okазіональні явища є засобами експресивізації усного мовлення, їхнє вживання позначене індивідуальними рисами, текст, насичений okazіоналізмами, має особистісну орієнтованість. Такі одиниці усного мовлення потребують лексикографічної обробки, спеціальних пояснень і коментарів.

Джерела дослідження

АУМ – Атлас української мови : у 3 т. – Т. I. Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1984. – 498 с.; Т. II. Волинь, Наддніпрянина, Закарпаття і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1988. – 520 с.; Т. III. Слобожанщина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 2001. – 640 с.; **Ганич, Олійник** – Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.; **Даль** – Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – 5-е изд., стер. – М. : Рус. яз. – Медиа; Дрофа, 2008. – Т. 1 – 4; **ЕУМ** – Українська мова : енцикл. / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – К. : Наук. думка, 2000. – 752 с.; **Сват** – Сватівщина : матеріали фолькл.-діалект. експедицій / за ред. З. С. Сікорської. – Луганськ : Осіріс, 1998. – 134 с.; **Староб** – Старобільщина : матеріали фолькл.-діалект. експедицій / за ред. З. С. Сікорської. – Луганськ, 2000. – 128 с.; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – Т. 5. – К. : Наук. думка, 1974. – 721 с.; **СУМГ** – Словарь української мови / збір. ред. журн. „Киевская старина” ; упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. – Т. 1 – 4. – К., 1907 – 1909; **Ужченко** – Ужченко В. Фразеологічний словник східнослобожанських та східностепових говірок Донбасу / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. – Вид. 6-е, доп. і переробл. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 552 с.

Література

Аркушин 2000 – Аркушин Г. Діалектні оказіоналізми : як вони виникають, де і скільки живуть / Г. Аркушин // Урок української. – 2000. – № 5. – С. 18 – 21; **Глуховцева 2005** – Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок : монографія / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 592 с.; **Загнітко 2012** – Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4 т. / А. П. Загнітко. – Т. 2. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 350 с.; **Руснак 2009** – Руснак Н. О. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок : монографія / Н. О. Руснак. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2009. – 448 с.; **Селіванова 2006** – Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінол. енцикл. / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Глуховцева К. Д. Узуальні та оказіональні діалектні явища в системі говірки

У статті доведено, що діалектний текст як розмовний діалектний побутовий дискурс позначений і загальноповживаними рисами місцевої говірки, які можна назвати узуальними (системними та несистемними), і оказіональними, якими зазвичай називають незвичні, здебільшого експресивно забарвлені слова, утворені з порушенням законів словотворення чи мовної норми, що існують лише в контексті. Водночас незвичними, випадковими можуть бути й форми слів чи їхній звуковий склад, що зближує ці одиниці з оказіоналізмами. Тому діалектними оказіоналізмами слід уважати такі діалектні явища, які мають індивідуальний характер, зумовлені специфічним контекстом. Це можуть бути похідні, утворені з порушенням умов творення за тією чи тією ознакою, а також створені оказіональними способами чи за непродуктивними моделями. До оказіональних відносимо слова, утворені заміною одного звука іншим.

Оказіональні явища зазвичай виявлені в мовленні окремих діалектоносіїв чи в окремих говірках, іноді вживані повсюдно, але мають ознаки індивідуального творення. У такому разі можна говорити про оказіоналізми, характерні для однієї дискурсивної мовної особистості чи для мовної спільноти однієї говірки, або ж для сукупності говірок загалом.

Оскільки укладання лексикографічних праць наразі здійснюють на текстовій основі, то постає питання лексикографічної репрезентації оказіональних мовних явищ, гіперизмів.

Ключові слова: діалектне явище, узуальний, оказіональний, гіперизми, рефлексиви.

Глуховцева Е. Д. Узуальные и окказиональные диалектные явления в системе говора

В статье доказано, что диалектный текст как разговорный диалектный бытовой дискурс имеет и общеупотребительные черты

местного говора, которые можно назвать узуальными (системными и несистемными), и окказиональные, которыми называют непривычные экспрессивно-окрашенные слова, образованные с нарушением словообразования или языковой нормы. Вместе с тем непривычными, случайными могут быть и формы слов или их звуковой состав, что приближает эти единицы к окказиональным. Поэтому диалектными окказионализмами будем называть такие диалектные явления, которые имеют индивидуальный характер, обусловленный особым контекстом. Это могут быть производные, образованные с нарушением условий образования по тому или иному признаку, а также созданные окказиональными способами или по непродуктивным моделям слова. К окказиональным относим также лексемы, возникшие в результате замены одного звука другим.

Окказиональные явления, как правило, функционируют в речи отдельных диалектоносителей или в отдельных говорах, иногда их употребляют повсюду, но они имеют признаки индивидуального образования. В таком случае можно говорить об окказионализмах, которые характерны для одной дискурсивной языковой личности, для языкового сообщества одного говора или же для многих говоров.

Поскольку составление лексикографических работ в наше время осуществляется на текстовой основе, то возникает вопрос лексикографической репрезентации окказиональных речевых явлений, гиперизмов.

Ключевые слова: диалектные явления, узуальный, окказиональный, гиперизмы, рефлексивы.

Hlukhovtseva K. D. Usual occasional dialect and phenomenon in talkative

The article proved that the dialect spoken text as household dialect discourse is marked and commonly used features of the local dialect that can be called uzualnyh (systematic and unsystematic), and occasional, which is usually called unusual, most expressively painted words formed in violation of the laws or linguistic derivation rules that exist only in a certain context. However, unusual, random forms may be words, or their sound composition that brings these units with occasional. Therefore occasional dialect should be considered such dialectal phenomena that are individual in nature, caused by a specific context. It can be derived, formed in violation of creation by a greater or lesser feature and created occasional unproductive ways or by model. Refer to occasional words formed replacing one sound different.

Occasional phenomenon commonly found in speech dialektonosiyiv individual or in some dialects, sometimes used everywhere, but with signs of the creation. In this case we can speak of occasional characteristic of a discursive or linguistic identity for a community language dialects, or for a set of dialects in general.

Since the conclusion of lexicographical works currently carried out on the basis of the text, the question arises lexicographical representation occasional linguistic phenomena hiperyzmiv.

Key words: dialectal phenomenon uzualnyh, occasional, hiperyzmy, refleksyvy.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

І. В. Гороф'янюк (Вінниця)

УДК 811.161.2'282.2(477.44)

**БОТАНІЧНА ЛЕКСИКА КРІЗЬ ПРИЗМУ
АНТРОПОМЕТРИЧНОСТІ. ІІІ
(НА МАТЕРІАЛІ ЦЕНТРАЛЬНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК)**

Для сучасної антропологічної парадигми лінгвістики характерне вивчення мовних явищ та їх функціонування у зв'язку із виявами людського чинника в мові. Попри це феномен антропометричності у флорономіації не став предметом вивчення мовознавців¹. Мета нашої розвідки – продовжити дослідження механізму реалізації принципу антропометричності в ботанічній лексиці². Задля цього ми виділили три семантико-словотвірні моделі флорономіації, які формують феномен антропометричності, та простежуємо їхнє лінгвальне наповнення на фактичному матеріалі – 5252 номінативних одиницях на позначення рослин, їх сортів, частин та масивів, які вони утворюють, зафіксованих автором у говірках 94 населених пунктів Вінницької області [Гороф'янюк 2012]. Імовірно, факти, спостережені, зокрема, у центральноподільських говірках, не позбавлені типових рис, які властиві загальнонародній мові. Зрозуміло також, що без характеристики основних семантичних процесів, характерних для говорів, не можна досягнути й мовних явищ у літературному ідіомі.

¹ Про відомі в славістиці дослідження феномену антропометричності у флорономіації див.: Гороф'янюк І. В. Ботанічна лексика крізь призму антропометричності (на матеріалі центральноподільських говірок) / І. В. Гороф'янюк // Філол. вісн. Уман. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини : зб. наук. пр. – Умань : Візаві, 2011. – Вип. 1. – С. 211 – 212.

² Гороф'янюк І. В. Ботанічна лексика крізь призму антропометричності (на матеріалі центральноподільських говірок) / І. В. Гороф'янюк // Філол. вісн. Уман. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини : зб. наук. пр. – Умань : Візаві, 2011. – Вип. 1. – С. 211 – 212; Гороф'янюк І. В. Ботанічна лексика крізь призму антропометричності (на матеріалі центральноподільських говірок). ІІ / І. В. Гороф'янюк // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту імені Івана Огієнка : Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Ансіома, 2013. – Вип. 34. – С. 69 – 73.

Антропометрична орієнтація семантики зафіксованих флорономенів реалізується в таких моделях номінативних транспозицій: 1) назва людини → флорономен, 2) назва частини тіла людини → флорономен; 3) назва характеристики людини → флорономен.

Предметом нашої розвідки наразі є третя семантико-словотворча модель „назва характеристики людини → флорономен”. Її похідними є флороназви таких груп: 1) флорономени, що постали на ґрунті зіставлення рослини, її частини з соматичними характеристиками людини, 2) флорономени, що постали на ґрунті зіставлення рослини, її частини з біофізіологічними характеристиками людини, 3) флорономени, що постали на ґрунті зіставлення рослини з психічними характеристиками людини.

Першу групу формують флорономени, походження яких зумовлене подібністю рослини чи її частини до

1) частини тіла людини: *вусата*³, з *вусами* ‘вид пшениці звичайної, *Triticum aestivum* L.’, *зубатиї* ‘сорт гороху посівного, *Pisum sativum* L.’, *зуб*, *зубата*, *зубаста*, *зубиста* ‘сорт кукурудзи звичайної, *Zea mays* L.’, *рідкозубий качан* ‘качан з рідким зерном’, *твердокожий* ‘горіх, який важко роздавити’, *поўноголове* ‘зерно найвищої якості’, *чубат’ї* ‘цинія, *Zinnia*’, *балухат’ї* ‘сорт вишень’ (*балухатий* ‘про чоловіка з витрішкуватими очима’ – І. Г.);

2) загальних характеристик тіла людини, його частин: *худе* ‘мілке зерно’, *гола* ‘вид пшениці звичайної, *Triticum aestivum* L.’, *лиса* ‘пуста квітка’, *лиса*, *лисен’ка* ‘сорт квасолі звичайної, *Phaseolus vulgaris* L.’, *караката*, *пархата* ‘види моркви посівної, *Daucus sativus* L.’, *голий качан* ‘кукурудзяний початок без зерна’, *гол’ак* ‘качан з рідким зерном’, *патлат’ї* ‘сорт вишень’, *рост’рона* ‘капуста, що не склалася в головку’.

Друга група об’єднує флороназви, що постали на ґрунті зіставлення рослини, її частини з біофізіологічними характеристиками людини. Універсальним уявленням первісного землероба було олюдження рослин – за аналогією до себе чи свого життя. Дослідники відзначають, що „асоціація жінки ... з рослиною, яка плодоносить, була настільки природною для давніх землеробів, як семантичне зближення образу жінки і землі” [Антонова 1984: 140]. А отже, і найбільш цінна біофізіологічна ознака організму – здатність родити, плодоносити – найширше представлена в народній агробіотанічній термінології. Відповідно в подільських говірках фіксуємо широкий ампліфікаційний ряд для характеристики родючої та неродючої рослини, причому неродючість привертає увагу номінатора значно активніше: *бесплодна* ‘капуста, що не склалася в головку’, *бесп’ідний колосок* ‘порожій колос’, *бесп’ідне*, *ледаче* ‘плодове дерево, яке не плодоносить’, *бесп’ідне, чолов’ячого роду*

³ Локалізацію всіх номінативних одиниць див.: Гороф’янюк І. В. Ботанічна лексика центральноподільських говірок : матеріали до *Лексичного атласу української мови* / І. В. Гороф’янюк ; відп. ред. П. Ю. Гриценко. – Вінниця : ПП І. Б. Балюк, 2012. – 304 с.

‘плодове дерево, яке не плодоносить’, ¹мал’чик, в’ін, чолов’їчого ¹роду, чолов’їче ¹дерево, мужс’ка шоу’ковиця’а ‘неродюча шовковиця, Могус’, хлоп’чача, в’ін, пар’шива ‘пуста квітка’. Спостереження над флорономінацією підтверджують висновки попередніх дослідників: зокрема, В. Лєснава зауважила, що репертуар назв для позначення негативної оцінки рис людини є розгалуженішим порівняно з лексикою для передачі позитивної оцінки [Лєснава 2004: 110]. Домінування негативної оцінної лексики пов’язано з асиметричним характером оцінної шкали, де норма – переважно позитивна оцінка, увагу ж мовців сконцентровано на відхиленні від норми [Дворянкін 2003: 135].

Спостережено, що сільськогосподарські культури наділені номінатором комплексом ознак і властивостей, які репрезентують антропоморфічний образ рослини: *ра¹х’итне* ‘криве дерево’, *го¹лодна* ‘пуста квітка’, *с’тарец* ‘жовтий перестиглий огірок’, *п’іша* ‘квасоля, що не плететься’, *мир’шаве* ‘мілке зерно’.

Широка семантична структура, засвідчена для похідних з коренем *йало(и,і)ў-*, не дає підстави зводити їх лише до лексико-семантичної групи тваринництва: *йаловий*, за СУМ: 1. Який не дає приплоду (про самиць сільськогосподарських тварин). 2. *розм.* Неродючий (про землю). 3. *перен., розм.* Пустий, безпредметний, нікому не потрібний. 3. Вигот. із шкіри великої рогатої худоби [СУМ 11: 643–644]. На розширення номінативного поля лексеми *йалова*, що зумовлює ще більшу варіативність її семантичної структури в говірках, звернув увагу П. Гриценко, докладніше див.: [Гриценко 1984: 26, 145]. У центральноподільських говірках деривати від *йало(и,і)ў-* широко відомі у флорономінації: *йалова*, *йалива* ‘капуста, що не склалася в головку’, *йаловий цв’іт*, *йалове*, *йалив’і* ‘пустоцвіт огірка’, *йаловий коло¹сок* ‘порожій колос’, *йалове* ‘мілке зерно’, *йаливий качан*, *йаливе* ‘недорозвинений качан кукурудзи’, *йалове*, *йаливе*, *йалеве*, *йал’іўка* ‘плодове дерево, яке не плодоносить’, *йалове*, *йалова шоу’ковиця’а*, *йалива шоу’ковиця’а*, *йалева шоу’ковиця’а*, *йалова морва* ‘неродюча шовковиця’, *йалива бузина* ‘бузина трав’яна, *Sambucus ebulus L.*’. У говірках Поділля відома також вторинна назва недошової хмари – *йалова* (Гайсинський р-н Вінницької обл.).

Аналізувати зазначені флорономени в контексті антропоцентризму нам дозволяє також активне вживання дериватів від *йало(и,і)ў-* на позначення жінки, яка не може мати дітей: *йалиўка* (с. Заможне Барського р-ну Вінницької обл.), *йал’іўка* (сmt Вороновиця Вінницького р-ну Вінницької обл., с. Жуківці Жмеринського р-ну Вінницької обл.), *йал’іўка* (с. Широка Гребля Хмільницького району Вінницької обл.): *а¹боже // кажут шо¹ може¹ бути спадков’іст’ / може¹ бути / з’начит’ / ў роду¹ була чи йе¹т’от’а чи¹ баб ушка / то¹ може спадково / а¹ може / л’уди¹ кажут / шо¹ може¹ мама нагр’ішила / а дітина спокутуйе / ў¹мами були д’іти / а¹ц’айа¹ вишла **йалиўкою** // бувайе¹ кажут / шо ба¹т’ки гр’ішат / а¹д’іти спо¹кутуйут гр’і¹хи / то та¹ке бу¹вайе / бу¹вайе*

шо спадко¹йемне / а бу¹вайе шо нагр¹ішили таї¹через гр¹іхи / так у на¹род¹ і кажут // (с. Заможне Барського р-ну Вінницької обл.).

Тісні міжтематичні сходження демонструють також народні назви різних етапів онтогенезу сільськогосподарські рослини: ч¹ін¹л¹айец¹а зем¹лі ‘проростання в землі зернових’, п¹ішло у с¹ходи ‘поява сходів зернових’, їде кор¹чиком, їде кор¹чом, їде куш¹чами, куш¹чом їде ‘розвиток сходів у зернових’, їде у стеб¹ло, бїе стеб¹ло, їде у стр¹ілку, їде у стр¹ілкі, їде у т¹рубку, же¹не т¹рубку, же¹не дудочку ‘поява стебла в зернових’, ви¹ходить колос, бїе коло¹сок, гоне¹ колос ‘поява колосу’, їде у зер¹но, робе¹ зер¹но ‘наливається зерно’, стар¹йїец¹а ‘достигання зернових’, пра¹де, бри¹нит ‘кукурудза цвіте’, пра¹де, пр¹аде, випус¹кає волос¹а ‘кукурудза випускає коси’.

Третю групу проаналізованих флорономенів становлять назви, що постали на ґрунті зіставлення рослини, її особливостей з психічними характеристиками людини. Рослини, гриби, які приносять шкоду людині, ріст яких не відповідає господарським традиціям, номінують дериватами від кореня дур-: дур¹ні ко¹нопл¹і ‘буйна коноплина, що виросла окремо’, дур¹з¹іл¹а, дур¹нишник ‘дурман звичайний, *Datura stramonium* L.’, дур¹ній бур¹йан, дур¹ній бур¹ан, дур¹ній васі¹л¹ок ‘галінсога дрібноцвітна, *Galinsoga parviflora*’, дур¹ні губи ‘гриб-трутовик, *Polyporus*’, дур¹ні, дур¹ні п¹ідпен¹ки ‘опеньок неправдивий, *Huroloma sublateritium* Fr.’, дур¹ні, дур¹нушки ‘отруйні гриби, заг. назва’. У говірці с. Гонтівка Чернівецького р-ну Вінницької обл. функціонує лексична опозиція дур¹ні ‘отруйні гриби, заг. назва’ – ро¹зумн¹і ‘їстівні гриби, заг. назва’.

Для характеристики рослин уживають цілком „людські” означення: п¹ут¹ове дере¹во ‘фруктове дерево, заг. назва’, ле¹даче ‘плодове дерево, яке не плодоносить’, нех¹рист¹ане ‘галінсога дрібноцвітна, *Galinsoga parviflora*’. Окремі флорономени постали внаслідок народної етимології: форма слова трансформувалась під омонімічну, як-от: справ¹ідлив¹і ← ску¹родлива ‘сорт вишень’, двол¹ішний коло¹сок ‘два колоски на одному стеблі’.

Зафіксовано також протилежний напрям семантичних переходів – вторинними є назви людини, її рис: шушвайок ‘недорозвинений качан кукурудзи’ → ‘низький недостатньо фізично розвинений чоловік’ (с. Тартак Чечельницького р-ну Вінницької обл.), го¹рохл¹анка ‘стебла гороху’ → ‘людина, яка має кучеряве волосся’ (с. Козинці Липовецького р-ну Вінницької обл.), дубовий ‘виготовлений з дубу’ → ‘дурний’ (с. Медівка Оратівського р-ну Вінницької обл.), нах¹лік¹в¹ітка ‘слухняний, який підкоряється, не суперечить нікому’ (с. Косяківка Липовецького р-ну Вінницької обл., с. Лозувата Липовецького р-ну Вінницької обл.), сте¹бел¹ ‘високий худий чоловік’ (с. Медівка Оратівського р-ну Вінницької обл.) [Кравчук 2012].

Активно функціонують у номінації людини порівняльні конструкції зі стрижневим компонентом-флорономеном: до¹ўге йак г¹іл¹ка ‘високий худий чоловік’ (с. Лозувата Липовецького р-ну Вінницької обл.), сил¹ни¹і

йак дуб ‘присадкуватий, невисокий на зріст, але міцний, кремезний’ (с. Козинці Липовецького р-ну Вінницької обл.), ¹тошче йак би^елиночка ‘статурний, той, що має струнку, гарну, пропорційно складену фігуру’ (с. Свердлівка Липовецького р-ну Вінницької обл., с. Козинці Липовецького р-ну Вінницької обл.), ¹глад^mке йак ка¹пуста ‘гладуха, непомірно повна жінка (с. Косяківка Липовецького р-ну Вінницької обл.), ¹моцний йак ка¹чанчик ‘присадкуватий, невисокий на зріст, але міцний, кремезний’ (с. Коханівка Липовецького р-ну Вінницької обл.) [Кравчук 2012].

Отже, структурування репертуару зафіксованих флорономів дозволило наблизитися до моделювання семантичної структури флоролексем, яка демонструє спільність або суміжність різних сегментів лексичної системи у свідомості носіїв мови. Проаналізовані лексико-семантичні спільності ботанічної та антропонімічної лексики не вичерпують усього арсеналу міжтематичних сходжень, проте засвідчують регулярність моделі вторинної номінації флорооб’єктів. Дослідження ж регулярних моделей вторинної номінації в різних тематичних групах діалектної лексики дозволить у перспективі розкрити ті тенденції й закономірності, які детермінували сучасний стан лексики, як діалектного, так і літературного ідіому.

Література

Антонова 1984 – Антонова Е. В. Очерки культуры древних земледельцев Передней и Средней Азии: Опыт реконструкции мировосприятия / Е. В. Антонова. – М.: Наука, 1984. – 264 с.; **Гороф’янюк 2012** – Гороф’янюк І. В. Ботанічна лексика центральноподільських говірок: матеріали до *Лексичного атласу української мови* / І. В. Гороф’янюк; відп. ред. П. Ю. Гриценко. – Вінниця: ПП І. Б. Балюк, 2012. – 304 с.; **Гриценко 1984** – Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко. – К.: Наук. думка, 1984. – 228 с.; **Дворянкін 2003** – Дворянкін В. Оцінке й неоціненне в говірковій номінації / В. Дворянкін // *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура*. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 2003. – С. 130–138; **Кравчук 2012** – Кравчук О. М. Номінація людини в центральноподільських говірках: диплом. робота / О. М. Кравчук (рукопис зберігається на кафедрі української мови Вінницького держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського). – Вінниця, 2012; **Леснова 2004** – Леснова В. В. Номінація рис людини в українських східнословобожанських говірках / В. В. Леснова. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 193 с.; **СУМ** – Словник української мови: в 11 т. – Т. 11: Х–Ь. – К.: Наук. думка, 1980. – 700 с.

Гороф'янюк І. В. Ботанічна лексика крізь призму антропометричності. III (на матеріалі центральноподільських говірок)

Стаття продовжує серію публікацій, присвячених аналізу механізму реалізації принципу антропометричності в ботанічній лексиці. Задля цього виділено семантико-словотвірні моделі флорономінації, які формують феномен антропометричності, та простежено їхнє лінгвальне наповнення на фактичному матеріалі – 5 252 номінативних одиниць на позначення рослин, їх сортів, частин та масивів, які вони утворюють, зафіксованих авторкою в говірках 94 населених пунктів Вінницької області. Установлено, що антропометрична орієнтація семантики аналізованих флорономенів реалізується в таких моделях номінативних транспозицій: 1) назва людини → флорономен, 2) назва частини тіла людини → флорономен; 3) назва характеристики людини → флорономен.

Предмет цієї розвідки – семантико-словотворча модель „назва характеристики людини → флорономен”. Її похідними є флороназви таких груп: 1) флорономени, що постали на ґрунті зіставлення рослини, її частини з соматичними характеристиками людини, 2) флорономени, що постали на ґрунті зіставлення рослини, її частини з біофізіологічними характеристиками людини, 3) флорономени, що постали на ґрунті зіставлення рослини з психічними характеристиками людини.

Ключові слова: антропометричність, вторинна номінація, флорономен, семантико-словотвірна модель, центральноподільські говірки.

Гороф'янюк І. В. Ботаническая лексика сквозь призму антропометричности. III (на материале центральноподольских говоров)

Статья продолжает серию публикаций, посвященных анализу механизма реализации принципа антропометричности в диалектной ботанической лексике. С этой целью мы выделили семантико-словообразовательные модели флорономинации, формирующие феномен антропометричности, и проследили их лингвальное наполнение на фактическом материале – 5 252 номинативных единицах для обозначения растений, их сортов, частей, зафиксированных автором в говорах 94 населенных пунктах Винницкой области Украины.

Антропометрическая ориентация семантики анализированных фитонимов проявляется в реализации трех моделей номинативных транспозиций: 1) название человека → фитоним, 2) название части тела человека → фитоним; 3) название признака человека → фитоним.

Предметом этой статьи является семантико-словообразовательная модель „название признака человека → флорономен”. Ее производные – флороназвания таких групп: 1) флорономены, возникшие на основе сопоставления растения, его части с соматическими характеристиками человека, 2) флорономены, возникшие на основе сопоставления растения, его части с биофизиологическими характеристиками человека,

3) флорономены, возникшие на основе сопоставления растения, его особенностей с психическими характеристиками человека.

Ключевые слова: антропометричность, вторичная номинация, флорономен, семантико-словообразовательная модель, центральноподольские говоры.

Gorofyanyuk I. V. The plants' names in the light of anthropometrism. III (based on factual material of the Podillya's dialect)

Names of plants in the Slavic languages are marked by the fact that a large number of plants' names is associated with the sphere of man, his way of life, employment, household and cultural interests. Origins of anthropometrism as a principle of nomination of plants to be found in ideas of our ancestors on the animation of nature, and therefore the plant was seen as a living organism.

The article continues a series of publications devoted to the analysis of the mechanism of implementation of the principle anthropometrism in dialect botanical lexicon. For this purpose we have identified the semantic and word-formation models of nomination of plants that form the phenomenon anthropometrism and trace their lingual content on factual material – 5 252 nominative units to refer to the plants, their grades, parts. The factual material was recorded by the author in the dialects of 94 settlements of Vinnytsia region of Ukraine (the Podillya's dialect). Anthropometric orientation semantics fixed plants' names manifested in the implementation of the three models of nominative transpositions: 1) the name of the person → plant name, 2) the name of the body → plant name; 3) the name of the person's feature → plant name.

The subject of this article is semantic-derivational model „the name of the person's feature → plant name”. Its derivatives – plants' names such groups: 1) plants' names that emerged by comparing plant, it's part of a somatic human characteristic, 2) plants' names that arose on the basis of comparison of the plant part to the biophysical characteristics of the person, 3) plants' names that arose on the basis of comparison of the plant, its features with mental characteristics the person.

Key words: anthropometrism, plant name, secondary nomination, semantic and word-formation model, the Podillya's dialect.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Леснова В. В.

Г. І. Гримашевич (Житомир)

УДК 811.161.2'282:81'367.624

**ТЕКСТОГРАФІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ
ОЗНАЧАЛЬНИХ ПРИСЛІВНИКІВ
СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК**

Упродовж останніх років центр діалектологічних досліджень зміщується в бік вивчення текстової реалізації діалектного мовлення (праці Н. Глібчук, І. Гороф'янюк, П. Гриценка, Н. Руснак, Г. Мартинової, Т. Тищенко та ін.) і граматичних особливостей говорів (дослідження Г. Воронич, К. Германа, М. Делюсто, Р. Зінчук, А. Колесникова, Л. Рябець та ін.).

Важливим складником діалектного лексикону та граматичної системи українських говорів є прислівники, які здавна перебували в полі зору вчених як унікальна частина мови з основною ознакою незмінності та специфічними семантико-словотвірними особливостями, зумовленими переважно вторинністю адвербіативів як лексико-граматичного класу, сформованого на ґрунті інших частин мови, зокрема іменника, прикметника, займенника, числівника та дієслова. Водночас останні десятиріччя позначені увагою лінгвістів до функціонування діалектних прислівників, передовсім у говорах південно-західного наріччя (дослідження О. Брошняк, Т. Довгої, О. Захарків, М. Леонової, П. Лизанця, В. Німчука, І. Пагірі, І. Ощипко, Т. Розумик та ін.), частково – північноукраїнського (праці Ю. Громика (західнополіські говірки), Н. Прилипко (середньополіські), Г. Чешко (східнополіські)) та південно-східного (статті Г. Мартинової, О. Левенець), хоча досі відсутнє системне дослідження прислівникової діалектної системи в її взаємовпливах і взаємозв'язках, чим і зумовлена актуальність сучасного вивчення прислівникової діалектної системи українськомовного діалектного континууму.

Мета нашої розвідки – проаналізувати означальні прислівники, зафіксовані в текстograфічному виданні „Українські східнослобожанські говірки: сучасні діалектні тексти”, яке репрезентує говіркове зв'язне мовлення зазначеного ареалу, на лінгвальне формування якого має вплив і функціонування прислівників, зокрема й означальних. Зауважимо, що прислівники східнослобожанських говірок перебувають у полі зору сучасної дослідниці О. Левенець [Левенець 2013; Левенець 2014].

Традиційно прислівники поділяють на означальні (виражають якісні ознаки дії стану, спосіб або їх вияву, кількісний вияв ознаки [Жовтобрюх 1972: 308] та обставинні. Зазначимо, що сучасні лінгвісти відносять прислівник до периферійних частин мови, а ядром прислівника вважають обставинні [Городенська 2004: 299], натомість означальні зараховують до периферійного семантико-синтаксичного розряду [Городенська 2004: 302], оскільки периферійність цього лексико-граматичного класу слів зумовлена морфологічною похідністю від інших частин мови [Даценко 2014: 8].

Сучасні граматисти вважають означальними прислівники, які ґрунтуються на вихідних прикметниках, уподібнюючись до них за семантико-синтаксичними особливостями [Городенська 2004: 302]. Функціонально-синтаксичні сфери означальних прислівників у сучасній українській літературній мові проаналізував А. Висоцький, віднісши до розряду означальних якісно-означальні, прислівники міри й ступеня, просторові означальні та часові означальні [Висоцький 2013: 30 – 31]. У пропонуваній розвідці будемо дотримуватися саме такої класифікації означальних прислівників під час їхнього аналізу, акцентуючи увагу насамперед на відад'єктивних адвербіативах, оскільки саме вони найповніше передають семантику означальності.

Периферійність прислівника як частини мови підтверджують і сучасні дослідження граматичної системи українських діалектів. Зокрема, М. Делюсто, охарактеризувавши текстову реалізацію прислівників у степовій говірці Наддунав'я, зазначила, що в мовленні говірконосіїв вони посідають напівпериферійне місце (7,3%) [Делюсто 2010: 10 – 12]; Г. Мартинова, аналізуючи діалектні тексти із середньонадніпрянських говірок, зауважує, що прислівник перебуває на периферії морфологічної системи досліджуваного говору, оскільки у зв'язному тексті на 2300 слів функціонує тільки 92 прислівники (7 – 12%) [Мартинова 2014: 7]. Опрацювання досліджуваного видання зі східнословобожанських говірок підтверджує наведені вище думки діалектологів про периферійність прислівника як частини мови в діалектному мовленні, частота використання якого в середньому становить 10%, хоча досліджувані нами означальні прислівники мають ще нижчий ступінь використання в говірках (3 – 5%), що зумовлено насамперед тематикою розповідей інформаторів, яка передовсім присвячена різним подіям у житті, котрі відбувалися в хронологічній послідовності, перебування діалектоносія в різних місцях, тому переважають обставинні прислівники місця й часу, які, крім того, мають здатність повторюватися по кілька разів в одному й тому самому тексті, хоча в окремих уривках зв'язного мовлення відсоток означальних прислівників може бути дещо вищий з огляду на ідіолект інформатора, особливості його темпераменту й емоційності та, звичайно, тематики оповіді.

Найбільш уживаними з-поміж означальних прислівників, як і в літературній мові, є якісно-означальні, які характеризують дію або стан з якісного боку, утворені здебільшого від якісних прикметників за допомогою суфікса *-о* (усього понад 100 прислівників), оскільки, як зазначає А. Висоцький, адвербіалізуватися можуть усі якісні прикметники [Висоцький 2013: 30]. Найчастотнішими з-поміж указаних є прислівники *просто*, *обач'но*, *погано*, *весело*, *невесело*, *гарно*, *красиво*, *тепло*, *холодно*, *важко*, *розк'їшно*, *страшно*, *сил'но*, *сон'ач'но*, *здорово*, *ч'удно*, *марно*, *гожо*, *к'їсно*, *дружно* та ін., напр.: *а йак густо по'їйеш*

ко\нопл'у [УСГ: 32]⁴, в-ін ш\видко не \б-іга (194), приста\ваў з\дорово (339); ро\бота ўс'а йшла д\ружно (342); т\реба бу\ло ш\видко го\товити (350); це і ка\зат' так \ч'удно (360) тощо.

Частина із зафіксованих якісно-означальних прислівників відображає фонетичні та лексичні особливості східнословобожанського говору: хоро\шо, хара\шо, пос'т'е\п-ен:о, \бистро, об\ратно, \бол'но, т\рудно, по\н'атно, іс\кусв-ено, благопо\душно благопо\луч'но, кра\с'іво, слу\чайно, \роўно, \выгодно ўсе бу\ло благопо\луч'но (23); а \д'іда Ми\колу з\найў йа хара\шо (344); шоб ізлу\чал'і ко\роў \т'іки іс\кусв-ено (346); слу\ч'айно проч'і\тали ми ў га\зет'і (349) та ін. Деякі прислівники функціонують у ролі головного члена речення, співвідносного з присудком, в односкладному безособовому, уживаючись водночас паралельно в мовленні й у значенні прислівника: ўс'ім п\лохо бу\ло (115) \весе"ло бу\ло (23 – 24), а нам \дуже хара\шо і \весе"ло (237), а то с\тидно бу\ло (332), функціонуючи в мовленні навіть одного діалектоносія: \важшко бу\ло то\д'і (25), це \важко ўспомі"нат' (25).

Невеликою за обсягом і кількісно в досліджуваних текстах є група прислівників міри і ступеня, які вказують на кількісний вияв насамперед динамічної ознаки, рідше – статичної ознаки та ознаки ознаки, причому частина з них, зокрема ба\гато, неба\гато, \мало, у текстах паралельно існує й зі значенням неозначено-кількісного числівника. Значне семантичне навантаження в аналізованих текстах мають такі прислівники міри і ступеня: \дуже, вообш\ч'е, \поўн'іст'у, н'ем\ножко, гет', т\рошки, пот\рошку, чут', ба\гато, неба\гато, \мало, \йел'е \йел'е, ч'е"ре"с\ч'ур, напр.: \йел'е \йел'е ми йо\го усно\койіли (338); пройш\ли ми неба\гато (339); уте"кли гет' з того страш\ного \м-іста (88); так ч'ут' не ўто\пиў (14); \мало ос\талос'а (54).

Найуживанішим серед відзначених прислівників міри і ступеня є адвербіатив \дуже, який функціонує як прислівник-інтенсифікатор, посилюючи значення найчастіше іншого прислівника (\дуже \гожо (55), \дуже даў\но (87), \дуже хара\шо (87), \дуже інте\ресно (239), \дуже т\рудно (17), \дуже \добре (166), \дуже ш\ч'едро (418), \дуже \гарно (238), \дуже \важко (349)), рідше – прикметника (\цeрквa ж \дуже ви"сока (117), \дуже \рад'і (239), \дуже ши\рока (113), \дуже ве"лика (89), \дуже кра\с'іва при\рода (17)), подекуди він є елементом ідіолекту діалектоносія, оскільки, наприклад, для підсилення звучання інформатор повторює це слово в мовленні (\дуже-\дуже ба\гато хо\дило л'у\деї (115); \дуже-\дуже хара\шо (116); \дуже-\дуже з\рамотний \бат'ушка (116)) чи використовує його з низкою прислівників: \дуже \гарно, \дуже хоро\шо, \дуже \тепло (165). Прислівниками-інтенсифікаторами є також інші адвербіативи: **так**

⁴ Далі в круглих дужках подаємо тільки сторінку аналізованого видання: Українські східнословобожанські говірки: сучасні діалект. тексти: навч. посіб. / упоряд.: К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко; за ред. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 424 с.

\гарно (240), \надто крикливо (423), \очен' п\лоха (91), \очен' \б-ідно (90), д'ест\в-ім'ел'но д\ружно (104), ст\рашно не хо\т'іла (107), \сил'но кор\мила (115), \сил'но бу\ло т'іжа\ло (211). Зауважмо, що подібне використання прислівників-інтенсифікаторів спостерігала В. Лєснова в текстах із поліських говірок [Лєснова 2013: 56 – 57], що свідчить загалом про спільні закони розвитку та функціонування граматичної системи українського діалектного континууму, відображеної в діалектному тексті як репрезентанті культури, світогляду та ідіолекту говірконосія.

Мовознавці до означальних відносять просторові прислівники, що визначають дистантну локалізацію стану та руху на горизонтальній і вертикальній осі, та часові означальні прислівники, що передають часові вияви дій чи станів [Висоцький 2013: 31], яких у досліджуваних текстах ужито близько 20 одиниць. Просторові означальні прислівники да\леко, не"да\леко, б\лиз'ко здебільшого функціонують зі значенням прислівника, виконуючи роль обставини, хоча можуть уживатися й у значенні головного члена односкладного речення: *шо дес' іє да\леко \город^m Сах\л'ін* (89); *л'і\так ўже дес' не"да\леко / б\лиз'ко гу\де* (166); *так в-ін не"да\леко прої\шоў* (112). На відміну від просторових, часові означальні прислівники функціонують у текстах тільки з адвербіальним значенням: *\наш-і вої\с'ка даўно приїш\ли* (19); *ко\лис' даўно за\водили ї \конеї* (53); *не\даўно ос' у п\йатни\ц'у хоро\нили* (33); *а йа ле"ж\ала \доўго* (23); *а к\нижка ле"ж\ала \доўго бу\ла* (51); *\т'іки во\ни не\доўго тут бу\ли* (110); *йа приї\шла \рано* (15); *так йа \долго не мог\ла на\радува\ц':а тої красо\тої* (16); *ос' тут с\коро зуст\r'ини\те ру\мин* (53) та ін.

Низка означальних прислівників представлена в текстах у простій формі вищого ступеня порівняння із суфіксами *-иш* та *-іш* (*скоріше, точ'н'іше, \тоўше, \легше, \менше, теп\л'іше, б-ід\н'іше, весел'іше* та ін. – усього близько 30 прислівників), напр.: *йак с'ім\йа к\r'іше жи\вут'* (241); *йак \луч':е жи\ве* (241); *во\ни \ран'ше обкра\дали* (263); *ра\н'іше збуду\вали клуб* (387); *то\д'і ўже с\тало \легше* (343); *п-і\шоў \дал'ше* (359); *Ф\рос'а т\кала \луч':е* (12); *ско\r'іше \зам-іж \вийти* (12), *\доўше де"р\жалос'* (16), демонструючи водночас багатство фонетичних, рідше – словотвірних варіантів: *\ран'ше, ра\н'иш, ра\н'іше, \ран'ч'е, \ран'ш-ч'е; \луч':е, \луч'ше; \б-іл'ше, б-іл'ш; тон'ше, \тонше; п-із\н'иш, п-із\н'іше; \дал'ше, \дал'ш-і* та ін. Водночас відзначаємо утворення з ускладненою морфемною структурою за допомогою префікса *по-* (*по\тоўшч'е, по\луч':е, по\дал'ш, по\дал'ш-і*), напр.: *по\луч'е / с\каже* (105); *стр'іла ж то по\дал'ш-і* (354), *тут так йак по\тоўш-ч'е* (20), а також складені утворення такого типу: прислівник міри і ступеня + прислівник у формі компаративна (*\помним т\рохи \луч'ше* (18); *т\рохи \легше жит'* (22); *т\рошки нижч'е / там м-іс\ток буў* (32)). Зауважмо, що відзначені усичені форми компаратива – звичне явище для діалектного усного мовлення.

Як елементи емоційно-забарвленої лексики з позитивною емоційною оцінкою в текстах зрідка функціонують прислівники зі зменшено-пестливим суфіксом *-еньк*, який додається до основи прислівника

в нульовому ступені порівняння: *б-ід\нен'ко*, *дале\ч'ен'ко*, *б-і\лен'ко*, *пло\хен'ко*, *гар\нен'ко*, напр.: *приди\вис'а гар\нен'ко* (338); *от до\роги дале\ч'ен'ко* (99); *бист\рен'ко нас зв'ітс'і\л'а прог\нали* (342); *ну жи\ли б-ід\нен'ко* (21), зрідка – до адвербіатива у формі компаратива: *\виш-ч'ен'ко*, *\луч':ен'ко*, *\мен'шен'ко*, напр.: *у ба\гатших л'у\деї \луч':ен'ко да\йт' / у б-ід\н'іших \мен'шен'ко* (241). Прислівники позитивної оцінки зі зменшено-пестливим значенням на матеріалі східнословобжанських говірок проаналізувала О. Левенець, виділивши серед них ЛСГ на позначення швидкості, локалізації в просторі, темпоральності, якості, кількості [Левенець 2014], що підтверджують і прислівники з досліджуваного видання, тому ми не акцентуємо на них достатньої уваги. Водночас зауважимо, що спостереження над функціонуванням прислівників зі зменшено-пестливими суфіксами дає підстави зробити висновок про те, що їх використання переважно залежить від ідіолекту інформатора, оскільки поряд із такими прислівниками використані демінутивні форми інших частин мови, крім того, спостерігаємо нанизування прислівників із такою семантикою (найвиразніше це демонструє текст на с. 380 – 381 досліджуваного видання).

Традиційно до означальних адвербіальних лексем відносять і прислівники способу дії [Білодід 1969: 435], хоча відомі погляди на цей підклас адвербіативів як на проміжний розряд між атрибутивними та власне обставинними [Вихованець 1988: 187]. Серед відприкметникових адвербіативів способу дії відзначаємо префіксально-суфіксальні, переважно похідні від відносних прикметників, утворення з формантами **по-**, **-и**, які лише спорадично відзначені в текстах для передавання семантики способу дії: *по / старо\да\н'ому нази\вали* (393); *нази\валис' по / се\л'анс'к-і* (396); *о\на до \мене поба\лака поха\рошому* (397); поодинокі відзначені відзайменникові утворення: *по-\іншому гу\л'айец':а* (108).

Отже, незважаючи на свою периферійність, означальні прислівники є неодмінним складником діалектного лексикону досліджуваного ареалу. Простеживши функціонування означальних прислівників у зв'язних текстах зі східнословобжанських говірок, визначивши частоту їхніх уживань, виділяємо такі особливості використання діалектоносіями цього підкласу адвербіативів, як переважання відприкметникових прислівників із суфіксом **-о**, функціонування зазначених адвербіативів і в ролі прислівника, і головного члена односкладного безособового речення для вираження стану, залежність частоти вживання означальних прислівників від тематики розповіді та особливостей ідіолекту інформатора, особливо щодо повторення прислівників для вираження інтенсивності вияву ознаки дії. Спорадичне функціонування прислівників зі зменшено-пестливими суфіксами дає підстави вважати такі утворення елементом ідіолекту говірконосія, оскільки в його мовленні відзначені й демінутивні утворення інших частин мови. Аналіз особливостей утворення форм ступенів порівняння означальних прислівників засвідчив використання

інформаторами тільки простої форми компаратива для вираження ступеня вияву інтенсивності ознаки. Проаналізовані адвербіативи демонструють формальну варіативність на фонетичному рівні, що зумовлено особливостями східнословобожанських говірок.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні діалектних адвербіальних утворень української мови з позиції синхронії як складника лексико-семантичної системи українських говорів.

Література

Білодід 1969 – Сучасна українська літературна мова : морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.; **Висоцький 2013** – Висоцький А. Функціонально-синтаксичні сфери означальних прислівників в українській літературній мові / Анатолій Висоцький // Укр. мова. – 2013. – № 2. – С. 29 – 37; **Вихованець 1988** – Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.; **Городенська 2004** – Городенська К. Прислівник // Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – С. 298 – 313; **Даценко 2014** – Історія формування прислівників місця української мови : монографія / І. Б. Даценко ; відп. ред. В. В. Німчук. – К. : Вид. дім Бураго, 2014. – 180 с.; **Делюсто 2010** – Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / М. С. Делюсто. – К., 2010. – 20 с.; **Жовтобрюх 1972** – Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища шк., 1972. – С. 307 – 317; **Левенець 2013** – Семантика прислівників „швидко”, „бистро”, „скоро” в діалектних текстах (на матеріалі українських східнословобожанських говірок) / О. Левенець // Мова і культура : наук. журн. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2013. – Вип. 16. – С. 82 – 87; **Левенець 2014** – Левенець О. Ю. Лексико-семантична структура здрібніло-пестливих прислівників у східнословобожанських говірках / О. Ю. Левенець // Діалекти в синхронії та діахронії : загальнослов'янський контекст. – К., 2014. – С. 295 – 299; **Леснова 2013** – Леснова В. Лінгвістичні засоби вираження оцінки в поліських говірках / Валентина Леснова // Волинь – Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – Вип. 24. – С. 53 – 63; **Мартінова 2014** – Мартінова Г. І. Функціонування обставинних прислівників у середньонадніпрянських говірках / Г. І. Мартінова // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / МОН України Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; відп. ред. Г. І. Мартінова. – Черкаси, 2014. – Вип. 19. – С. 6 – 14.

Гримашевич Г. І. Текстологічна репрезентація означальних прислівників східнословобожанських говірок

У статті проаналізовано погляди мовознавців на означальні прислівники в українській мові як виразники якісних ознак дії стану, способу їх вияву, кількісного вияву ознаки, думки щодо їхнього статусу порівняно з обставинними, визначено їхні підгрупи (якісно-означальні, кількісно-означальні та способу дії); акцентовано увагу на орієнтації сучасних діалектологічних досліджень, на відміну від традиційних, на граматичні особливості говіркового мовлення, функціонування різних лексико-граматичних класів слів у діалектах як складника лексичного складу говорів, насамперед прислівників як периферійної частини мови із семантикою ознаки дії чи обставинності. За матеріалами виданих сучасних текстів зі східнословобожанських говірок простежено функціонування означальних прислівників у зв'язному тексті, визначено частоту їхніх уживань, особливості використання діалектоносіями цього підкласу адвербіативів залежно від семантико-словотвірної структури прислівника, його значення, тематики розповіді, особливостей ідіолекту інформатора. Проаналізовано функціонування форм ступенів порівняння якісно-означальних прислівників, рідше – просторових і часових означальних, їхню формальну варіативність переважно на фонетичному рівні, охарактеризовано прислівникові означальні утворення зі зменшено-пестливими суфіксами як елемент ідіолекту говірконосія.

Ключові слова: східнословобожанські говірки, прислівник, означальні прислівники, діалектний текст, ступінь порівняння.

Гримашевич Г. И. Текстологическая репрезентация определительных наречий восточнословобожанских говоров

В статье проанализированы взгляды языковедов на определительные наречия в украинском языке как выразители качественных признаков действия состояния, способа их проявления, количественного проявления признака, позиции относительно их статуса по сравнению с обстоятельственными, определены их подгруппы (качественно-определительные, количественно-определительные и способа действия); акцентировано внимание на ориентации современных диалектологических исследований, в отличие от традиционных, на грамматических особенностях диалектной речи, функционирования различных лексико-грамматических классов слов в диалектах как составляющей лексического состава говоров, прежде всего наречий как периферийной части речи языка с семантикой признака действия или обстоятельственности. По материалам изданных современных текстов из восточнословобожанских говоров прослеживается функционирование определительных наречий в связном тексте, определяется частота их употреблений, особенности использования этого подкласса адвербиативов в зависимости от семантико-словообразовательной структуры наречия, его значения, тематики рассказов, особенностей идиостиля информатора. Кроме того,

попутно проаналізовані особливості утворення форм ступенів порівняння в основному якісно-визначальних наречій, їх формальна варіативність переважно на фонетичному рівні, режі – на словообразовательному, охарактеризовані утворення з уменшительно-ласкательними суфіксами як елемент ідіолекта інформатора.

Ключевые слова: восточнослобожанский говор, наречие, определительные наречия, диалектный текст, степень сравнения.

Hrymashevych H. I. Textographic representation of attributive of shidnoslobozhanski hovirky

In the article it is analyzed the looks of linguists to the attributive adverbs in Ukrainian language as the markers of the quality signs of action of the state, of the method of their display, of the quantitative display of sign, of an idea in relation to their status comparatively with adverbial, their sub-groups (quality-attributive, quantitative-attributive and the method of action) are certain; an attention is accented on the orientation of the modern dialectology researches, unlike traditional, on the grammatical features of broadcasting manner of speaking, the functioning of different lexico-grammatical classes of words in dialects as a constituent of lexical composition of dialects, first of all dialects as peripheral part of speech with semantics of sign of action or adverbiality.

After the materials of the given out the modern texts from shidnoslobozhanski hovirky the functioning of attributive dialects in coherent text is traced, the frequency of their applications, the features of the use by a transmitter of this subclass of the adverbialatives depending on the semantic-word-formation structure of adverb, its value, subjects of story, features of idiostyle of informant are certain. The selection of attributive adverbs from the investigated texts witnessed that *vidpryketnykovi* (mostly from quality adjectives) adverbialatives with the suffix -o are the most used; quantitative-attributive adverbs and the adverbs of the method of action have not such functional loading in the investigated texts. In addition, the features of formation of forms of degrees of comparison mostly of the quality-attributive adverbs, their formal variety mainly at the phonetic level, rarer – on a word-formation are analysed, adverbial attributive formations with diminished-tender suffixes as an element of idiolekt of a transmitter are described, the prospects of further scientific searches in the area of research of the dialectal adverbial system of Ukrainian language from the positions of synchronia are outlined.

Key words: shidnoslobozhanski hovirky, adverb, attributive adverbs, dialectal text, degree of comparison.

Стаття надійшла до редакції 3.07.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

С. Ю. Пампура (Слов'янськ)

УДК 81'373.613:930

ПРИНЦИПИ ЕТИМОЛОГІЗАЦІ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ (ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Етимологія – надзвичайно давня галузь мовознавства. Саме вчення про мову почалося з перших спроб знайти етимологічні тлумачення слів, що в кінцевому рахунку спричинило встановлення закономірностей у мовних змінах. Кропітка робота численних поколінь учених заклала надійне підґрунтя для визначення чіткої методики етимологічного аналізу. Особливого значення для започаткування створення надійної наукової методології етимологічних досліджень мали праці учених ХІХ ст. І хоча вони носили узагальнювальний та описовий характер, вони створили тверду базу для подальшого формулювання основних етимологічних принципів, що й було зроблено видатними представниками лінгвістичної думки ХХ ст.

Метою дослідження є аналіз поглядів мовознавців ХІХ ст. – початку ХХІ ст. на проблему принципів та критеріїв етимологічного аналізу запозиченої лексики в індоєвропейських мовах.

О. Семеренї звів найважливіші результати індоєвропейської етимологічної науки до кількох принципів (які були визнані основними всіма сучасними етимологами), указуючи на значення фонетичного, словотвірного та семантичного боків етимологічного тлумачення та на необхідність ідентифікації паралельних утворень, лексичних відповідностей у суміжних регіонах або на всій індоєвропейській території [Киш, 1969: 68].

Сформульовані О. Семеренї принципи були експліковані та вдосконалені в працях лінгвістів О. Трубачова, В. Топорова, В. Абаєва, Л. Кіша, О. Іліаді, В. Левицького, С. Бурлак, С. Старостіна та ін. О. Трубачов зазначав, що ці принципи – відомі, звичайні загальні твердження, „щоправда, вишукано сформульовані” [Трубачев 1965: 345]. Л. Кіш та О. Іліаді особливу увагу приділили визначенню принципів, які можуть бути застосованими для етимологізації запозиченої лексики:

принцип самобутності. Дослідник має шукати етимологічне пояснення перш за все серед власних ресурсів певної мови, зважаючи на давніші елементи та можливі інновації. Якщо будь-яке слово з однаковою мірою ймовірності може бути етимологізованим і як питоме, і як запозичене, і жодне з пояснень не має переваг у доказах, етимолог поводить правильно, надаючи перевагу першому поясненню, не приховуючи друге;

принцип кінцевого джерела. Якщо в суміжних мовах спостерігаємо наявність спільних, але етимологічно ізольованих слів, то судити

про напрям поширення цих слів можна після виявлення кінцевого джерела, тобто мови, для якої це слово є питомим;

принцип неединичності мови, яка запозичує. Запозичення будь-якого слова найчастіше спричинене не однією мовою, а групою мов, що перебувають в однакових умовах. Тому слід бути обережними в тих випадках, якщо будь-яке слово, яке вважають запозиченим, не має схожих відповідностей-запозичень у мовах відповідного ареалу [Киш, 1969: 69; Илиади 2005: 178].

Слід зазначити, що ці принципи не були експліковані, хоча були імпліцитно наявні вже в працях мовознавців ХІХ ст. Розглянемо принципи, експліковані Л. Кішем та О. Іліади, докладно.

Принцип самобутності. Під час етимологічного аналізу часто виявляється, що для одного слова можна запропонувати з однаковим ступенем вірогідності кілька етимологій. Якщо одна з етимологій – ближня, а друга – дальня, то перевага надається ближній етимології: вірогідність того, що слово виявиться пов'язаним з іншими словами тієї самої мови, більша, ніж вірогідність його повної ізольованості.

Цей принцип реалізовано вже в працях Р. Раска, який докладно описує розпізнавальні ознаки питомої та запозиченої лексики. Він зазначає, що коли одне й те саме слово трапляється в багатьох мовах, то слід уважати, що воно належить тій мові, у якій воно має найбільш необхідне, матеріальне, загальне значення, наприклад: шведськ. *pojke*, данськ. *raag* (хлопчик) походять від фінськ. *poica* (син, хлопчик), тому що там воно більш поширене, давнє й має важливіше значення [Раск 1964: 45; Шулежкова 2004: 49].

Л. Кіш переконує, що незалежний розвиток будь-якої мови, визначений властивими цій мові закономірностями, є більш звичайним, більш „нормальним” явищем, ніж вплив інших мов. В етимології принцип самобутності зобов'язує дослідника шукати етимологічні пояснення перш за все з власних ресурсів мови, враховуючи й успадковані елементи, і можливі інновації. Якщо слово етимологізується і як питома, і як запозичене, причому жодне з тлумачень не має переваги, етимолог буде правим, надаючи перевагу першому з обов'язковим зазначенням другого [Киш, 1969: 69; Илиади 2005: 178].

Такої само думки дотримується В. Журавльов, який переконаний, що менш надійним слід уважати те етимологічне рішення, яке надає перевагу з боку запозиченого характеру слова, не вичерпавши всі ресурси внутрішнього пояснення, або шукає дію фонетичного закону там, де „звуковий перехід” тісно пов'язаний із чітко означеними граматичними категоріями (формант -х- у флексіях, чергування *k/c* у суфіксах і т. ін.). Навряд чи розумно підводити під фонетичний процес явища „народної етимології”, які ґрунтуються на тих чи тих семантичних асоціаціях, пор. реконструкцію для *lur* ще праслов'янської протези в праслов'янську *glur*. Протетичні *-i-/-u- закономірно виникли перед питомими дієзними та бемольними голосними. Зміна протезів (перед голосними!) – спосіб

припинення цього закону та результат дії інших законів ($\bar{e} > \bar{a}$, \acute{a} X $\acute{o} \rightarrow \acute{a}$ та ін.) [Журавлев 1986: 66].

Яскравим утіленням принципу самобутності є етимологія, яка пов'язує давньотюркське *tanri* „небо, бог” із словом *taniz* „море”, вона є більш вдалою, ніж гіпотеза про запозичений характер цього слова (через низку невстановлених мов-посередників) із шумерського *dingir* „небо” [Бурлак 2005: 87].

С. Бурлак та С. Старостін зазначають, що вважати слово запозиченим можна лише у випадку, коли воно має структуру, не характерну для питомих слів (або виявляє нерегулярні відповідності зі словами близькоспоріднених мов, що унеможлиблює реконструкцію праформи). Але для надійного доказу такого припущення необхідно дотримуватись багатьох умов. Необхідна наявність пам'яток, які підтверджують, що мова, з якої прийшло досліджуване слово, контактувала (або могла контактувати) із мовою-реципієнтом. Ці свідчення можуть бути й історико-географічними (мови поширені або були поширені в близько розташованих ареалах, і між цими ареалами не існувало природних перешкод), і лінгвістичними (при контактах запозичень зазвичай буває достатньо багато) [Там само].

Якщо припустимо запозичення ізольоване, гіпотеза приречена залишитись недоведеною: так, ацтекське слово *teotl* „бог” дуже схоже на грецьке *theos* [тхеос] з таким же значенням, але ніяких свідчень про контакти між античною Грецією та Південною Америкою до нашого часу не існує [Бурлак 2005: 74].

Якщо контакти з безписемною вимерлою мовою були достатньо інтенсивними й у досліджувану мову проникло багато запозичень, можна спостерігати їхні системні відміни і від питомої лексики, і від інших шарів запозичень, наприклад, у шумерській мові виокремлюють так званій „банановий субстрат”: група слів, здебільшого власних імен, які мають відмінну від звичайної шумерської лексики структуру $C_1 V_1 C_2 V_2 C_2 V_2$ (типу *banana*, звідки й назва „банановий субстрат”): *Zababa*, *Bunene* (імена богів). До якої сім'ї належала мова, з якої прийшли в шумерську ці слова, невідомо: мови, у яких було би багато таких слів, поки що не знайдено [Бурлак 2005: 76].

Утілення принципу самобутності спостерігаємо в дослідженні назв *Русь*, *варяги* в етимологічних розвідках В. Складенка [Акцентологія 2012: 21 – 23] і В. Таранця [Таранець 2008: 107 – 123]. У статтях учених викладено нову концепцію походження цих назв: заперечена поширена досі думка про їхнє скандинавське коріння й обґрунтована гіпотеза про те, що вони виникли в середовищі прибалтійських слов'ян. Дослідники з максимальною повагою ставляться до численних версій учених, які вже не одну сотню років намагалися витлумачити обидві назви. Інтерпретуючи давню літописну легенду про звернення новгородців до варягів, дослідники висловлюють припущення, що слов'яни звернулися

не до скандинавів, а до варягів-ругів (слов'ян острова Рюген), які називалися ще рутенами, або русами.

В. Складенко доводить слов'янське походження слова *варяг*, що вважали запозиченням у давньоруську з давньоскандинавської [ЕСУМ1982: 335 – 336]. На думку вченого, назва виникла в середовищі прибалтійських слов'ян. Її утворено від іменника *war* „охорона, захист” за допомогою суфікса *-ag*: *warag* – „воїн, охоронець слов'янського узбережжя Балтійського моря”, яке на той час називалося Варязьким морем [Акцентологія 2012: 21 – 23].

Слов'янської концепції походження цього слова дотримується В. Таранець. Ретельний комплексний аналіз цих лексем дозволяє науковцю реконструювати праслов'янський корінь **k^wer* зі значенням *руси*, який попередньо мав смисл „арії-скотарі; воїни” [Таранець 2008: 118]. До того самого часу В. Таранець відносить зародження імені *варяги*, яке вийшло з кореня *h^weréki*, спорідненого з праіндоевропейським **k^wer* „арії-скотарі, воїни”. Походження від єдиного кореня засвідчує синонімічне вживання імен *варяги* і *руги*, проте ім'я *варяги*, позначаючи перш за все воїнів, поступово звузило своє значення [Таранець 2008: 120 – 121].

Принцип кінцевого джерела. Під час дослідження слів, які мають тотожні форми та значення в різних мовах, необхідно спочатку з'ясувати, з якої мови ці слова походять. Для цього треба визначити, яку форму та яке значення слово мало в мові, для якої воно є питомим. Тільки після цього можна пропонувати гіпотези про шляхи його поширення.

Деякі слова в процесі запозичення з мови в мову проходять доволі довгий шлях, наприклад, семітське слово „смарагд” (акк. *barraktu*, д.-євр. *baraet*) стало джерелом для д.-інд. *marakata*, від якого походить гр. *σμάραγδος*, запозичене в персидську мову у вигляді *zumurrud*, звідки воно потрапило в арабську *zumurrud*, потім у турецьку *zumrud* і далі в російську *изумруд*. Від грецької форми походить лат. *smaragdus*, яке було запозичене в германські мови (нім., нідерл. *smaragd*) і розвинулося в італ. *smeraldo*, фр. (*e*)*meraude* (звідки сер.-англ. *emeraude*), ісп. *esmeralda* і т. д. [Бурлак 2005: 72]. Такі слова іноді називають „мандрівними” (нім. *wanderwörter*) або *міграційними термінами*. Їхнє первісне джерело часто буває невідомим.

Упродовж історії науки про мову різні лінгвісти пропонували різні критерії, які можна застосовувати для перевірки правильності таких гіпотез.

Уже Р. Раск у своєму дослідженні вказував на низку тверджень, які необхідно враховувати під час дослідження напрямку запозичення та встановлення кінцевого джерела запозиченої лексики. На думку вченого, якщо в межах однієї групи слово наявне в одній або кількох мовах і є невідомим для інших мов цієї групи, але часто трапляється в іншій групі мов, яка має спільні межі, то слід уважати, що слово перейшло з другої групи мов у першу [Раск 1964: 45].

Якщо слово постає ізольовано в одній мові без будь-яких явних зв'язків і без похідних слів або з незначною їх кількістю і, навпаки, в іншій мові має виразні зв'язки (якщо воно є похідним чи складноутвореним) або низку похідних, то можна вважати, що таке слово перейшло з другої мови в першу, наприклад: ісл. *kinork*, данськ. *kjönrög* – „сажа” з нім. *Kien-rusz* – „сажа” („смолиста”) [Раск 1964: 45].

Якщо слову притаманні форми змін, які існують у мові певної групи, і таке слово вживане в іншій мові, будова якої не має форм відмінювання та дієвідмінювання, необхідних для слова, то з найвищим ступенем вірогідності це слово перейшло з останньої мови в першу. Так, ісл. *gamall*, *gömul*, *gamalt*, данськ. *gammel* „старий” не має ступенів порівняння (форми *ældre* „старіший”, *ældst* „найбільш старий” утворені від іншого слова – нім. *alt*, *älter*, *ältest*), тому воно, можливо, є похідним від давньоєврейського *elm* [Раск 1964: 46].

Ці твердження, застосовані в етимологічних дослідженнях наступними поколіннями науковців, набули подальшого розвитку та сприяли успішному встановленню численних етимологічних тлумачень. Л. Кіш зазначає, що в суміжних мовах часто спостерігаємо наявність спільних, проте етимологічно ізольованих слів. Міркувати про напрямок поширення таких слів можна лише після з'ясування кінцевого джерела. Як на приклад Л. Кіш посилається на низку лексичних паралелей угорської та сусідніх їй слов'янських мов: угорськ. *dereglye* „баржа” – хорв. *dèreglija* „баржа”; угорськ. *drusza* „тезко” – словц. *drusa* „тезко”; угорськ. *harcsa* „сом” – словц. *hrča* „сом” та ін. [Киш 1969: 69].

С. Бурлак та С. Старостін у своїх дослідженнях поглиблюють цей принцип. На їхню думку, питомі слова представлені в мовах, споріднених досліджуваній, проте знаходяться на інших територіях і не мають контактів з мовою, звідки припускається запозичення. Як доказ учені наводять твердження В. Порхомовського, який довів, що деякі слова, спільні для чадських мов (одна з гілок афразійської макросім'ї) та канурі (нило-сахарська макросім'я, група канурі-теда), є питомими для чадських (тобто були запозичені з чадських у канурі): йому вдалося знайти слова, споріднені з чадськими, в інших афразійських мовах [Бурлак 2005: 73].

Учені звертають увагу на складнощі, що виникають під час встановлення етимології запозичень з безписемної мови, яка вимерла, тобто джерело запозичення є недоступним для спостереження. Якщо таких слів небагато, то довести їхній непитомий характер важко. Переконливим аргументом у такому випадку є наявність слова в кількох мовах одного ареалу, які не є близько спорідненими. Отже, запозиченим у праслов'янській, прагерманській та прабалтійській мовах є слово „срібло”: д.-рус. *сьребро*, н.-луж. *slobro*, лит. *sid(a)bras*, лтс. *sudrads*, д.-прус. *sirablan* (зн. відм. одн.), гот. *silubr*, англ. *silver*, нім. *silber*. Це слово вчені вважають схожим на запозичення одразу за кількома параметрами. По-перше, воно має нетипову для питомих похідних індоєвропейських слів структуру: двоскладовий корінь із сполученням „вибуховий + сонорний”

в кінці. При цьому ні в германській, ні в слов'янській, ні в балтійській (ні в праїндоевропейській) мовах не існує таких морфем, з яких воно могло б походити. По-друге, у цьому слові спостерігаємо нерегулярні фонетичні відповідності і серед германської, балтійської та слов'янської, і в середині кожної з груп. В інших індоевропейських мовах (також і в неїндоевропейських) слово з подібною фонетичною структурою, яке б мало значення „срібло” невідоме. Оскільки ареали поширення германських, балтійських і слов'янських мов межують, доречно припустити, що слово „срібло” проникло до них із якоїсь мови, яка була поширеною в тому самому ареалі, але наразі є вимерлою й не лишила нащадків. Не можна виключати можливість, що це була навіть не одна мова, а кілька споріднених мов [Бурлак 2005: 74].

Науковці зазначають, що запозичення часто бувають вузькоспеціальними, багатозначність для них є менш властивою, ніж для питомих слів. Це пов'язане з тим, що вони з'явилися в мові пізніше й мали менше часу для семантичного розвитку. Тому, якщо в одній з двох мов слово має тільки одне конкретне або вузькоспеціальне значення, а в іншій – широке коло значень, то це може означати, що воно було запозиченим із другої мови в першу (наприклад, рос. *брейк* – танцювальний стиль – та англ. *break*) [Там само: 72].

Також С. Бурлак та С. Старостін указують, що в деяких випадках системні чинники дозволяють реконструювати незасвідчене джерело запозичення. Так, слово *хорей* „гостра жердина, якою поганяють оленів” не є в російській мові питомих: воно не є похідним (маючи двоскладовий корінь), відсутнє в інших слов'янських мовах і називає предмет зі сфери діяльності, якою росіяни ніколи не займалися. Водночас у мовах північних оленярських народів, з якими спілкувалися росіяни, саме такого (тобто з саме таким фонетичним складом і саме з таким значенням) слова не існує. Тому Фасмер наводить як джерело ненецьке *har* „вістря, ніж” [Фасмер 1987: 263], що не є переконливим і фонетично (звідки в рос. кінцеве *-ей?*), і семантично (навіщо в значенні „жердини” запозичувати „ніж?”). Між тим, схожі слова (зі значенням „гостра жердина, якою поганяють оленів”) є в інших північно-самодійських мовах – енецькій (*korio*, тундровий діалект) і нганасанській (*k{ə}ri{?}{ə}*). Цим словам мало б відповідати ненецьке **x{a}r'ej*. Вірогідно, що саме з цього (втраченого в сучасній ненецькій мові) слова й було запозичене російське *хорей* [Аникин 2000: 622]; контакти росіян з ненцями добре документовані, і багато термінів, пов'язаних з оленярством, такі, як *неблюй* „оленя, якому менше року” або *малица* „сорочка зі шкури оленя хутром до середини”, проникли в російську саме з ненецької мови [Бурлак 2005: 72].

Принцип неединичності мови, що запозичує. Як відомо, мова запозичує слова внаслідок культурних, політичних, економічних відносин між народами-носіями мов. Найчастіше запозичення слова відбувається разом із запозиченням реалії, яку воно позначає. Зазвичай такі запозичення відбуваються внаслідок двомовності або впливу більш розвинутої

культури на менш розвинуту. У таких випадках запозичення відбувається одночасно в кількох мовах. Природно, що запозичують не поодинокі слова, а цілі шари лексики, які належать до певної сфери людської діяльності. Такими були проникнення в європейські мови слів *computer, internet, file, site, mail* та ін.

За твердженням Л. Кіша, з яким цілком погоджується О. Іліаді, турецькі запозичення в балканських мовах, германські та угорські – у мовах Середньої та Східної Європи, італійські – в адриатичних мовах і т. ін. свідчать про те, що запозичення будь-якого слова зазвичай відбувається не в поодинокій мові, а цілою групою мов, які знаходяться в однакових умовах. Отже, слід бути обережними у випадку, якщо слово, яке вважають запозиченим, не має відповідників-запозичень в інших мовах сусіднього ареалу [Киш 1969: 70; Илиади 2005: 178]. Саме з цієї причини Л. Кіш сумнівається щодо надійності зведення угорськ. *furfang* „хитрість” до італ. *furfante* „шахрай, пройдисвіт”: у словенській, сербській та хорватській мовах (попри численні італійські запозичення) подібного слова не існує [Киш 1969: 70].

Якщо з історії відомо, від якого народу до якого відбувалося запозичення елементів культури, можна припустити, що й слова, які їх називають, були запозичені разом з ними. Наприклад, існує значна кількість спільних слів між чадськими мовами (одна з гілок афразійської макросім'ї) та мовою канурі (нило-сахарська макросім'я, група канурі-теда). При цьому відомо, що канурі був мовою великої держави – Борну, під владою якого знаходилися чадські племена. Отже, доцільно вважати, що більша частина спільних слів у цьому випадку – це запозичення з канурі в чадські мови [Бурлак 2005: 71].

Запозиченню найбільше підлягає культурна лексика. Тому, якщо слова трапляються в різних мовах і належать до базисної лексики (*вуха, сонце, я, ти* і т. ін.), то, найвірогідніше, це свідчення спорідненості цих мов. Якщо ж вони належать до сфери культурної лексики (*плуг, комбайн, електрифікувати* і т. ін.), то існує вірогідність того, що ці слова є запозиченими. Зрозуміло, що цей критерій не має стовідсоткової надійності, він може слугувати лише для висунування гіпотези на самому початку етимологічного аналізу слів.

Необхідно пам'ятати, що для етимологічного дослідження характерна множинність можливих рішень, які залежать від знань, а часом від інтуїції етимолога. Визначити чітку модель акту етимологізування надзвичайно складно. Сьогодні всі лінгвісти визнають факт, що комплексний підхід до дослідження мови є найперспективнішим. В основі його – ідея множинності лінгвістичних інтерпретацій, що зумовлено багатоаспектною природою мови. Очевидно, вирішальним у лінгвістиці XXI ст. стане, з одного боку, збереження найкращих, найпродуктивніших наукових парадигм, а з іншого – розробка та розвиток нових підходів до мови. В основі взаємовідносин традицій та інновацій у сучасному

мовознавстві надійно закріпився принцип, який не припускає переважного домінування будь-якого одного напряму або підходу.

Література

Акцентологія. Етимологія. Семантика. До 75-річчя академіка НАН України В. Г. Складенка : зб. наук. пр. / наук. ред. Півторак Г. П. та ін. – К. : Наук. думка, 2012. – 774 с.; **Аникин 2000** – Аникин А. Е. Этимологический словарь русских диалектов Сибири. Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков / А. Е. Аникин. – М. – Новосибирск : Наука, 2000. – 772 с.; **Бурлак 2005** – Бурлак С. А. Сравнительно-историческое языкознание : учеб. для студентов высш. учеб. заведений / С. А. Бурлак, С. А. Старостин. – М. : Академия, 2005. – 432 с.; **Етимологічний словник української мови** : в 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1 : А – Г / уклад. : Р. В. Болдирев та ін. – 631 с.; **Журавлев 1984** – Журавлев В. К. Принцип иерархичности звуковых изменений в этимологии / В. К. Журавлев // Этимология. 1984. – М. : Наука, 1986 – С. 60 – 66; **Илиади 2005** – Илиади А. И. Основы славянской этимологии / А. И. Илиади. – Киев : Довіра, 2005. – 270 с.; **Киш 1969** – Киш Л. О некоторых принципах этимологизирования заимствованных слов / Л. Киш // Этимология. 1967. – М. : Наука, 1969. – С. 68 – 71; **Раск 1964** – Раск Р. Исследование в области древнесеверного языка, или происхождение исландского языка / Р. Раск // Звегинцев В. А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – Ч. 1. – 3-е изд., доп. – М. : Просвещение, 1964. – С. 40 – 51; **Таранець 2008** – Таранець В. Г. Діахронія мови : зб. ст. / В. Г. Таранець. – О. : Друк. дім, 2008. – 232 с.; **Трубачев 1965** – Трубачев О. Н. O. Szemerényi. Principles of etymological research in the Indo-European languages. – „II. Fachtagung für indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft. Innsbruck, 1962, с. 175 – 212” / О. Н. Трубачев // Этимология. Принципы реконструкции и методика исследования. – М. : Наука, 1965. – С. 344 – 345; **Фасмер 1987** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. О. Н. Трубачева. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 4. – 864 с.; **Шулежкова 2004** – Шулежкова С. Г. История лингвистических учений : учеб. пособие / С. Г. Шулежкова. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 400 с.

Пампура С. Ю. Принципи етимологізації лексичних запозичень (лінгвістичноісторіографічний аспект)

Статтю присвячено лінгвістичноісторіографічному аспекту дослідження принципів етимологічного аналізу запозиченої лексики. Зазначено, що кропітка робота лінгвістів XIX ст. заклала тверде підґрунтя для створення надійної наукової бази для етимологічних досліджень та дозволила чітко окреслити процедуру й основні принципи етимологічного аналізу. На цій основі було визначено принципи розмежування запозиченої лексики та питомої, найбільш вдале формулювання цих принципів, на нашу думку,

належить угорському етимологу Л. Кішу. Отже, до основних принципів відокремлення запозичень відносять принцип самобутності, принцип кінцевого джерела та принцип неединичності мови, яка запозичує. Ці принципи були імпліцитно представлені ще в етимологічних дослідженнях засновників порівняльно-історичного мовознавства (а саме Р. Раском) і вдосконалені в працях послідовників. У статті запропоновано детальний опис використання принципів етимологізації запозичень у різноструктурних мовах лінгвістами XIX – початку XXI ст., що дозволяє простежити еволюцію поглядів науковців на зазначену проблему. Продемонстровано застосування цих принципів на конкретному матеріалі індоєвропейських мов.

Ключові слова: лінгвістична історіографія, етимологічний аналіз, принципи етимологізації запозичень, методика етимологічних досліджень.

Пампура С. Ю. Принципы этимологизации лексических заимствований (лингвисториграфический аспект)

Статья посвящена лингвисториграфическому аспекту исследования принципов этимологического анализа заимствованной лексики. Указано, что кропотливый труд лингвистов XIX ст. заложил основательную базу для этимологических исследований и позволил четко определить процедуру и основные принципы этимологического анализа. На этой основе были описаны принципы разграничения заимствований и исконной лексики, наиболее удачная формулировка этих принципов, по нашему мнению, принадлежит венгерскому этимологу Л. Кишу. Таким образом, к основным принципам этимологизации заимствований относятся принцип самобытности, принцип конечного источника и принцип неединичности заимствующего языка. Эти принципы были импліцитно представлены еще в этимологических исследованиях основателей сравнительно-исторического языкознания (а именно Р. Раском) и усовершенствованы в работах их последователей. В статье представлено подробное описание применения принципов этимологизации заимствований в разноструктурных языках лингвистами XIX – начала XXI в.в., что позволяет проследить эволюцию взглядов ученых на исследуемую проблему. На конкретном материале индоевропейских языков продемонстрировано применение этих принципов.

Ключевые слова: лингвистическая историография, этимологический анализ, принципы этимологизации заимствований, методика этимологических исследований.

Pampura S. Yu. Principles of the etymological analysis of loanwords (linguistic-historiographical aspect)

The article is devoted to the linguistic-historiographical research of the problem of principles of the etymological analysis of borrowed words. It is proved that the thorough work of linguists of XIX ct. provided a firm scientific ground for etymology and made it possible to determine the exact procedure and

principles of etymological researches. O. Semerenyi combined the results of Indo-European etymology to some principles, which were recognized as the basic ones by all modern linguists. The importance of the phonetic, morphological and semantic aspects of the etymological explanations as well as the necessity to identify the parallel constructions and lexical equivalents in neighbouring areas or in the Indo-European territory as a whole was indicated.

It favoured describing the principles of distinguishing loanwords and the original lexis, the best definition of which, to our mind, belongs to a Hungarian etymologist L. Kish. Therefore, the main principles of distinguishing loanwords are considered to be the following: the principle of the originality, the principle of the final source and the principle of multiplicity of the borrowing languages. These principles had not been explicated but had been implied as far as in the etymological researches of the founders of the comparative-historical linguistics (namely by R. Rask) and received further improvement in their followers' works.

The article proposes a detailed description of using the principles of the etymological analysis of loanwords in the languages with different structures in the etymological studies of the XIX ct. – early XXI ct. linguists. This allows following the evolution of the scientists' assertions on the problem researched. The examples of the etymological analysis of borrowed words, based on the principles named, are given using a certain material of the Indo-European languages.

Key words: historiographical linguistics, etymology, etymological analysis, loanwords, principles of distinguishing loanwords, methods of etymology.

Стаття надійшла до редакції 30.06.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Леснова В. В.

ТЕКСТ. ДИСКУРС

С. П. Биби́к (Київ)

УДК 81'42

**УКРАЇНСЬКА МЕДІАСТИЛІСТИКА:
ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Сучасна стилістика перебуває в стані розширення напрямків дослідження, що відбувається під тиском т. зв. „міждисциплінарності”, тобто вивчення тих чи тих лінгвістичних об'єктів крізь призму не лише філологічних, але й соціальних, психологічних, культурологічних, філософських та інших напрямків дослідження. У зв'язку з цими процесами виокремлюють новітні вектори як у філології загалом, так і в галузі функціональної стилістики зокрема. Ідеться про медіастилістику, гендерну стилістику, інтерактивну стилістику, комунікативну стилістику, стилістику жанру.

У цьому ряду нині найактивніше обговорюють питання стану і статусу медіастилістики. Насамперед це пов'язане з тим, що один із об'єктів лінгвостилістики – „мова ЗМІ” – за останні 10 – 15 років поступово витісняє поняття „мова мас-медіа”. Теоретики мас-медіа (С. Бернштейн, Т. Добросклонська, В. Костомаров, І. Лисаков, Г. Солганик, С. Тресков, Д. Шмельов, Дж. Гербнер, М. Монтомері, Р. Фаулер, Н. Фейерклаф та ін.) обґрунтовують виокремлення нового напрямку стилістики та теорії комунікації – *медіалінгвістики*. Пор. думку Т. Добросклонської: „...одне із завдань медіалінгвістики є визначення стильового статусу мови засобів масової комунікації, опис її з погляду функціонально-стильових особливостей” [Добросклонская 2014: 35]. У контексті цього напрямку мова мас-медіа має вербальне та невербальне (інформаційно-технічне, аудіовізуальне) втілення та ієрархізовану гіпертекстову структуру. Отже, медіалінгвістика вивчає медіа як широкий функціональний діапазон технічних і вербальних інструментів формування, поширення, передавання комбінованої інформації в субдискурсах: публіцистично-тенденційному, інформаційно-новинному, аналітичному, розважальному та рекламному.

Поряд з означеним напрямком виокремлюють *медіастилістику* – напрямок функціональної стилістики в її комунікативному трактуванні, що вивчає закономірності функціонування мови ЗМІ у зв'язку зі змістом, метою та ситуаціями спілкування. Л. Дускаєва стверджує: „Медіастилістика – один з новітніх прикладних наукових напрямів, що активно розвивається головним чином зусиллями фахівців мовознавчих кафедр факультетів журналістики Росії та інших слов'янських країн. [Цей напрямок пов'язаний] з вивченням особливостей використання мовних засобів, що сприяють ефективності медіатексту, з урахуванням його різнопланових характеристик, зумовлених ієрархією екстралінгвальних чинників. Один з найважливіших підходів у медіастилістиці – стилістично-

типологічний, предметом вивчення якого стануть закономірності створення і функціонування медіатекстів різних типів і жанрів, зумовлених „оновленим” комплексом екстралінгвальних чинників” [Дускаєва].

Який же термін вибрати для позначення новітнього підходу до мови ЗМІ?

На нашу думку, більш логічним і вмотивованим є термін медіастилістика, оскільки об’єкт дослідження – мова ЗМІ (або ж мова газет, журналів, радіо, телебачення, Інтернету) – уже понад півстоліття закріплений саме за стилістикою як наукою про функціонування мови в різних сферах її буття. У зв’язку з цим наведемо співзвучну думку Л. Дускаєвої: „[...] саме функціонально-стилістичний підхід, з його „концептуальним і методологічним універсалізмом” може сприяти вирішенню суттєвих дослідницьких завдань медіастилістики” [Дускаєва 2011: 439 – 440].

Сучасна медіастилістика в Україні – це напрямок, що розвивається на основі попередньої методології нормативно-стилістичного (С. Єрмоленко, О. Пономарів, Н. Шумарова, О. Сербенська, М. Яцимирська, О. Стишов, Л. Струганець, Б. Ажнюк, І. Стецюк, Ю. Єлісовенко та ін.) аспекту, а також нових – комунікативно-стильового (О. Шаповал, Г. Мінчак, М. Навальна), комунікативно-прагматичного (Ф. Бацевич, Т. Ковалевська, Г. Денискіна, О. Андрейченко, Л. Шевченко, І. Завальнюк, С. Бибик, І. Глуховцева та ін.) аспектів.

Новим, порівняно з лінгвостилістичним, є акцент на тому, що медіастилістика розширює поняття публіцистичного стилю до меж ‘масова комунікація = масова інформація’. Провідна якісна особливість медіа в тому, що вони створюються колективно, колегіально, є продуктом певного виробництва (видавництва, колективу), отже тексти цієї сфери функціонування мови мають усі різновиди усної та писемної форм.

До поняттєвої парадигми медіастилістики входить термін *медіатекст* (новинні, інформаційно-аналітичні, публіцистичні, рекламні). Є різні тлумачення цього поняття, зокрема Л. Дускаєва під медіатекстом розуміє „форму мовної діяльності за прийнятими в професійному медійному середовищі правилами мовної поведінки, що утвердилися в професійному середовищі як стереотипи текстової організації” [Дускаєва 2012: 11]. Саме сприйняття тексту, порівняно з тим, що було минулого століття (текст як вираження смислової та змістової зв’язності, цілісності), змінилося: нині текст – фрагмент дійсності та інструмент комунікації. Медіатекст творять не лише вербальні, але й графічні, аудіовізуальні знаки.

Більш конкретно, з погляду типологічного опису, розглядає поняття медіатекст Т. Добросклонська. Вона пропонує розрізняти мову усну – писемну, монологічну – діалогічну, авторську – колективну, текст за первинністю його форми, що може трансформуватися. Дослідниця наголошує, що методологія функціональної стилістики дуже важлива для вивчення синтагматичних особливостей медіатексту (формування стереотипів). У її концепції медійний текст можна вивчати з позицій

когнітивного (уведено поняття ідеологічної модальності, що відображає світоглядне наповнення тексту, спектр оцінок; обґрунтовано культурологічний підхід (культуроцентризм медійного тексту на рівні змісту, формату, мови, лінгво-медіальної стереотипізації) та прагмалінгвістичного (роль в освіті, розвитку лексикографії, що відображає динаміку мовної норми) підходів [Добросклонская 2014: 25].

За концепцією Л. Дускаєвої, медіатекст складається з внутрішньотекстових та міжтекстових компонентів, він є образом професійної діяльності для створення і поширення інформації, а також образом пошуково-комунікативної діяльності в медіасфері.

У медійній сфері нерідко тексти, сформовані за певними жанровими моделями, спрямовані на відображення характерного змісту. Тематична домінанта того чи того різновиду тексту – *медіатонік*.

Комунікативно-стильовий аспект вивчення мови мас-медіа, як засвідчують численні праці в русистиці, пов'язаний з окресленням ролі авторської позиції в мовно-стилістичній організації медіатекстів (Г. Солганик, Л. Кайда, Л. Майданова, Н. Цвєтова, Т. Шмельова); аналізом окремих виразних властивостей медіатекстів (Т. Краснова, М. Корміліцина) чи їх системи (Г. Бобровська, Г. Копніна, О. Сковородніков та ін.); вивченням ідіостильових маркерів у газетно-журнальних, радіотелевізійних ресурсах в аспектах комунікативно-діяльнісного підходу до мови ЗМІ, її стратифікації за характером стильових норм (Н. Болотнова, М. Корміліцина, О. Сиротиніна) [Стилистический 2006].

Комунікативно-прагматичний напрямок у медіастилістиці передбачає вивчення функцій мови ЗМІ в соціальних інститутах, які обслуговує зокрема й такий національно-культурний феномен, як українська літературна мова. Вона пронизує всю культуру повсякдення – професійно-виробничого та публічного, у якій мовна свідомість комунікантів синергетично організована для формування „своїх” текстів-висловлень, сприймання „чужих” та їхньої аксіологічної оцінки [Бибик 2013: 7 – 8]. Пронизує – і робить її україноцентричною.

Окрім того, комунікативно-прагматичний напрямок медіастилістики потребує врахування аксіологічних параметрів тексту-висловлення (Л. Лисицька). Прагматику медіа створюють їхнє ідеологічне спрямування, аксіологічність, етична коректність щодо дотримання норм літературної мови. У зв'язку з останнім застосовують поняттям *медіанорма* [Лисицька 2010: 15]. В українській медіалінгвістиці в цьому контексті розвивається девіативний напрямок, пов'язаний з вивченням питань культури мови, вульгаризації та субстандартизації мови ЗМІ (Ф. Бацевич, О. Пономарів, О. Сербенська, А. Коваль, І. Ющук, А. Капелюшний, М. Яцимірська, М. Каранська, А. Мамалига, О. Пазяк, О. Потятиник, Л. Шевченко, Т. Крайнікова, М. Гуць, І. Мариненко, Д. Данильчук, О. Проценко та ін.). Не залишають поза увагою питання культури усної та писемної мови сучасних ЗМІ (Н. Данилевська, О. Мельникова, І. Вещикова та ін.).

У контексті комунікативної прагматики Л. Дускаєва розглядає як одне із центральних завдань вивчення медіатексту – дослідження його як поліінтенціональної системи. На переконання дослідниці, „*інтенціональний підхід* дає можливість зрозуміти, як в різних комунікативних ситуаціях протікають складні процеси формування їхніх цілей, як працюють механізми їх реалізації, що визначає мовну поведінку автора. І тільки при такому підході, що припускає діяльнісне розуміння актів комунікації, у яких найважливішим компонентом мовної діяльності стає суб'єкт мовлення зі своєю комунікативною інтенцією. Для глибокого розуміння процесів, що відбуваються в медійній сфері, системного їх опису такий підхід є чи не єдиною можливим, оскільки в мас-медіа мовленнєва інтенціональність є основою мовної поведінки й визначає зміст комунікації, мовну організацію та силу висловлювання. Саме тому інтенція суб'єкта мовлення перебуває у сфері уваги практично всіх сучасних напрямків медіалінгвістики” [Медіатекст 2012: 9]. Інтенціональність у медіасфері неоднорідна: розрізняють інтенціональність автора тексту-журналіста, інтенціональність рекламної та PR-мови. Інтенціональність – мотив типологізації текстів мас-медіа (Л. Дускаєва, Н. Клушина), їхня ілюкативна сила (В. Барбашов). Основними типами інтенції можуть бути оцінка, стимул, інформування, вплив, зацікавлення, встановлення діалогу тощо (мотиваційна інтенція), а також мовні засоби (змістово-сміслові компоненти), що допомагають досягнути цих цілей. У зв'язку з висловленими формулюваннями, для формування інтенціонального поля медіа найважливішою категорією є категорія автора (Н. Цветова), а отже – його, авторська інтенціональність, вияв його індивідуального стилю (М. Корміліцина, О. Сиротиніна), суб'єктності та суб'єктивності у створених ним текстах (праці С. Данилова, І. Кобозевої, Ю. Антонової, В. Барбашова та ін.). На сьогодні автори концепції інтенціональності медійного тексту зосередилися на опрацюванні функцій окремих слів і виразів – екзотизмів, ідеологем, крилатих висловів медійного походження, метафор, заголовків, слів іншомовного походження тощо, жанрових різновидів медіатексту: путівник у розважальному виданні (О. Кара-Мурза), художній текст у журналі (І. Ставровська), тревел-текст (Н. Редькіна), просвітницький текст (Н. Куніцина), інтерв'ю (І. Ставровська), розмовник (А. Горячев), нарис (В. Юзефович), а найбільше – рекламні тексти (О. Семенець, Г. Бобровська, Н. Войтович, Л. Гончарова, О. Кара-Мурза та ін.).

Медіастилістика як самостійний напрямок стилістики може бути диференційована за сферами функціонування текстів – медіастилістика рекламних текстів (Т. Смирнова [Смирнова]), медіастилістика газетно-журнальних текстів (Т. Скотникова [Скотникова 2007], Г. Зорі [Зоря 2011] тощо), медіастилістика інтернетних текстів (С. Чемеркін [Чемеркін 2009], Г. Кашуба [Кашуба 2004]), медіастилістика радіо й телебачення (О. Штурнак [Штурнак 2001]). Можна сміливо говорити й про історичну медіастилістику, оскільки в україністиці активно вивчають мову і стиль

преси в історичному аспекті (О. Пискач „Роль Закарпатської педагогічної періодики 20-30-х років ХХ ст. в утвердженні української літературної мови”; І. Герман „Мовностилістичні особливості періодичної преси Запоріжжя 20-х років: основні шляхи вдосконалення літературних норм та стилю”; І. Самойлова „Мовностилістичні особливості нарисів і заміток у журналі „Кіевская Старина” (1882 – 1906 рр.)” тощо).

Отже, українська медіастилістика спрямована на вивчення мови мас-медіа в історичному, нормативно-стилістичному, комунікативно-прагматичному, комунікативно-стилістичному, соціолінгвістичному, лінгвокультурному, жанрово-стильовому аспектах. Цей напрямок спирається на засади функціоналізму (стилістика сфер та стилістика ресурсів, стилістика тексту). Розширення ракурсу дослідження медійного тексту супроводжується пошуком адекватних методів дослідження: поширюється метод контент-аналізу (соціолого-статистичний метод аналізу змісту, заснований на підрахунку кількості заданих одиниць у певному корпусі текстів), метод дискурсивного аналізу, спрямований на вивчення способів творення, поширення та сприймання текстів масової інформації, мережа лінгвістичних методів дослідження, серед яких – методи функціональної стилістики, семасіології, соціолінгвістики, риторики та прагматики, історико-культурологічні та зіставно-типологічні методи дослідження.

Література

Бибик 2013 – Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення / Бибик С. П. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. – 589 с.; **Добросклонская 2014** – Добросклонская Т. Г. Медиалингвистика : системный подход к изучению языка СМИ : современная английская медиаречь : учеб пособие. – М. : ФЛИНТА, 2014 – 236 с.; **Дускаева 2012** – Дускаева Л. Р. Интенциональность медиатекста как детерминант речевого поведения в медиасфере / Л. Р. Дускаева // Медиалингвистика как полиинтенциональная система: сб. ст. / отв. ред. Л. Р. Дускаева, Н. С. Цветова. – СПб. : С.-Петербург. гос. ун-т, 2012. – С. 5 – 13; **Дускаева** – Дускаева Л. Р. Медиастилістика : типологический подход [Електронний ресурс] / Л. Р. Дускаева // Режим доступу : <https://www.google.com.ua/search?ie=UTF8&hl=ru&q=Дускаева%20>; **Дускаева 2011** – Дускаева Л. Р. Феноменология газетного текста / Л. Р. Дускаева, Н. С. Цветова // Стереотипность и творчество в тексте : сб. науч. ст. – Пермь, 2011. – Вып. 15. – С. 439 – 440; **Зоря 2011** – Зоря Г. С. Професійні сленгізми у мовленні працівників друкованих видань / Г. С. Зоря // Стиль і текст. – К., 2011. – Вип. 12. – С. 94 – 104; **Кашуба 2004** – Кашуба Г. Українські інтернет-видання: комунікативно-лінгвістичні та правові аспекти / Г. Кашуба // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. журналістика. – Л., 2004. – Вип. 25. – С. 474 – 480; **Лисицкая 2010** – Лисицкая Л. Г. Прагматическая адекватность медиатекста: взаимодействие контента и аксиологии : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук : спец.

10.01.10 „Журналистика” / Л. Г. Лисицкая. – Краснодар, 2010. – 33 с.; **Медiateкст 2012** – Медiateкст как полиинтенциональная система : сб. ст. / отв. ред. Л. Р. Дускаева, Н. С. Цветова. – СПб. : С.-Петербург. гос. ун-т, 2012. – С. 9; **Скотникова 2007** – Скотникова Т. Модернізація стилю у спеціалізованій пресі / Т. Скотникова // *Стиль і текст*. – 2007. – Вип. 8. – С. 162 – 165; **Смирнова** – Смирнова Т. Стилістика рекламної комунікації / [Електронний ресурс] / Т. Смирнова // Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1082>; **Стилистический 2006** – Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Алексеева Л. М., Аннушкин В. И., Баженова Е. А. и др. ; под. ред. М. Н. Кожинной. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 696 с.; **Чемеркін 2009** – Чемеркін С. Г. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньоструктурні процеси / С. Г. Чемеркін. – К. : НАН України. Ін-т укр. мови, 2009. – 240 с.; **Штурнак 2001** – Штурнак О. Дискурс дитячих телепередач в Україні / О. Штурнак // *Стиль і текст*. – К., 2001. – Вип. 2. – С. 152 – 158.

Биби́к С. П. Українська медіастилістика: засади становлення і перспективи розвитку

У статті проаналізовано сучасні підходи до вивчення мови засобів масової інформації. Відзначено виокремлення за останні роки двох напрямків – медіалінгвістика та медіастилістика. Зауважено, що вони корелюють між собою на основі спільного об'єкта дослідження – мова ЗМІ. Проаналізовано основні теоретичні та практичні засади виокремлення й розвитку української медіастилістики. Здійснено огляд основних праць, що стосуються розвитку цього напрямку в сучасній українській науці. Підкреслено обґрунтованість ключових термінів медіастилістики – медіате́кст, медіато́пік, медіано́рма, жанр тексту. Засвідчено, що сучасна медіастилістика інтенсивно розвивається в контексті диференціації піднапрямків – медіастилістика реклами, медіастилістика газетно-журнальних текстів, медіастилістика радіо й телебачення, медіастилістика інтернет-ресурсу, історична медіастилістика.

Узагальнено, що медіастилістика розвиватиметься як на засадах методології функціональної стилістики, так і у взаємодії з теоретичними здобутками інших дисциплін – теорії комунікації, жанрології, культурології, соціолінгвістики, гендерної лінгвістики, психолінгвістики. Перспективними для оновлення методології медіастилістики є розширення методу контент-аналізу та дискурсивного аналізу медіатекстів.

Ключові слова: медіастилістика, медіате́кст, медіато́пік, медіано́рма, мова мас-медіа.

Биби́к С. П. Украинская медиасти́листика: принципы становления и перспективы развития

В статье проанализированы современные подходы к изучению языка средств массовой информации. Отмечена активность выделенных за

последние годы двух направлений – медиалингвистика и медиастилистика. Замечено, что они коррелируют между собой на основе общего объекта исследования – язык СМИ. Проанализированы основные теоретические и практические основы выделения и развития украинской медиастилистики. Осуществлен обзор основных работ, касающихся развития этого направления в современной украинской науке.

Подчеркнута обоснованность ключевых терминов медиастилистики – медиатекст, медиатопик, медианорма, жанр текста. Засвидетельствовано, что современная медиастилистика интенсивно развивается в контексте дифференциации поднаправлений – медиастилистика рекламы, медиастилистика газетно-журнальных текстов, медиастилистика радио и телевидения, медиастилистика интернет-ресурса, историческая медиастилистика. Одна из перспектив в развитии медиастилистики – это развитие учения о современной медианорме, что предусматривает и изучение языка СМИ в аспекте девиатологии, культуры устной и письменной речи журналистов, дикторов, ведущих теле- и радиопрограмм, блогеров, участников интернет-коммуникации.

Обобщенно, что медиастилистика будет развиваться как на основе методологии функциональной стилистики, так и во взаимодействии с теоретическими достижениями других дисциплин – теории коммуникации, жанрологии, культурологии, социалингвистики, гендерной лингвистики, психолингвистики.

Перспективными для обновления методологии медиастилистики является расширение метода контент-анализа и дискурсивного анализа медиатекстов.

Ключевые слова: медиастилистика, медиатекст, медиатопик, медианорма, язык масс-медиа.

Bybyk S. P. Ukrainian mediastylistics: principles of formation and development prospects

The article analyzes contemporary approaches to the study of the language of the media. Noting the active allocated in recent years two trends – medialogistics and mediastylistics. It is noticed that they are correlated with each other based on a common object of study – the language of the media. We analyzes the basic theoretical and practical bases of selection and development of Ukrainian mediastylistics. Carried out an overview of the major works related to the development of this trend in contemporary Ukrainian science.

Emphasized the validity of the key terms mediastylistics – mediatext, mediatopik, medianorm, genre of text. Witnessed that modern mediastylistics intensively developed in the context of differentiation subnet – mediastylistics of advertising mediastylistics of newspaper and magazine texts, mediastylistics of radio and television, mediastylistics of Internet resource, historical mediastylistics. One of the prospects in the development of mediastylistics – the development of the doctrine of the modern medianorm. This involves including the study of the language in the media aspect of doctrine of deviation,

culture of speech and writing by journalists, broadcasters, the leading television and radio, bloggers, members of Internet communication.

Generalized that mediastylistics will develop on the basis of methodology of functional style, and in cooperation with the theoretical achievements of other subjects – theory of communication, theory of genre, cultural studies, sociolinguistics, gender linguistics, psycholinguistics.

Promising to update the methodology mediastylistics is an extension of the method of content analysis and discourse analysis of media texts.

It is concluded that further development mediastylistics be accompanied by the widespread use of methods of functional stylistics, semasiology, sociolinguistics, pragmatics and rhetoric, historical and cultural contrastive and typological research methods.

Key words: mediastylistics, mediatext, mediatopik, medianorm, language of media.

Стаття надійшла до редакції 06.07.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

М. О. Вінтонів (Вінниця)

УДК: 811.161.1'366

ФУНКЦІЙНІ ВИЯВИ ВІДПРИСЛІВНИКОВИХ ЧАСТОК У СУЧАСНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ

Попри активне вивчення закономірностей функціонування часток у структурі речення й тексту, давню традицію, величезний доробок цілої когорти граматистів (Ф. Бацевич, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, Т. Ніколаєва та ін.), питання адекватного опису часток у сучасному мовознавстві не втратило гостроти й актуальності.

Існує низка запитань, що виникає у вивченні часток, зокрема проблема визначення меж класу часток, статусу неодноразових утворень, віднесення часток до слова чи до морфеми та ін. Частки співвідносяться зі словами різних класів: як із повнозначними, так і з неповнозначними частинами мови. У дослідженнях часток у публіцистичному стилі актуальною є проблема розмежування часток, сполучників і прислівників. Це питання репрезентовано в роботах таких учених, як І. Вихованець, К. Городенська, Т. Ніколаєва, А. Прияткіна, Н. Шведова та ін.

Частки як один з актуалізаторів тих чи тих значень у реченні й тексті досліджували Н. Арутюнова [Арутюнова 1988]; Ш. Баллі [Баллі 1955]; І. Вихованець [Вихованець 2004]; М. Вінтонів [Вінтонів 2013]; Т. Ніколаєва [Николаева 1985]; О. Стародумова [Стародумова 1991]; Н. Шведова [Русская грамматика 1980] та ін.

Мета роботи – проаналізувати функційні вияви відприслівникових часток у сучасній публіцистиці.

Для досягнення поставленої мети ставимо перед собою такі завдання:

1) охарактеризувати основні підходи до визначення статусу часток у сучасній лінгвістиці;

2) з'ясувати класифікаційні ознаки часток;

3) описати функції часток в адресованому висловленні;

4) визначити семантичні вияви часток у публіцистичному дискурсі.

Предмет дослідження – структурно-семантичні особливості та комунікативно-прагматична роль часток, що дозволяє цим одиницям актуалізувати значення адресованості в публіцистиці.

Як окремий клас частки стали об'єктом багатоаспектного вивчення лише в другій половині ХХ століття. О. Пешковський спробував систематизувати частки, наголошуючи, що вони становлять „чисту форму, одну суцільну форму без змісту. Це ніби відірвані афікси, що вільно пересуваються поверхнею мови” [Пешковский 1935: 40]. Стислий огляд класу часток репрезентовано й у працях О. Шахматова [Шахматов 1941: 506 – 507]. Тривалий час частки зараховували до прислівників, не виділяючи їх у самостійний клас. При цьому апарат їх семантичного опису був занадто бідним. Необхідно відзначити, що визначення лексико-граматичної природи й функційного призначення часток ускладнено неоднозначністю їхнього категорійного статусу та рівневої приналежності. У сучасному мовознавстві існують різні дефініції класу часток, але жодна з них не лише не визначає чітко їхні межі, але, навпаки, частіше розширює їх. Поняття відтінку занадто розмите, щоб вважати його категорійним значенням часток. Солідаризуючись із думкою О. Стародумової, зауважимо, що, швидше за все, слова, названі частками, об'єднуються в кілька груп, кожна з яких має свої категорійні властивості [Стародумова 1991].

Суперечливість наявних класифікацій часток можна пояснити принциповими особливостями їх функціонування: їхніми нечіткими семантичними межами, поєднанням суб'єктивних і об'єктивних модальних значень, тісним зв'язком часток із лексико-граматичною структурою висловлення, здатністю поєднуватися в комплекси, великою кількістю часток у розмовному мовленні, співвіднесенням їх з іншими частинами мови, з якими вони пов'язані генетично. Класифікації різняться залежно від того, який критерій виділення часток в окремий клас автори поклали в основу типології. Крім того, спостерігаємо різний ступінь точності та системності наявних у лінгвістиці класифікацій.

Ґрунтовне дослідження часток започаткував В. Виноградов, запропонувавши загальне визначення „службових” слів, об'єднаних „загальними властивостями гібридно-напівграматичного типу і проміжним становищем між прислівниками і модальними словами, з одного боку, і сполучниками – з іншого” [Виноградов 1975]. Учений відмежував частки від прислівників і сполучників, а головне, детально їх покласифікував.

У „Граматиці сучасної російської літературної мови” [Грамматика 1970] репрезентовано функційну класифікацію часток, в основу якої покладено загальну для часток ознаку – здатність виражати різноманітні модальні значення (об’єктивно-модальні і суб’єктивно-модальні). Емоційні частки в цій класифікації не виділено в окремий розряд слів. У „Російській граматиці” [Русская грамматика 1980] продовжено розробку функційної класифікації часток, де частки із загальною функцією комунікативних характеристик повідомлюваного репрезентовані такими розрядами: заперечні, стверджувальні, модальні та частки-репліки – позитивні або негативні. Ця класифікація підтримує виділення часток модального і немодального плану. Також наголошено, що модальні (оцінні, експресивні) значення в тому чи тому вигляді присутні і в частках заперечних, питальних, що характеризують дію за її перебігом або результативністю, у частках-репліках [Русская грамматика 1980: 723]. При цьому термін „модальність” використано в широкому значенні. Зауважимо, що автори „Російської граматики” [Русская грамматика 1980] узагальнено характеризують суб’єктивно-модальні значення – особливого типу значення, за допомогою яких мовець виражає ставлення до висловленого загалом або до будь-якого з його аспектів і частин, а саме до його змісту, його достовірності тощо. Також виокремлено взаємопов’язані один з одним емотивні, волітативні й оцінно-характеризувальні значення.

Деякі дослідники, хоч і зараховують частки до службових слів, але протиставляють їх прийменникам і сполучникам, які є засобом вираження синтаксичних відношень. Це вмотивовано тим, що частки, надаючи самостійним словам і реченням додаткових семантичних відтінків або граматичних значень, виконують семантико-граматичну, а не синтаксичну функцію [Жовтобрюх 1972: 387]. Існує також категорична думка, що всі службові слова, зокрема й частки, мають лексичне значення, оскільки слів без лексичного значення не буває [Горпинич 2000: 21].

Солідаризуючись із поглядами І. Вихованця, зазначимо, що в попередній граматичній традиції частки мали статус слова, а останнім часом в українському мовознавстві їх кваліфікують як аналітичні синтаксичні морфеми. „Морфемами синтаксичного типу частки вважають тому, що вони, подібно до синтетичних морфем, не мають лексичного значення, але, на відміну від них, функціонують не в структурі морфологічного слова, а обслуговують здебільшого сферу синтаксичного слова та сферу синтаксичної одиниці-конструкції – речення, виділяючи тему або рему за актуального членування речення чи створюючи тип речення за комунікативною метою. Саме ці комунікативні функції свідчать про суто синтаксичне призначення часток” [Вихованець 2004: 367].

Твердження про номінативність часток як службових одиниць лягло в основу поглядів таких учених, як Л. Бархударов, А. Булатникова, В. Виноградов, Г. Колшанський, О. Смирницький, Е. Стародумова та ін. Вони підтримали думку О. Шахматова про те, що „частка означає ту

службову частину мови, яка містить слова, що підсилюють або відтіняють у тому чи тому відношенні граматичні форми і предикат” [Шахматов 1941: 506].

Частка *от* зазвичай вносить у речення вказівне значення: *А от цього року російська гривня втратила <...>* (Espresso.tv. – Режим доступу: espresso.tv/news/2014/12/04/); підсилювальне: *А от забезпечення теплом насамперед житлових будинків наразі під великим питанням* (Вечірній Київ. – 11.10.2007); *От справді цікава пропозиція!* (Україна молода. – 09.12.2014) чи значення результативності: *А дошки мали необережність вислизнути з-під нетривких ніг урядовця. От він і гуп до ями* (Голос України. – 22.07.2005). Для посилення позитивної оцінки чи негативної зі значенням іронії в сучасній публіцистиці використовують частку *ось*: *Наведу приклад Польщі: більше 10 % плагіату в рефераті, курсовій, дипломі (нема різниці) виключення з вузу без права поновлення і вступу до інших – ось це правильно і жорстко* („Агенти впливу”. – НТН. – 08.12.2014); *Журналістам, яким не було чутно, про що говорять президенти, якоїсь миті здалося, що співрозмовники ось-ось зчепляться один з одним. Президент Молдови поскаржився, що після підписання угоди з ЄС Росія фактично закрила свій ринок для молдавських товарів* (TVI. – 11.10.2014. – 11:54). Частки *от / ось* можуть супроводжуватися іншими лексемами, які увиразнюють їхнє значення: *А ось і знижка!* (День. – 12.09.2010); *А я ось працюю як заведений* (Дивенсвіт. – 05.08.2013); *Я от подивлюся на вас, коли танки зайдуть до вашого міста!* (Телеграф. – 02.11.2014); – *Ви маєте таку інформацію? – Ні. – А я ось маю* (Свобода слова. – ICTV. – 07.12.2009. – 23:00).

Частки *от / ось* уживані як в односкладних реченнях: *От новина!* (Українська правда. – 02.03.2015); *От біда! Росія відклала відправку чергового „гумконвою”* (Українська правда. – 03.03.2015); *Ось як вигинаємося! Вищий пілотаж* (День. – 24.07.2009); *От і попрацюй сам, раз такий грамотний* (Радіо „Свобода”. – 28.10.2014); *От душно!* (Вечірня Полтава. – 12.06.2009); *Ситуація зараз складна. От і немає бажаних туди їхати* (Gazeta.ua. – 12.04.2015); *Немає чіткої персоналізації. От і немає відповідальних* (Свобода слова. – ICTV. – 02.11.2009. – 23:00), так і в двоскладних: *От мама здивується, коли побачить* (Молодь України. – 09.03.2009); *Ви от ухвалили відповідний закон < ... >* (Свобода слова. – ICTV. – 02.11.2009. – 23:00).

Поширеними є випадки введення до складу частки лексем *тобі, вам*, які вносять в речення значення іронії: *Ось тобі і нововведення! Знову повертаємося до болючого питання про отримання візи* (Українська правда. – 10.12.2014); *От вам і „Крим наш”. Кримські діти вчитимуться економити воду* (Новий погляд. – 15.12.2014); *За звернення до ВР стосовно скасування статусу міста Гола Пристань як місто обласного значення проголосували: ЗА – 24, ПРОТИ – 3, УТРИМАЛИСЬ – 1. От вам і уря-уря!* (Херсонська правда. – 18.12.2014).

Частка *так* у реченнях зазвичай посилює значення того складника, біля якого вжита: **Так** Гунський з БЮТу скупив пів-Києва (Свобода слова. – ICTV. – 16.11.2009. – 23:00); < ... > *невже ця влада так безсоромно може над нами знущатися?* (Україна молода. – 19.12.2014). Частка *так* може поєднуватися з іншими лексемами: *оце, і, і не, от, ось* та ін. З метою посилення заперечення вживають частку *так і не*: *Електронні черги, які були покликані зробити зарахування до дитячих садків прозорим і чесним, так і не впоралися із завданням* (ZN.ua. – 25.10.2014). Частка *оце так* виражає здивування, захоплення: **Оце так** несподіванка! Сьогодні один з вчорашніх „тітушок”, яких вивели через „коридор ганьби”, *покаявся перед людьми* (Кореспондент. – 09.05.2014).

Уживана на початку речення, частка *так* виконує тематичну функцію, що дозволяє повернутися до попередньої теми розмови:

Цибулько: *Якби він цього хотів, то він би глав Адміністрації – Секретаріату – призначав би подібних Балозі ...*

Зайцев: *Це вже відбулося.*

Цибулько: *Так от якби він хотів, то він би це робив* (Свобода слова. – ICTV. – 19.10.2009. – 23:00).

Значення сумніву, неможливості здійснення дії чи існування певного стану передає частка *куди*, яка може бути ускладнена лексемами *там, тут, ж* тощо: **Куди** нам до Євросоюзу?! (День. – 23.02.2010); *Може, якби я прогнувся, то „Куклы” б не закрили. Але куди вже мені прогинатись, якщо у нас на ТБ і так збірна гімнастики з прогину* (Високий замок. – 18.12.2014); **Куди там** Голлівуду: українські герої із „Ураганів” розгромили позиції бойовиків (Антикор. – 17.12.2014).

Загалом відприслівникові частки є потужним засобом емоційного насичення тексту. Вони є неодмінною ознакою публіцистичного дискурсу, допомагаючи передавати різноманіття почуттів і настроїв автора. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні комунікативно-прагматичних виявів інших різновидів часток у сучасній публіцистиці.

Література

Арутюнова 1988 – Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 338 с.; **Балли 1955** – Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли ; пер. с фр. Е. Вентцель, Т. Вентцель. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.; **Виноградов 1975** – Виноградов В. В. Исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 560 с.; **Виноградов 1986** – Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.; **Вихованець 2004** – Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.; **Вінтонів 2013** – Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви : монографія / М. О. Вінтонів. –

Донецьк : ДонНУ, 2013. – 328 с.; **Грамматика 1970** – Грамматика современного русского литературного языка / глав. ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1970. – 710 с.; **Жовтобрюх 1972** – Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища шк., 1972. – Ч. 1. – 406 с.; **Николаева 1985** – Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков) / Т. М. Николаева. – М. : Наука, 1985. – 168 с.; **Пешковский 1935** – Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1935. – 452 с.; **Русская грамматика 1980** – Русская грамматика : в 2 т. / под ред. Н. Ю. Шведовой. – Т. 1. – М. : Наука, 1980. – 783 с.; **Стародумова 1991** – Стародумова Е. А. Соотношение функций союзов и частиц в контактном и неконтактном расположении / Е. А. Стародумова // Языковые категории в лексикологии и синтаксисе. – Новосибирск : Новосибир. ун-т, 1991. – С. 216 – 230; **Чистякова 1949** – Чистякова Л. М. Частицы в современном русском литературном языке : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Л. М. Чистякова. – Л., 1949. – 11 с.; **Шахматов 1941** – Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – М. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

Вінтонів М. О. Функційні вияви відприслівникових часток у сучасній публіцистиці

У статті проаналізовано типологічні та функційні вияви часток у реченні. Прокоментовано кваліфікаційні і класифікаційні ознаки часток у сучасній лінгвістиці, основну увагу приділено функційним виявам відприслівникових часток у структурі речення, з'ясовано закономірності переходу прислівників у частки.

Ключові слова: частка, відприслівникова частка, партикуляція, публіцистичний дискурс, речення.

Винтонив М. А. Функциональное выражение отнаречных частиц в современной публицистике

Статья посвящена особенностям образования и функционирования в предложении частиц. Определён механизм перехода слов между лексико-грамматическими классами. Охарактеризованы первичные (непроизводные) и вторичные (производные) частицы украинского языка. Среди производных выделены частицы, образованные от наречий, описаны механизмы их функционирования в публицистическом дискурсе.

Ключевые слова: частица, отнаречная частица, партикуляция, публицистический дискурс, предложение.

Vintoniv M. O. Functional expression of the adverbial particles in modern publicism

The article is devoted to features of formation and functioning in a sentence of verbal particles. The mechanism for the transition of words between lexical and grammatical classes is defined. Primary (non-derivative) and secondary (derivative) particles of the Ukrainian language are characterized. Among the derivatives allocated verbal particles, describes the mechanisms of their formation and functioning in the text. The processes of transition in particle verbs in modern Ukrainian literary language. The role of adverbial particles in journalistic discourse (based on Ukrainian journalistic texts beginning of the XXI century).

Key words: particle, adverbial particle, particulation, journalistic discourse, sentence.

Стаття надійшла до редакції 07.07.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Л. Л. Колесникова (Старобільськ)

УДК 164.02

**ФЕНОМЕН СЛОВЕСНОГО СИМВОЛУ
ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Лінгвістичні праці XIX – XXI століть дають важливий матеріал для теоретичного та практичного вивчення словесного символу як словесного знака, багатозначного образу зі складними асоціаціями й характером сприйняття. Наукові студії репрезентують дослідження словесного символу як багатоаспектного явища, у якому співвідносні слово-найменування та його вторинне символізуюче значення, зафіксовано семантичну структуру власне словесного символу, виражено загальну ідею та уособлено ситуацію тощо. Така різнобічність у поглядах на вивчення символу й зумовила вибір теми пропонованої розвідки.

Наша мета – розглянути основні підходи до аналізу словесного символу як лінгвістичного феномену. Досягнення поставленої мети реалізовано шляхом вирішення таких основних завдань: з'ясувати погляди мовознавців на символ як лінгвістичне явище, уточнити зміст поняття „словесний символ”, установити залежність символу від зовнішнього оточення та художніх засобів.

Формування й розвиток ідеї словесного символу безпосередньо ґрунтується на працях М. Максимовича, М. Костомарова, О. Потебні. Характерною ознакою цілісного дослідження мовного символу М. Максимовича є його реалістична основа. М. Костомаров наголошував на взаємозумовленості символів природи і міфів, причину виникнення символів він убачав у художньому освоєнні образів природи, зіставлення

яких з явищами суспільного життя викликало відповідні асоціації у свідомості людей, що знайшло відображення в мові. О. Потебня зауважував, що „тільки з погляду мови можна впорядкувати символи відповідно до уявлень народу” [Потебня 1914: 8]. Оскільки внаслідок лексичного збагачення мови затемнювалося виражене словом первісне враження, виникала потреба відновити власне значення слова, що стало однією з причин утворення символів. Досліджуючи мовознавчу спадщину вченого, В. Виноградов наголошував на символічності поетичного слова, яка, „на думку О. Потебні, рішуче відділяє його від знака й знакових систем. У будь-якому разі поетичне слово двопланове: співвідносячись зі словесною системою загальної мови, матеріально ніби збігаючись з її елементами, воно водночас за своїми внутрішніми поетичними формами, за своїм поетичним смислом і змістом спрямоване на символічну структуру літературно-художнього твору загалом” [Виноградов 1971: 6].

Найвиразніший представник символізму в російській культурі А. Бєлий у монографії „Символізм” прокоментував співвіднесення символу з будь-яким поєднанням: „слово – символ, воно є зрозумілим для мене поєднанням двох незрозумілих сутностей: доступного моєму зору простору та внутрішнього почуття, що глухо лунає в мені” [Бєлий 1910: 430].

Американський лінгвіст початку ХХ ст. Е. Сепір запропонував розглядати значення символу у двох напрямках. По-перше, символ завжди є заміником деякого більш посередницького типу поведінки, звідки випливає, що будь-яка символіка передбачає існування значень, які не можуть бути безпосередньо вилучені із ситуаційного контексту. По-друге, символ є згустком енергії; тобто його дійсна значущість непропорційно більша, ніж на перший погляд тривіальне значення, виражене його формою як такою [Сепір 1993: 205].

У лінгвістичному аспекті термін *символ* використовують і для номінації слова, яке є умовним знаком іншого слова-найменування, своєрідним умовним перейменуванням поняття, означуваного в мові іншим словом. Мова фіксує символ не як беззмістовний знак, а як повноцінне слово, що має власне лексичне значення. Слово-символ у мові двопланове, воно є немовби своєрідною формулою-асоціацією складних взаємовідношень двох різних рис – прямого (номінативного) лексичного значення слова та символічного. У слов'янській словесності вивчення символу розпочалося в першій половині ХІХ ст., сам термін *символ*, на думку М. Філона, ще не був в активному вжитку: „натомість у значенні «символ» часто використовуються терміни «слово», «образ»” [Філон 1996: 63].

Думку про виникнення символів разом з мовою висуває П. Рікер, який стверджує, що „немає символіки до мовця, хоча сам символ має глибші корені”; символом є будь-яка структура значення, „де один смисл, – прямий, первинний, буквальний, позначає одночасно й інший смисл, непрямий, вторинний, інакомовний, який може бути зрозумілим лише

через посередництво першого”; множинність смислів, притаманна символіві, виявляється в інтерпретації; лінгвістичний аналіз передбачає дослідження всіх модальностей символічного вираження (космічні символи, символи сновидінь та їхні еквіваленти у фольклорі, міфах, поетичні образи та ін.) [Рикёр 1995: 16 – 23].

Уважаємо, що розумінню символів сприяє інформація, яку ми отримуємо ззовні і яка залишається в нашій пам’яті у вигляді розгалуженої образної системи. Дослідники в царині словесного символу доводять, що на створення символів впливає оточення, і визначають символ як „уяву особливого роду, але завжди конкретно взяту з зовнішнього світу; у кожного народу в символіці є свої особливості, що пояснюються передусім специфікою спілкування цього народу з довкіллям; щоб знати й розуміти історію й культурне життя того чи того народу, треба знати й розуміти його символи... художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття тощо” [Жайворонок 2006: 537].

Неабияку роль у формуванні символу відіграє полісемія: символ стає тим змістовнішим, чим більше він є багатозначним. Смилова структура символу багатогранна й розрахована на активну внутрішню роботу слухача. Будь-який елемент художньої системи в окреслених межах може бути символом – метафора, порівняння, пейзаж, художня деталь, зокрема заголовок і навіть літературний герой, персонаж. У лінгвістичному аспекті символ досліджують і як складне семантико-прагматичне утворення (разом з фреймом, концептом, гештальтом, метафорою).

Л. Ставицька в роботі „Естетика слова” наголошує на тому, що „символ підкреслює єдність світу, вміє об’єднувати все у всьому. Символ вимагає висвітлити в поєднаних явищах не випадкові збіги, а загальне для них сутнісно-ноуменальне начало...” [Ставицька 2000: 33]. Дослідниця, розглядаючи взаємозалежність символів та особливостей художнього тексту, доводить, що слово-символ є залежним від конструктивних зв’язків у тексті. Отже, словесний символ слід розглядати не лише зі знакової (семіотичної) позиції, концептуальним є враховувати когнітивний та культурологічний аспекти дослідження.

Привертає увагу класифікація символів, запропонована Л. Авксентьевим і М. Філоном. Вони поділяють символи так: 1) за походженням (егоцентричні символи-поетизми, субстанціональні образи-архетипи, образи-міфологеми, трансцендентні образи, апофатичні церковно-книжні символи); 2) у структурно-семантичному плані (моністичні, моністично-відносні, дифузні); 3) за контекстуальним характером (синтагматично зумовлені й системно виражені) [Авксентьев 1991: 149 – 150].

Для нашої розвідки важливим є вчення М. Кочергана про лексичну сполучуваність і значення слова, яке „поза контекстом несе невизначену інформацію і має лише потенційне значення. Свою конкретну реалізацію семантика слова одержує в контексті, де одні значення нейтралізуються, а інші актуалізуються” [Кочерган 1980: 14]. Автор продовжує: „Чим більша

валентність слова, тим більшу кількість смислів дає його значення при взаємодії зі значеннями інших слів” [Там само: 23]. Функціонуючи в семантичному просторі художнього тексту, лексичні та фразеологічні одиниці, до яких цілком закономірно ми зараховуємо словесні символи, визначають семантичний простір художньої картини світу. У зв’язку з цим однією з найактуальніших є проблема художнього значення. Ця теорія може бути підґрунтям для вивчення художньої валентності слів-символів у поетичних текстах, оскільки семантика таких лексичних одиниць найкраще й найповніше репрезентує себе в контексті.

Дослідження способів тлумачення символу на матеріалі пам’яток давньоруської літератури здійснено в дисертації І. Антипової, яка доводить, що „кожен із способів тлумачення символу заснований на процесі інтеріоризації: переході об’єкта з повсякденної сфери в сакральну” [Антипова 2010: 22].

Наша наукова студія спирається на теорію В. Виноградова, який, аналізуючи символ з лінгвістичного погляду, розумів його дуже широко, як поетичний образ узагалі, і підкреслював, що символ виникає не лише на метафоричній основі, але й унаслідок повторюваності відомих словесних зчеплень і порядку їх виявлення [Виноградов 1971].

Розгорнуте й ґрунтовне пояснення терміна *символ* з огляду на його схожість з метафорою подав український учений Митрофан Довгалевський ще у XVIII ст. у збірці „Поетика. (Сад поетичний)”. Він визначає символ як „фігурне зображення, що яскраво, однією рисою передає характер і життя речі, яка мислить, на основі її подібності до речі, яка не мислить. Він [символ] називається „фігурним зображенням”, тому що символ не прямо, а переносно, очевидно, завдяки певній подібності, означає іншу річ, відмінну й протилежну йому” [Довгалевський 1973: 238 – 239]. Дослідник зауважує, що орел символічно означає царя або якогось керівника, голуб – лагідну й миролюбну людину, чайка – ненажеру, горлиця – людину, що кається, ворон – грішника. Можемо зробити висновок, що символи XVIII ст. зберігають свою традиційність і в XX – XXI ст.

У науковій літературі існує думка, що троп, за допомогою якого в поетичній мові відбувається заміщення назви життєвого явища, поняття, предмета умовним визначенням, яке чимсь нагадує це життєве явище, поняття, предмет, називається символом. Розглядаючи символ у структурі мовної картини світу, етимологічно ототожнюють його з поняттям знака, який може бути розглянутим і з філософського, і з лінгвістичного погляду, що створює передумови для дуалістичного розуміння його змісту; символ є тісно пов’язаним з іншими структурно-семантичними категоріями, що ускладнює чітке його визначення; існують розбіжності у кваліфікації символів і в колі тропів, і навпаки – поза його межею.

З огляду на сказане необхідно відмежувати символ і від алегорії (джерелом якої є абстрактне поняття або узагальнене уявлення). Вихідним моментом в утворенні символу є конкретне явище дійсності (рослина, тварина, людина), але підґрунтям для символу можуть бути й реальні

процеси суспільного життя. Науковці наголошують на перевазі символічного над алегоричним у найменуваннях явищ реальної дійсності. Фактично будь-який художній текст може фіксувати злиття алегорії й символу, яке є індивідуальним стилістичним засобом художника слова.

Висвітлюючи проблеми становлення й функціонування ареальної фразеології, В. Ужченко наголошує: „Символи нерідко засвідчують ознаки системної впорядкованості, які виявляються і в елементах етнокультури, і у вербальних формах її вираження” [Ужченко 2003: 247].

Досліджуючи символіку фразеологізмів української та російської мов, О. Левченко розглядає символ як „вербальний предметний знак, утворений унаслідок операцій метонімії чи метафори, та зв’язок якого з абстрактним позначуванням є стійким у певному лінгвокультурному просторі. Символи виникають на основі прототипної інформації, низки взаємопов’язаних атрибутів чи фреймів, але в жодному разі не на основі однієї ознаки, оскільки концепт-джерело має містити й інші атрибути, які підтримують основний” [Левченко 2007: 353 – 354].

Т. Горчак, вивчаючи словесний символ в американській поезії, визначає останній „як імплікативний, динамічний, макроконтекстуальний словесний образ, для якого характерна розщепленість референції та рівноправність вихідного значення і похідного референційного смислу” [Горчак 2009: 5].

Отже, у лінгвістичній літературі феномен поняття *символ* представлено з позицій його багатозначності, зіставлення всіх традиційних смислів, сформованих на єдності матеріального й ідеального та репрезентованих як словесний знак, семантична категорія й художній образ.

Література

Авксентьев 1991 – Авксентьев Л. Г. Вербальні символи української мови : спроба типологічного опису / Л. Г. Авксентьев, М. І. Філон // А. А. Потебня – исследователь славянских взаимосвязей : тез. Всесоюз. науч. конф. – Харьков : ХГУ, 1991. – Ч. I. – С. 148 – 150; **Антипова 2010** – Антипова И. А. Способы толкования символа в древнерусском тексте : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / И. А. Антипова. – М., 2010. – 24 с.; **Белый 1910** – Белый А. Символизм / А. Белый. – М. : Мусагетъ, 1910. – 633 с.; **Виноградов 1971** – Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1971. – 239 с.; **Горчак 2009** – Горчак Т. Ю. Словесний образ-символ в американській поезії ХХ століття : когнітивно-семіотичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Т. Ю. Горчак. – К., 2009. – 20 с.; **Довгалевський 1973** – Довгалевський М. Поетика (Сад поетичний) / М. Довгалевський. – К. : Мистецтво, 1973. – 435 с.; **Жайворонок 2006** – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : слов.-довід. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. –

703 с.; **Кочерган 1980** – Кочерган М. П. Слово і контекст (лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. – Л. : Вища шк., 1980. – 184 с.; **Левченко 2007** – Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов : лінгвокультурологічний аспект : дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01; 10.02.02 / Левченко Олена Петрівна. – К., 2007. – 465 с.; **Потебня 1914** – Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. А. Потебня. – Харьков : Изд-во М. В. Потебни, 1914. – 244 с.; **Рикёр 1995** – Рикёр П. Конфликт интерпретаций : очерки о герменевтике / П. Рикёр. – М. : Akademia-Центр; Медиум, 1995. – 415 с.; **Сепир 1993** – Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии : пер. с англ. / Э. Сепир ; общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. – М. : Изд. группа „Прогресс”, „Универс”, 1993. – 656 с.; **Ставицька 2000** – Ставицька Л. О. Естетика слова в українській поезії 10 – 30 рр. ХХ ст. / Л. О. Ставицька. – К. : Правда Ярославичів, 2000. – 156 с.; **Ужченко 2003** – Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.; **Філон 1996** – Філон М. І. Термін „символ” в українській науковій традиції першої половини ХІХ століття / М. І. Філон // Тенденції розвитку української літератури та літературної критики нових часів : тези доп. та повідомл. міжвуз. наук.-теорет. конф. – Х., 1996. – С. 63 – 65.

Колесникова Л. Л. Феномен словесного символу як об’єкт лінгвістичних досліджень

У статті розглянуто основні підходи до аналізу словесного символу як лінгвістичного феномена; з’ясовано погляди мовознавців на змістове наповнення терміна *символ*; уточнено значення поняття „словесний символ”, встановлено залежність символу від зовнішнього оточення та художніх засобів.

Показано, що мова фіксує символ не як беззмістовний знак, а як повноцінне слово з власним лексичним значенням, і будь-який елемент художньої системи в окреслених межах може бути символом. Словесний символ у мові двоплановий, він є своєрідною формулою складних взаємовідношень. З’ясовано, що однією з найактуальніших є проблема художнього значення. Ця теорія може бути підґрунтям для вивчення художньої валентності слів-символів у поетичних текстах, оскільки семантика таких лексичних одиниць найкраще й найповніше репрезентує себе в контексті.

Символ розглянуто в структурі мовної картини світу; зафіксовано його етимологічне ототожнення з поняттям знака, який аналізують і з філософського, і з лінгвістичного погляду, що створює передумови для дуалістичного розуміння його змісту; доведено, що символ тісно пов’язаний з іншими структурно-семантичними категоріями.

Ключові слова: символ, знак, троп, полісемія, символічне вираження, художній образ.

Колесникова Л. Л. Феномен словесного символа как объект лингвистических исследований

В статье рассмотрены основные подходы к анализу словесного символа как лингвистического феномена; выяснены взгляды языковедов на значение термина *символ*; уточнено содержание понятия „словесный символ”, установлена зависимость символа от внешнего окружения и художественных средств.

Показано, что речь фиксирует символ не как бессмысленный знак, а как полноценное слово со своим лексическим значением, и любой элемент художественной системы в определенных пределах может быть символом. Словесный символ в языке двухплановый, он является своеобразной формулой сложных взаимоотношений. Установлено, что одной из наиболее актуальных является проблема художественного значения. Эта теория может быть основой для изучения художественной валентности слов-символов в поэтических текстах, поскольку семантика таких лексических единиц лучше и полнее реализуется в контексте.

Символ рассмотрен в структуре языковой картины мира; зафиксировано его этимологическое отождествление с понятием знака, анализируемого как с философской, так и лингвистической точки зрения, что создает предпосылки для дуалистического понимания его содержания; доказано, что символ тесно связан с другими структурно-семантическими категориями.

Ключевые слова: символ, знак, троп, полисемия, символическое выражение, художественный образ.

Kolesnykova L. L. The Word Symbol Phenomenon as the Object of Linguistic Researches

The article deals with the main approaches to the analysis of the word symbol phenomenon as the object of linguistic researches; the linguists' visions on the term *symbol* have been clarified; the content of the notion of „word symbol” has been specified, the dependence of symbol from surroundings and artistic means has been determined. The formation and the development of the ideas of word symbol are based on the scientific works of M. Maksimovych, M. Kostomarov, O. Potebnya.

It has been confirmed that the language doesn't fix the symbol as a bare sign, but as a valuable word with its own lexical meaning. The word symbol has two sides in the language, it is the original formula of complicated relationships of two different features – the direct lexical and symbolic. The comprehension of symbol facilitates the information, which we receive outside and which leaves in our memory as branching figurative system.

The analysis of scientific literature has demonstrated that any element of artistic system can be a symbol in specific measures (metaphor, comparison, landscape, artistic detail, for example headline, literature hero, character etc). It has been established that the problem of artistic meaning is one of the most actual. This theory can be the foundation for learning artistic validity word-

symbols in poetic texts, because semantics of these lexical units represent themselves perfectly and totally in the context.

The symbol has been overviewed in the structure of language world picture; it has been fixed the etymological identification and the notion of sign, which have been analyzed from as philosophical as linguistic point of view that makes preconditions for dualistic comprehension its content; it has been proved that the symbol is closely connected with other structural and semantic categories.

Key words: symbol, sign, trope, polysemy, symbolic expression, artistic image.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Леснова В. В.

І. О. Ніколаєнко (Старобільськ)

УДК 811.161.2 „199/200”

„ОРОЗМОВЛЮВАННЯ” ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ПИСЬМЕННИКА КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Оцінка стильових пошуків у художній літературі тісно пов’язана з проблемою вживання елементів розмовного стилю або з проблемою використання некодифікованих мовних засобів вираження в художньому дискурсі [Єрмоленко 2008: 65].

Відомо, що в тексті будь-якого стилю переважають функційно немарковані елементи над маркованими. Використання таких немаркованих лексико-тематичних груп слів зумовлено позатекстовим системоутворювальним чинником – художнім баченням автора, що визначає стилістично-естетичні критерії вибору слів [Бибик 2001; Бибик 2010].

Питання про доцільність використання письменниками розмовних елементів часто викликає дискусії. „Одні розмовні елементи справді через художню оповідь розширюють словник національної літературної мови, закріплюються в ньому „на загальних підставах” чи з індивідуальним „портретом”. Інші ж залишаються знаками психосоціальної характеристики персонажів-мовців у стилізованих жанрах уснорозмовної комунікації” [Бибик 2010: 246].

Розмовні елементи в художньому тексті, – наголошує Світлана Бибик, – слугують засобом створення часового й локального колоритів, соціальної типізації зображуваного середовища, усномовності висловів [Бибик 2001: 234].

Сьогодні актуалізовано дослідження індивідуального мовлення письменників, зумовлене тим, що мовленнєва творчість указує не тільки на конкретну манеру або відтворює мовну картину світу особистості, але й

дозволяє оцінити внесок митця в систему кодів, які вже функціонують. Про це зауважував свого часу В. Виноградов: загальні особливості та процеси мовного розвитку розкриваються більш повно й гостро в індивідуальному мовленні [Виноградов 1990: 339].

Цікавою в плані нашого дослідження є монографія Луїзи Петрової „Лінгвокогнітивні основи художньої картини світу” [Петрова 2006]. Авторка зазначає, що „художнє значення реалізує одну з важливих комунікативних якостей художнього мовлення – його постійну спрямованість адресату” [Там само: 87]. Ґрунтуючись на висновках М. Поцепні про те, що семантичні процеси, за допомогою яких перетворюється значення слова згідно з естетичними мотивами, свідчать про закономірність створення мовленнєвих образів у художній прозі (і в поезії також – І. Н.), учена відповідно до цього виділяє три типи мовленнєвих образів: 1) диглосивний; 2) okazіональний; 3) узуально-актуалізований [Там само: 87 – 88].

Для нас становить інтерес перший тип – диглосивний мовленнєвий образ, пов’язаний з порушенням звичайних сфер уживання мовних одиниць. Незважаючи на те, що творчий акт написання художнього твору вимагає від автора високої культури, однак, на думку Л. Петрової, „для тих, хто володіє стійкими навичками літературного мовлення та усвідомлює факт відходу від мовних норм слововживання, такий тип мовленнєвої поведінки можливий” [Там само: 88].

Аналізуючи мовотворчість поетів-вісімдесятників, Ірина Олійник серед характерних ознак мовотворчості називає процес переходу поетичної лексики високого звучання в стилістично-нейтральну або зниженого плану, що свідчить про особливе світобачення, відхід від мови класичної поетичної традиції. Дослідниця доходить висновку, що вісімдесятники зближують поетичну мову з побутовою, розмовною, будують поетичний текст за законами розмовного аналітизму (зокрема, на синтаксичному рівні); усі буденні, звичні поняття народнорозмовного мовлення містять потенційну можливість переходу в поетичний жанр [Олійник 1993: 14 – 15].

Світлана Бузько описала особливості використання в постмодерних художніх текстах розмовно-просторічної лексики, територіальних і соціальних діалектизмів та суржикових лексичних елементів і наголосила, що одним з найважливіших чинників, який зумовлює вживання авторами нелітературної лексики (за спостереженнями С. Бузько цей шар лексики використано в постмодерних текстах значно активніше, ніж книжної), є прагнення епатажного вербального самовираження [Бузько 2009].

У монографії „Усна літературна мова в українській культурі повсякдення” С. Бибик висновковує, що „в художній практиці чітко простежується естетично спрямована стилізація розмовної мови, тобто наслідування функціонально-стильових стереотипів однієї сфери в іншій для досягнення експресивного естетичного завдання” [Бибик 2013: 134].

Як бачимо, вивчення складу ідіолексикону письменника дає можливість дослідити особливості функціонування нелітературних елементів у мовленні персонажів та авторському, що значно розширює їхні виражальні можливості; визначити специфіку мовної картини певної місцевості.

Мета нашої розвідки – проаналізувати народнорозмовні елементи та їхню роль і стилістичну функцію у творах представників сучасної творчої еліти Луганщини.

Предмет вивчення – народнорозмовні елементи, які є частиною ідіолексикону митців. За матеріал дослідження використано тексти творів зі збірок – „Ми йдемо”, „Посівальник” (Василь Голобородько); „Тихоплесо-часоплин”, „Джерело у ясных ясенях” (Іван Низовий); „Ось така мені випала доля” (Петро Біливода (Шевченко)).

Письменники Луганщини у своїх поезіях активно використовують елементи розмовного мовлення, що є однією з особливостей їхнього індивідуального стилю.

Визначальною рисою творчої манери Василя Голобородька І. Дзюба назвав речитативність, яка „відповідає й епічності, монументальності його поетичного малювання, і його зосередженості на буденній предметності життя” [Антологія 2009: 97]. Тому саме гостре відчуття реальності, близькість до буденності зумовлює активне використання поетом розмовної лексики з певною стилістичною метою: глибше розкрити сутність художнього образу, передати все це зрозумілою й близькою мовою, наприклад: *мокотирі* (голови), *шпендики*, *шибздики* (людина низького зросту) тощо.

Олексій Неживий, автор літературознавчих розвідок про українських письменників, життя й творчість яких назавжди поєдналися з Луганщиною, у нарисі про Василя Голобородька зазначає: „... не зовнішніми атрибутами позначений національний характер поезії Голобородька. А внутрішнім змістом, особливістю світобачення, образністю, поетичною систематикою. До того ж, усе це не є незмінним, а створює постійне відчуття руху поетичного мислення, естетики” [Неживий 1998: 89 – 90].

Митець у своїх поезіях активно вживає розмовні дієслівні лексеми та їхні форми, наприклад: *балакає*, *балакають*, *набалакали* (*І балакає вода у криниці, і балакає вода у відрі на зрубі; Восени чоловіки уважно прислухаються, як балакають високі гуси*) [Голобородько: 69, 84]; *не зоставляється* (‘не залишається’), *розокремити* (‘відділити частину від цілого’) [Голобородько 2005: 927, 939]; *застують* (*Чорні птахи застують світ своїми чорними крилами*), *загляда* (*Ходить листя по узлісся, по стежині лісовій, йде галявиною листя, загляда в струмок ясний*) [Голобородько: 74, 6].

Серед таких дієслів особливого навантаження набувають розмовні елементи з пейоративним значенням, як-от: *Щоб ненароком не бовкнути чогось зайвого – вирвав язика (не став казати і лагідних слів коханій)*

(„Хотів бути людиною”), тобто Василь Голобородько конкретизує назву дії, указуючи одночасно на ставлення мовця до висловлюваної думки.

Розмовний характер у творах поета мають й інші частини мови – прислівники (*намарне, підбігцем*), прийменники (*міждо, к* (замість *до*)) та ін., наприклад: *який саме птах тут бився крильми намарне намагаючись злетіти* [Голобородько 2002: 66]; *і поніс підбігцем у поле, де батько пшеницю косив* [Там само: 45]; *Ішла мати додому, та не к дому прийшла* [Там само: 78].

Отже, розмовні елементи у творах Василя Голобородька мають особливу функцію – глибше розкрити сутність художнього образу, уточнити назву дії, її ознаки, передати емоційний стан ліричного героя.

Заслуговує на увагу й поетична спадщина Івана Низового, у творах якого широко представлені варіанти дієслівних форм. Так, митець активно використовує формальний показник інфінітива **-ть** паралельно з нормативним **-ти**: *плакать, приїхать, витирать, протидіять, говорить* тощо – *змалювати, жити, мовчати, встигнути* та ін. [Низовий 2000; Низовий 2001]. Це свідчить про індивідуальну мовну практику поета, про вплив усного мовлення на письменника. Паралельне вживання форм інфінітива з показниками **-ть** і **-ти** має в поезіях Івана Низового свої варіантні вияви та ознаки функціонування. Так, при змалюванні реалістичного образу сучасника митець використовує форми, властиві літературній мові (на **-ти**); розповідаючи про дитинство, свою долю, рідні місця, про звичайних людей – розмовні форми інфінітива з формальним показником **-ть**. Це є підтвердженням висновку Катерини Глуховцевої, дослідниці українських східнословобожанських говірок, що при загальній тенденції широкого вживання інфінітива з формальним показником **-ть** у цьому континуумі все ж вибір варіанта **-ть** або **-ти** певною мірою залежить від родинної традиції, яка виявляється в мовленнєвій практиці діалектоносіїв [Глуховцева 2002].

Іван Низовий активно вводить у поетичний текст усічені, або стягнені, форми дієслова 3-ої особи однини теперішнього часу паралельно з нестягненими: *допіка, зника, википа, накрапа – засихає, згасає, довшає* тощо: *Мов кров, засихає на вістрі пера / Гаряче колись непокірне чорнило, / І сніться батьки мої – Настя й Данило, / Й осіння пора данину вже збира...* [Низовий 2001: 11].

Цю характерну особливість словобожанського говору автор використовує з метою створення невимушеності плину думок, концентрування уваги на самій дії.

Отже, незважаючи на те, що мова поезії має свої закони, І. Низовий намагається використовувати варіанти, викликані розмовною стихією ареалу, у якому він формувався як поет. Митець свідомо вводить розмовні елементи паралельно з літературними дієслівними формами, що свідчить про органічну єдність народнорозмовних і нормативних норм.

Петро Біливода (Шевченко), уживаючи розмовні елементи, прагнув показати тип ліричного героя, який розмовляє тією самою мовою, що й

у побуті, наприклад: *понімаєш, кажеться, провода, город, діла* та ін. Спроба письменника відтворити свої переживання народнорозмовною мовою демонструє шукання поета. Ці мовні засоби наближають до дійсності, натуралізують поетичне мовлення: як-от: *Понімаєш, роки летять / та ще й ти полетів кудись... / Мама хоче в останній раз / Подивитись на тебе, брат* [Біливода 1998: 17].

Для його творів характерне використання експресивно занижених оцінних слів, що мають відтінки фамільярності, згрубілості, а також містять елементи співчуття, зневаги, обурення, презирства тощо: *І куди ж ти, коза-дереза, пометешся?!* [Біливода 1998: 46]; *В неділю базарюють на базарі* [Біливода 1998: 88]; *...і на мові, іще невідомій, лопотить щось своє, лопотить* [Біливода 1998: 110]; *ну, як тобі спиться-лежиться? Навірно, соскучилась ти без мене в підземній світлиці* [Біливода 1998: 123].

Отже, розмовні елементи та їхні форми в поезії митців Луганщини набувають особливих функцій, одночасно передаючи емоції ліричного героя, відображаючи світобачення й душевний настрій письменника.

Література

Антологія 2009 – Українські літературні школи та групи 60 – 90-х рр. ХХ ст. : антологія вибр. поезії та есеїстики / упоряд., авт. вст. слова, біобібліогр. відом. та прим. Василь Габор. – Л. : ЛА „Піраміда”, 2009. – 620 с.; **Бибик 2001** – Бибик С. П. Поняття „розмовна мова” і суміжні з ним терміни лінгвістики / С. П. Бибик // Українська термінологія і сучасність. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. 4. – С. 233 – 235; **Бибик 2010** – Бибик С. П. Оповідність в українській художній прозі : монографія / С. П. Бибик ; за наук. ред. С. Я. Єрмоленко. – К. ; Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 288 с.; **Бибик 2013** – Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення / Бибик С. П. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. – 589 с.; **Біливода 1998** – Біливода (Шевченко) П. М. Ось така мене випала доля : поезії та листи / Петро Біливода. – К. : Молодь – Фірма „Деркул”, 1998. – 224 с.; **Бузько 2009** – Бузько С. А. Лексика української постмодерної прози : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / С. А. Бузько. – Д., 2009. – 18 с.; **Глуховцева 2002** – Глуховцева К. Формальний показник інфінітива в українських східнословобожанських говірках / К. Глуховцева // Південний архів : зб. наук. пр. : Філологічні науки. – Вип. XIV. – Херсон, 2002. – С. 138 – 142; **Голобородько** – Голобородько Василь. Повне зібрання віршів [Електронний ресурс] / Василь Голобородько. – Режим доступу: <http://tisk.org.ua/?p=8440>; **Голобородько 2002** – Голобородько В. І. Посівальник : вибр. поезії / В. І. Голобородько. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 80 с.; **Голобородько 2005** – Голобородько В. І. Ми йдемо : вибр. вірші / В. І. Голобородько. – К. – Рівне : Планета-друк, 2005. – 1056 с.; **Єрмоленко 2008** – Єрмоленко С. Я. Літературна мова – культивована форма національної мови /

С. Я. Єрмоленко // Сьогоднішня українського мовного середовища : зб. наук. пр. / за ред. д. філол. н., проф. Єрмоленко С. Я. і д. п. н., проф. Онкович Г. В. – К. : ІВО АПН України, 2008. – С. 54 – 67; **Неживий 1998** – Неживий О. Освячені Шевченковим ім'ям / Олексій Неживий. – Луганськ : Світлиця, 1998. – 102 с.; **Низовий 2000** – Низовий І. Джерело у ясных ясенях / Іван Низовий. – Луганськ : Русь, 2000. – 48 с.; **Низовий 2001** – Низовий І. Д. Тихоплесо-часоплин : лірика / І. Д. Низовий. – Луганськ : Глобус, 2001. – 60 с.; **Олійник 1993** – Олійник І. Г. Мовотворчість поетів-вісімдесятників (текстові структури та поетичні номінації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. Г. Олійник. – К., 1993. – 17 с.; **Петрова 2006** – Петрова Л. А. Лингвокогнитивные основы художественной картины мира : монография / Л. А. Петрова. – Симферополь : ОАО „СГТ”, 2006. – 284 с.; **Язык 1990** – Язык русской литературы в освещении В. В. Виноградова. – М. : Наука, 1990. – 405 с.

Ніколаєнко І. О. „Орозмовлювання” літературної мови письменника кінця ХХ – початку ХХІ століття

У статті розглянуто питання про доцільність використання письменниками розмовних елементів у творах художньої літератури. Наголошено, що дослідження індивідуального мовлення майстрів слова сьогодні актуалізовано й зумовлено тим, що мовленнєва творчість не лише указує на конкретну манеру чи відтворює мовну картину світу особистості, але й дозволяє оцінити внесок митця в систему кодів, які вже функціонують.

На прикладі творчості митців Луганщини проілюстровано та з'ясовано роль розмовних елементів у поезіях, визначено їхню функцію. Констатовано, що вживання народнорозмовної лексики є органічним, націленим на глибокі народні корені, добре відчуття мови.

Отже, розмовні елементи та їхні форми в поезії набувають особливих функцій, одночасно передаючи емоції ліричного героя, відображаючи світобачення й душевний настрій письменника.

Ключові слова: мовленнєвий образ, літературна мова, розмовні елементи, ідіостиль письменника.

Николаенко И. А. „Оразговаривание” литературного языка писателя конца ХХ – начала ХХІ века

В статье рассмотрен вопрос о целесообразности употребления писателями разговорных элементов в произведениях художественной литературы. Отмечено, что исследование индивидуальной речи мастеров слова сегодня актуализировано и предопределено тем, что речевое творчество не только указывает на конкретную манеру или воспроизводит языковую картину мира личности, но и позволяет оценить вклад художника в систему уже функционирующих кодов.

На прикладі творчості майстрів слова Луганщини проілюстровано і в'яяснено роль розмовних елементів в поезії, визначено їх функції. Констатовано, що застосування народно-розмовної лексики є органічним, націєним на глибокі народні корні, прекрасне почуття мови.

Слідуючи, розмовні елементи і їх форми в поезії набувають особливі функції, одночасно передаючи емоції ліричного героя, відображаючи світосприймання і душевне настрій письменника.

Ключові слова: мовний образ, літературна мова, розмовні елементи, ідиостиль письменника.

Nikolaenko I. O. „The use of colloquial elements” in literary language of the writer of the late XX – early XXI century

The problem of reasonable use of colloquial elements by writers in their works was considered in the article. It is noted that the study of individual speech of wordsmiths is updated today and predetermined by the fact that verbal creativity indicates not only specific style or reproduces the language picture of the personality's world, but also allows to estimate the contribution of the artist into the coding system, which are already operational.

The role of colloquial elements in poetry was illustrated and clarified by the example of creative work of Luhanschina's word masters, their functions were defined. The use folk-spoken vocabulary is organic, targeted at the deep folk roots, a wonderful sense of language.

Consequently, colloquial elements and their forms in poetry acquire special function, at the same time conveying the emotions of the lyrical character, displaying the worldview and spiritual mood of the writer.

Key words: speech image, literary language, colloquial elements, writer's individual style.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Шутова Л. Л.

Т. С. Панченко (Переяслав-Хмельницький)

УДК 821.161.2'276.3:070

**ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКІЙ СУЧАСНІЙ ПЕРІОДИЦІ
НА ПРИКЛАДІ ЖАРГОННОЇ ЛЕКСИКИ**

На початку ХХІ століття спостерігаємо активне використання авторами субстандартної лексики: жаргонізмів, арготизмів, сленгізмів та ін. Ці мовні одиниці, виникаючи в тих чи тих соціальних групах, спершу мають обмежену сферу використання, але з часом вона значно розширюється. Це зумовлено змінами, які відбуваються в житті

суспільства та зумовлюють трансформації співвідношення нормативних і ненормативних елементів у мовленні. „При цьому мовна норма стає менш стійкою, а можливості використання лексичного складу мови більш варіативні. Численні групові та професійні жаргони, раніше локально й суб'єктно обмежені, з кінця 90-х років ХХ століття виявляють більшу відкритість і, вступаючи в активну взаємодію з кодифікованою літературною мовою, розмовною мовою і між собою, проникають не тільки в усне спілкування, але й на шпальти української періодики” [Третяк 2014: 1].

Сучасні вітчизняні мас-медіа, конкуруючи між собою, використовують різні виражально-зображувальні засоби мовлення, аби зацікавити читачів. Жаргонну лексику активно використовують у текстах суспільно-політичної тематики. Автор, описуючи ту чи ту подію, що відбувається в нашій країні або за кордоном, залучає різноманітні мовні прийоми, кліше, тропи, емоційні наголоси, а також просторічні, розмовні та іншомовні лексеми, елементи підмов, які вирізняються екстралінгвальною ознакою. І все, що побутує в розмовній мові, нині активно проникає в тексти друкованих мас-медіа.

Публіцистичний стиль „найвільніший у виборі засобів вираження, оскільки інші функціональні різновиди мови мають ширші обмеження у використанні лексики сучасної української мови. Це стосується і його підстилю – мови засобів масової інформації, іманентною рисою словника якої вважають лексичну і граматичну неоднорідність” [Стишов 2011: 132].

На нинішньому етапі розвитку сучасного мовознавства спостерігаємо активізацію досліджень українських лінгвістів, що стосуються публіцистичного стилю. Серед науковців виділяємо Л. Городенко, С. Єрмоленко, О. Пономаріва, О. Сербенську, О. Стишова.

У своїх дослідженнях функціонуванню субстандартної лексики в мові вітчизняних ЗМІ приділяють увагу М. Навальна, Л. Ставицька, Н. Стасула, Н. Третяк, В. Явір та ін.

Мета статті – проаналізувати вживання субстандартної лексики в сучасній періодиці, розглянути найпоширеніші тематичні групи жаргонізмів та визначити їхню стилістичну роль.

Завдання статті полягають у тому, щоб дослідити використання в публіцистичному стилі жаргонізмів, простежити розширення їхніх значень у текстах української періодики та окреслити сферу їх уживання на сучасному етапі.

За словами дослідниці Н. Стасули, „жаргонне слово завжди приховувало в собі якусь особливу привабливість – свободою від літературної норми, оригінальністю, грубуватою дотепністю, якоюсь хвацькістю. Тому коли газети, радіо і ТБ так вільно почали говорити про те, про що раніше не говорилося, дорога в спільну мову ЗМІ для жаргонізмів виявилася широко відкритою” [Стасула 2011: 95 – 96].

Жаргонізми є широко вживаними в текстах на суспільно-політичну тематику. М. Навальна вважає, що „проникнення жаргонізмів та

арготизмів у мову періодики зумовлене насамперед потребою характеризувати середовище певних соціальних груп, а також вживати їх як засіб емоційного висловлення. Сьогодні їх використовують для опису загальних суспільних процесів” [Навальна 2011: 231]. Так, не обходяться без кримінального жаргону в характеристиках влади. Журналісти часто називають процеси, які відбуваються за сприяння представників владних структур і є не надто прозорими, іменниками-жаргонізмами. Один із них – часто вживана на шпальтах газет та журналів лексема *дерибан*: крим. „поділ награваного” [Ставицька 2005: 120]. Нині лексема розширює рамки своєї семантики. Раніше її вживали в мові української періодики здебільшого в публікаціях на кримінальну тематику, пізніше – у публікаціях про незаконний поділ землі чи майна. Пор.: „Який же був розмах *дерибану* нашого майна” (Країна, 4.12.2014); „Але за минулі десятиліття більше було інших міністрів – таких, які займалися чи то *„дерибаном”* військового майна, чи то бездумним скороченням ЗСУ” (День, 9.12.2014). У значенні „розкрадання землі” використовують не лише іменник, а й дієслово – *дерибанити*. Пор.: „Точно, треба цікавитися життям на всіх рівнях, а не тільки дивитися Верховну Раду. Бо корупція саме тут – де *дерибанять* наш двір” (Газета по-українськи, 27.01.2015); „Чомусь це абсолютно не заважає нашим „патріотам” клянчити у них гроші, *дерибанити* край та обмінюватися компліментами” (День, 23.01.2015); „У Полтаву знову прислали чергового виконувача обов’язків з Черкащини. Щоб *роздерібанив* земельку, яку не догребли попередні яничари?” (Україна молода, 13.02.2015). У такий спосіб автори статей засуджують незаконні дії посадовців, які дбають не про людей, а про власну вигоду.

Популярною серед мас-медійників є й лексема *розбірки*: крим. „з’ясування стосунків, розв’язування конфліктів у кримінальному середовищі (звичайно із застосуванням насильства, бійками, вбивством)”; мол. „з’ясування обставин конфлікту, обговорення спірних питань” [Ставицька 2005: 287]. Пор.: „Так звана українська еліта сформувалася з уламків радянської (партійно-комсомольської, господарської, чекістської), бізнесменів, що вистояли у кривавих *„розбірках”* у 1990-ті...” (Український тиждень, 6-13.11.2014). М. Навальна зазначає, що цей кримінальний арготизм є калькою з російської мови або лексемою, оформленою відповідно до російської орфоєпії [Навальна 2011: 228].

Іменник-жаргонізм на позначення дії, активно вживаний у мові періодики, – *договорняк*. У словниках соціолект не витлумачують. Уважаємо, ця одиниця мови є калькою з російської та має значення „угода між людьми чи групами людей”. Пор.: „Якщо є *договорняки* – виходьте проти них. Є ж уже успішний досвід боротьби. Багато людей пішли зараз у політику і хочуть чесно щось виправляти” (Країна, 22.01.2015). Цей жаргонізм співзвучний з лексемою *сходняк*: крим. зібрання злодіїв; мол. зібрання веселої компанії. Використання жаргонізмів пов’язане з потребою журналістів емоційно охарактеризувати середовище якоїсь соціальної

групи, наприклад, політиків. Уживаючи слова, притаманні кримінальному світу, автори навмисне прирівнюють політиків з їхніми незаконними діями до осіб, які неодноразово були за ґратами.

Активно проникають до мови ЗМІ одиниці кримінальної субкультури й під час характеристики передвиборчого та виборчого процесів. Автори статей для позначення дії, що означає „пропустити виграш” (крим., жрм., нехвальн.) [Ставицька 2005: 279], використовують дієслово-жаргонізм *пролетіти*, а для номінації самого процесу програшу іменник *прольот*: жрм. „невдача, прорахунок” [Там само]. Пор.: „Повз Верховної Ради **„пролетіли”** низка відомих і „вічних” персон” (Українське слово, 29.10 – 4.11.2014); „Є ще кілька **„прольотів”** – вчорашній регіонал Володимир Пехов поступається кандидату від БПП Володимиру Арешонкову” (Українське слово, 29.10 – 4.11.2014). Використовуючи елементи соціолекту *пролетіти* та *прольот*, журналісти показують читачеві картину виборів, які для значної кількості кандидатів є просто азартною грою, результат якої – або виграш, або програш.

Активно вживана в українських мас-медійних текстах сленгова одиниця – дієслово *зливати*, що означає „продати щось; передати комусь певну інформацію” [Ставицька 2005: 158]. Пор.: „Округ намагаються **„злити”** одіозному экс-регіоналу, якого треба люструвати” (Час Київщини, 17.10.2014); „Для чого **зливають** округи?” (Газета по-українськи, 10.10.2014). З подібним значенням використовують журналісти похідний іменник *злив*. Пор.: „Народний фронт” Яценюка й Турчинова приєднався до **„зливу”** округів” (Газета по-українськи, 10.10.2014). Ці лексеми використовують у статтях, де описують, зокрема, передвиборчі перегони кандидатів у народні депутати, котрі здобувають перемогу нечесним шляхом. Уживаючи цю лексему, автори засуджують кандидатів у народні депутати України, котрі використовують брудні технології задля досягнення перемоги, перетворюючи вибори на ринок, де торгують виборчими округами та місцями в парламенті.

Жаргонізм-дієслово *зливати*, а також похідний від нього жаргонізм-іменник *злив* розширюють межі функціонування. Журналісти вживають їх не лише для характеристики виборчого процесу, а й у текстах на військову тематику задля емоційного підсилення думки про те, що українських військових зраджують. Пор.: „Розумію одне, нас зрадили, і якась **„гнида”** *злила* інформацію про наше пересування, – ділиться наболілим Вадим. Попри те, що терористів було значно більше, бійці під керівництвом командира батальйону ... правильно розосередилися і дали гідну відсіч диверсантам” (Віче, 09.2014); „Свіжий скандал, пов’язаний зі **зливом** позицій української армії представниками місії ОБСЄ, висвітлений у ЗМІ, не виник на порожньому місці” (Український тиждень, 1.11.2014).

Разом з лексемою *зливати* вживають синонімічний їй жаргонізм *здавати*: мол., крим. „зраджувати, видавати когось” [Ставицька 2005: 155]. Пор.: „І обстріляти її можуть тільки в тому разі, якщо артилеристи сепаратистів отримують точні дані про місце розташування. Як

правило, позиції „здають” місцеві жителі” (Голос України, 18.11.2014). Спостерігаємо трансформацію сленгізму. Якщо раніше за його допомогою автори передавали загальнодержавні процеси, негативно характеризували дії та стани в українському та інших суспільствах [Навальна 2011: 232], то нині цю одиницю мас-медійники використовують у розповідях про військові дії, зокрема про зрадництво.

На початку нинішнього століття через ускладнення відносин між Україною та Росією в їх характеристиці журналісти використовують кримінальне арго, яке надає тексту відтінку зневаги, осуду, невдоволення, заперечення тощо.

У мові сучасної преси з'являються слова на позначення агресії та ворожості, що пов'язано з вводом військ східного сусіда на територію нашої держави. Замість нейтральних „убивати” та „бити” вживають дієслово *мочити*, яке має два значення: крим., мол. „бити, ударяти з великою силою; убивати” [Ставицька 2005: 222], замість іменника „вбивство” – *мочилово*: мол. „колективна жорстока бійка” [Там само]. Пор.: „Путінський Кремль виявив таку слабкість – відволікся на „закочування в асфальт” чужої території, нашивкоруч намірившись **„замочити”** в сортирі Донбаського конфлікту замість терористів вільну й горду націю. І розплачуватися за це любителям сортирного **„мочилова”** доведеться ще довго й боляче” (Україна молода, 5.12.2014). Ці лексеми настільки ввійшли до широкого вжитку, що від їхнього кореня утворений прикметник *мочительний* із тим самим значенням. Пор.: „При дворі А. Собчака його називали „Штазі” й „Вице-Собчаком”, а після кавказьких **„мочительних”** операцій – „Туалетний Путьонок”, „Бридкий Путьонок”, „Путенг” і „Путлер” (День, 31.10.2014). Так журналісти саркастично критикують дії Президента Російської Федерації, використовуючи його ж слова, які Володимир Путін свого часу сказав в інтерв'ю під час обговорення теми боротьби з тероризмом. Жаргонізм *мочити* наповнює публіцистичний текст негативними емоціями, зокрема презирством до особи, про яку пише автор.

Мовознавець М. Навальна подає ще одне значення лексеми *мочити*: „агресивно поводитися щодо дій когось, висуваючи претензії”. За словами дослідниці, „у цьому значенні жаргонізм *мочити* може бути синонімом до вже відомих дієслів *наїжджати/наїждити*, що мають значення: крим., мол., бізн. „поводитися агресивно щодо когось; висувати претензії; погрожувати комусь, застосовувати насильство; здійснювати пограбування, військові напади” [Навальна 2011: 235 – 236]. Пор.: „Усі політики такі. Переконані, що журналісти хочуть їх **„замочити”**. От вийшла в нас програма „Схеми” про землі Порошенка. Та й у своєму випуску з носака президента **„умочив”** Майкл Щур ... вісім сюжетів за тиждень – і всі **„мочать”** президента” (Країна, 3.02.2015); *Якщо відчую хоч частку „джинси” (замовних матеріалів, не маркованих як реклама – „Країна”), тенденцію когось „мочити”, то сам „замочу” персонально будь-кого за це”* (Країна, 3.02.15). Аналізуючи статті

українських газет, спостерігаємо активне використання жаргонізму *мочити*, особливо активним є його використання під час характеристики журналістами влади.

У тематиці українсько-російських відносин журналісти часто вживають словосполучення, характерне для середовища наркоманів, *посадити на голку*, яке на жаргоні наркозалежних означає „почати (починати) регулярно вводити собі наркотики внутрішньовенно” [Ставицька 2005: 107]. Нині спостерігаємо розширення семантики цього словосполучення: „підсадити когось на щось, зробити залежним від чогось”. Особливо часто його використовують у статтях, де описують енергетичну залежність України від Росії. Пор.: „*Не можна сидати на російську голку*” (загол.) ... *Прем'єр-міністр Арсеній Яценюк радить дослухатися до рішення уряду та припинити торговельні операції з агресором*” (Урядовий кур'єр, 18.11.2014); „*Україна сидить на „енергетичній голці” Москви. Якщо завтра перекриють нам газ, це посилить соціальну напругу*” (Країна, 22.01.2015). Так представники друкованих ЗМІ висловлюють свою думку: Україна не повинна бути залежною від когось або чогось.

У зв'язку з проведенням неоголошеної війни на Сході України в текстах на військову тематику вживають багато елементів субстандартної лексики. Серед жаргонізмів виділяємо лексеми, які набувають нових значень у текстах на військову тематику, до прикладу, дієслово *накачати*: мол., жрм. „напоїти когось спиртним, ліками; увести наркотики тощо” [Ставицька 2005: 230], нині це слово може позначати процес наповнення військовою технікою та найманцями. Пор.: „*Тоді як РФ продовжує „накачувати” регіон військовою технікою та найманцями, які маскуються під місцевих*” (Україна молода, 5.11.2014).

Серед жаргонізмів, які останнім часом набула поширення, зокрема в текстах на військову тематику, лексема *тітушки*: „збірна назва найнятих молодиків, кримінальних елементів, колишніх спортсменів для силового розгону та побиття вуличних протестів”, в основі якого лежить прізвище спортсмена Вадима Тітушки, який 2013 року напав на журналістів. Пор.: „*Йому проломали череп так звані „тітушки”...*” (День, 31.10.2014); „*Захищали барикади від беркутців, боролися з „тітушками”, щодня привозили харчі мітингувальникам*” (Віче, 09.2014); „*Олександрові Захарченку підпорядкований батальйон „Оплот”, створений на основі Харківського бійцівського клубу – так званої „фабрики тітушок*” (Газета по-українськи, 10.10.2014); „*Складно співпрацювати з людьми, які за часів Януковича брали хабарі, почувалися господарями Луганщини й відправляли автобуси „тітушок” до столиці*” (Час Київщини, 7.11.2014). Автори використовують жаргонний елемент на позначення молодиків бандитської зовнішності та поведінки, які виконували й виконують злочинні накази представників влади.

Неологізм, який прийшов у мовлення українців із соціальних мереж, – жаргонізм *укропи*, утворений від власної назви держави Україна та

народу „українці”, а також має значення „жителі України”. Ним почали називати представників нашого народу росіяни, коли розпочалися військові дії в Донецькій та Луганській областях. Ще одна назва українців з вуст східних сусідів – *украи*. Пор.: „Тут напередодні виборів терористи залякували людей ... Мовляв, тих, хто з'явиться на ділянках, „*украпи*” наміряються заарештувати як сепаратистів та ув'язнити” (Сільські вісті, 28.10.2014); „На форумах „деенерівців” та „еленерівців”, навпаки, сиплють прокльонами на Путіна, бо „зрадив ополчення” і також „тупо злив міста, які тепер під *украми*, хоча в боях за них загинули найкращі хлопці Донбасу” (Україна молода, 13.02.2015). Якщо в росіян ці слова мають позначати щось негативне, то споживач інформації до цих лексем ставиться навпаки – з гордістю. А жаргонізм *украп* зробили складноскороченим словом від словосполучення український опір.

Активно почала функціонувати в газетному мовленні лексема *кіборг*. Словник іншомовних слів подає таке тлумачення цього слова: „штучний організм, у якому поєднано фізичні та інтелектуальні здібності людини і технічні засоби автоматичності” [Бибик 2006: 287]. Таку назву сепаратисти та прихильники так званих ЛНР і ДНР дали українським військовослужбовцям, які гідно захищали Донецький аеропорт. Пор.: „18 січня українські „*кіборги*” повністю зачистили територію біля летовища” (Країна, 22.01.2015); „Інформація про те, що українські військові, яких у народі прозвали „*кіборгами*”, залишили донецький аеропорт після понад 200 днів тяжкої оборони, спричинила „вибух” в Інтернеті” (День, 23.01.2015); „В українській думці побутує думка, що до „*кіборгів*” треба ставитися якимось по-особливому” (День, 23.01.2015); „*Кіборги*” намагаються зачепитися за околиці аеропорту, але факт неспроможності командування забезпечити утримання цього стратегічного об'єкту з фактом” (День, 23.01.2015); „Ще два „*кіборги*”, за даними Міноборони, відступили від зруйнованого терміналу” (Україна молода, 23.01.2015). Журналісти битву за летовище назвали *кіборгіадою* на кшталт Гомерівської „Іліади”, що, як відомо, є енциклопедією воєнних дій, соціального життя Давньої Греції, моральних засад, звичаїв, культури античного світу. Отож, українських солдатів, які боронять територіальну цілісність держави, уважають національними героями. Пор.: „Отже, епічна „*кіборгіада*” триває. З іншого боку, варто враховувати, що перетворення терміналів на купу уламків масованими вогневими ударами та захоплення двох десятків поранених „*кіборгів*” у полон може спричинити у ворога „запаморочення від успіхів” (Україна молода, 23.01.2015).

Отже, на початку XXI століття спостерігаємо активне використання в текстах вітчизняної періодики жаргонних одиниць. Їхнє завдання полягає в посиленні експресивно-емоційного забарвлення інформації, яку доносить до читачів автор. Крім того, вони надають газетним і журнальним статтям негативно-оцінного характеру. Часто звучать іронія, зневага, підозра, висміювання, недовіра, осуд різних подій і явищ або людей.

Жаргонізми, активно функціонуючи на сторінках української преси, виходять за межі звичного усного вживання й виконують роль засобів вираження здебільшого негативної оцінки, надають публіцистичним текстам експресивності, а іноді й вульгарності та розкутості.

Тема функціонування в публіцистичних текстах різноманітних лексичних одиниць, притаманних іншим стилям мови, є актуальною й потребує подальшого дослідження, адже у вітчизняній періодиці початку ХХІ століття трапляються не лише жаргонізми та сленгізми, у ній немало вульгаризмів, розмовної лексики, суржику, слів з переносним значенням та ін. Крім того, на розвиток мови впливають суспільно-політичні, економічні та культурні події, які вносять зміни в лексичну систему.

Література

Бибик 2006 – Бибик С. П. Словник іншомовних слів : тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Бибик, Г. М. Сюта ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Х. : Фоліо, 2006. – 623 с.; **Городенко 2003** – Городенко Л. М. Засоби масової інформації у контексті громадської думки : формування, функціонування, жанрові прийоми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 „Журналістика” / Л. М. Городенко. – К., 2003. – 19 с.; **Єрмоленко 2000** – Єрмоленко С. Я. Українська мова кінця ХХ ст. : парадокси оцінок / С. Я. Єрмоленко // Етнос. Культура. Нація : зб. наук. пр. за матеріалами Другої міжнар. наук.-практ. конф. 27 – 28 жовт. 2000 р. – Дрогобич, 2000. – Вип. 2. – С. 229 – 236; **Жовтобрюх 1963** – Жовтобрюх М. А. Мова української преси (до сер. 90-х р.р. ХІХ ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 413 с.; **Навальна 2011** – Навальна М. І. Динаміка лексики української періодици початку ХХІ ст. : монографія / М. І. Навальна. – К. : Ін-т укр. мови ; Вид. дім Дмитра Бурого, 2011. – 328 с.; **Навальна 2008** – Навальна М. І. Жаргонізми в мові української преси / М. І. Навальна // Укр. мовознавство. – 2008. – Вип. 38. – С. 147 – 152; **Пономарів 1990** – Пономарів О. Д. Засоби художньої експресії в публіцистичному стилі / О. Д. Пономарів // Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 166 – 179; **Сербенська 1992** – Сербенська О. А. Мова газети і мовотворчість журналіста в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. А. Сербенська. – Л., 1992. – 38 с.; **Сербенська 1992** – Сербенська О. А. Нові тенденції у мові сучасної преси / О. А. Сербенська. – К. : Наук. думка, 1998. – 106 с.; **Ставицька 2005** – Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг : Соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.; **Ставицька 2005** – Ставицька Л. Український жаргон : словник / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.; **Стасула 2011** – Стасула Н. Електронні засоби виявлення вербальної маніпуляції в ЗМІ / Н. Стасула // Вісн. Нац. ун-ту „Львівська політехніка”. – Л., 2011. – № 694 : Комп’ютерні науки та інформаційні

технології. – С. 90 – 98; **Стишов 2003** – Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. А. Стишов. – К., 2003. – 35 с.; **Стишов 2003** – Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія / О. А. Стишов. – К. : ВЦ КНЛУ, 2003. – 388 с.; **Стишов 2011** – Стишов О. Як змінюється лексикон сучасної української періодики? / О. Стишов // Укр. мова. – 2011. – № 4. – С. 132 – 136; **Третяк 2008** – Третяк Н. В. Жаргонна лексика в друкованих ЗМІ (номінально-експресивна функція) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. В. Третяк. – К., 2008. – 20 с.; **Третяк 2014** – Третяк Н. В. Місце жаргонної лексики у структурі соціальних діалектів української мови [Електронний ресурс] / Н. В. Третяк. – Режим доступу : http://science.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/7/2014/pdf/fil/18/1_14_Tretyak.pdf; **Явір 2009** – Явір В. В. Жаргонізований дискурс: занепад чи норма? / В. В. Явір // Філологічні студії. Наук. вісн. Криворіз. держ. пед. ун-ту. – 2009. – Вип. 3. – С. 125 – 130.

Панченко Т. С. Динамічні процеси в українській сучасній періодиці на прикладі жаргонної лексики

Статтю присвячено проблемі вживання в сучасних публіцистичних текстах жаргонізмів, які, спершу маючи обмежену сферу використання та побутуючи в певних соціальних групах, згодом значно розширюють межі, проникаючи, зокрема, у ЗМІ. У дослідженні проаналізовано використання субстандартної лексики різних тематичних груп, які характеризують владу, її представників, проходження передвиборчої кампанії та виборів, а також українсько-російські відносини та військові дії на Сході України. У статті зазначено, що жаргонні одиниці, потрапляючи на сторінки газет і журналів, часто розширюють свої значення, набуваючи нових відтінків. Крім того, з'являються нові жаргонізми, які використовують для позначення осіб. Вони мають і негативно-оцінне значення, і позитивне.

У розвідці доведено, що за допомогою жаргонізмів автор передає його ставлення до події або людей, здебільшого критикуючи та засуджуючи їх. Зазначено, що на розвиток мови загалом та лексичної системи зокрема впливають позамовні чинники: суспільно-політичні, економічні та культурні події.

Зроблено висновки, що входження жаргонізмів до мови періодики розхитує літературну норму.

Ключові слова: жаргонізм, лексична система, тематичні групи, позамовні чинники, стилістична роль.

Панченко Т. С. Динамические процессы в украинской современной периодике на примере жаргонной лексики

Статья посвящена проблеме употребления в современных публицистических текстах жаргонизмов, которые, изначально имея ограниченную сферу использования и бытуя в социальных группах, расширяют границы существования, проникают в СМИ. В исследовании проанализировано использование субстандартной лексики различных тематических групп, характеризующих власть, ее представителей, описывающих то, как происходят выборы, а также характеризующих украинско-российские отношения и военные действия на Востоке Украины. В статье обозначено, что жаргонные единицы, попадая на страницы газет и журналов, часто расширяют свои значения, приобретают новые оттенки. Кроме того, возникают новые жаргонизмы, использующиеся для номинации людей. Они имеют как негативно-оценочное значение, так и позитивное.

В работе продемонстрировано, что с помощью жаргонизмов автор передает свое отношение к происходящему или к людям, особенно критикуя и осуждая их. Указано, что на развитие языка и лексической системы влияют внеязыковые факторы: общественно-политические, экономические и культурные события.

Сделан вывод, что вхождение жаргонизмов в язык периодических изданий расшатывает литературные нормы.

Ключевые слова: жаргонизм, лексическая система, тематические группы, внеязыковые факторы, стилистическая роль.

Panchenko T. S. Dynamic processes in modern ukrainian periodicals on the example of slang vocabulary

The report is devoted to the problem of the use of jargon in contemporary journalistic texts, which at first has a limited field of use in certain social groups, then significantly expands the boundaries, penetrating, particularly in the media. The use of substandard vocabulary in different thematic groups, which characterizes the authorities, their representatives, the election campaign and elections, as well as relations between Ukraine and Russia and military actions in Eastern Ukraine, has been analyzed in the research. The report states that slang units, getting on the pages of newspapers and magazines, often expand their values, acquiring new meanings. In addition, new jargon is used to denote people. They have both negative value and positive.

The report has proved that using jargon the author conveys his attitude to the event, or to the people, mostly criticizing and not endorsing them, as well as jargon provide the text of irony. It has been generalized that the development of language in general and lexical systems in particular is affected by extralinguistic factors: social, political, economic and cultural event.

It is revealed that numerous group and professional jargon which was previously locally and subject limited, since the late 90s of XX century has been finding great openness and engaging in the active interaction with codified

literary language, spoken language and with each other, penetrates not only in oral communication, but also on the pages of Ukrainian periodicals. Modern domestic mass media, competing with each other, use different expressive-visual tools to engage readers.

It is concluded that the occurrence of the jargon in the speech of periodicals undermines the rules of literary norms.

Key words: jargon, lexical system, thematic groups, extra linguistic factors, the nomination of people, stylistic role.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

О. Я. Фалафівка (Львів)

УДК 81'42

ДИСКУРС ЗМІ ПРО ПОЛІТИКУ: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

У мовознавчій літературі сьогодення натрапляємо на різноманітні терміни на позначення дискурсу ЗМІ про політику: *політичний дискурс мас-медіа/ЗМІ* [Никитина 2006; Филатенко 2014 та ін.], *масмедійний політичний дискурс* [Кудрявцева 2010 та ін.], *політичний медіа-дискурс* [Рясина 2013, Виноградова 2010 та ін.], *медіа-політичний/медіаполітичний дискурс* [Мар'янчик 2005; Атьман, Галухина 2010; Егорченкова 2014].

Мета цієї праці – розкрити сутність названих термінів, установити співвідношення між ними та з'ясувати доцільність їх використання в метамові сучасної лінгвістики.

К. Нікітіна визначає *політичний дискурс ЗМІ* як складне комунікативне явище, мета якого – боротьба за владу шляхом формування громадської думки та яке містить текст як вербалізований результат мовлення, контекст – ситуативний, соціокультурний і прагматичний, а також спеціальні мовні засоби, які відповідають цілям і завданням дискурсу. Також дослідниця наголошує на тому, що майже вся політична комунікація опосередкована ЗМІ, адже політики мають обмежену можливість прямого контакту з населенням [Никитина 2006: 2 – 3]. *Масмедійний політичний дискурс* визначають як дискурс про політику, до якого належать тексти, створені журналістами та поширювані через пресу, телебачення, радіо й інтернет [Рыбакина 2009: 3]. *Політичний медіа-дискурс* М. Рясина слідом за А. Чудіновим визначає як політичну комунікацію, здійснювану журналістами та за посередництвом журналістів [Рясина 2013: 27]. Межі *медіаполітичного дискурсу*, як стверджує сама автор терміна В. Мар'янчик, зумовлені матеріальним носієм (засоби масової інформації) і тематичною специфікою (питання внутрішньої й зовнішньої політики) [Мар'янчик 2005: 35]. За іншим визначенням,

медіаполітичний дискурс – це складне комунікативне явище, яке реалізується через засоби масової інформації й мета якого – боротьба за владу шляхом формування громадської думки [Егорченкова 2014: 2].

Як бачимо, *політичний дискурс мас-медіа/ЗМІ*, *масмедійний політичний дискурс*, *політичний медіа-дискурс* та *медіа-політичний/медіаполітичний дискурс* – абсолютні синоніми, що позначають комунікацію, за допомогою якої засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення, інтернет) не просто інформують громадськість про політичні події, а й, зазвичай, інтерпретують їх, формуючи при цьому громадську думку та сприяючи політикам у їхній кінцевій меті – боротьбі за владу (остання роль ЗМІ – *регулятивна* за Є. Шейгал [Шейгал 2000: 47] – не завжди згадувана безпосередньо у визначенні означеного дискурсу, однак наголошувана в усіх без винятку працях, йому присвячених). Про синонімічність вказаних термінів свідчить і той факт, що самі дослідники часто навіть у межах однієї праці послуговуються різними термінами, наприклад, М. Рясина в статті „Стратегические особенности политического медиа-дискурса” використовує терміни *політичний медіа-дискурс* і *політичний дискурс ЗМІ* [Рясина 2012].

Відмінність між згаданими термінологічними словосполученнями полягає насамперед у компонентах *ЗМІ vs. медіа*. Спробуймо з’ясувати, чим вони відрізняються.

ЗМІ (засоби масової інформації) – вочевидь, переклад російського терміна *СМИ (средства массовой информации)*, який увів до обігу в 70-х роках Відділ пропаганди ЦК КПРС, він є калькою французького *tools d’information de masse*. І справді, словосполучення *засоби масової інформації* відома нам ще з радянської доби, наприклад, навіть сьогодні в Україні діє Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік „Про пресу та інші засоби масової інформації” від 01.08.1990 р. Пояснення цього терміна знаходимо в „Українській радянській енциклопедії” [УРЕ]. Термін *мас-медіа/медіа* означає те саме, що *засоби масової інформації*, однак функціонує порівняно недавно в українській мові, про що свідчать лексикографічні джерела. Зокрема в Словнику української мови [СУМ], виданому в 1970 – 1980 рр., слів *мас-медіа*, *медіа* немає, натомість Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005 р. дає таке визначення: „медіа – те саме, що мас-медіа”, „мас-медіа – засоби масової інформації (радіо, телебачення, преса, кіно і т. ін.” [ВТССУМ: 512, 516]. Тлумачення саме терміна *мас-медіа* знаходимо в українських словниках значно частіше, зокрема в Соціально-політичному словникові-довіднику за редакцією професора М. Іщенка [Іщенко 1999: 131]. Так само Вільний тлумачний словник. Новітній онлайн-словник української мови (2013) подає таке визначення: „Мас-медіа (іноді масмедіа), *невідм.* та *-й, -н.* – засоби масової інформації (ЗМІ), через які інформація поширюється поміж широкої аудиторії. До мас-медіа належать: електронні видання, телебачення, радіо, преса тощо”, а також зазначає етимологію цього слова:

від англійського *mass media* – мас-медіа; *mass* – масовий, *media* – засоби інформації [ВТС 2013].

Отже, термін *мас-медіа/медіа* почали активно використовувати в українській мові на зламі ХХ – ХХІ ст., коли Україна переорієнтувалася на Захід і почала активно запозичувати слова з тамтешніх культур, зокрема англійської. Як зазначають дослідники, нині в україномовній науковій літературі терміни зі складником *медіа* та його похідними є дуже популярними: *медіа-освіта*, *медіа-психологія*, *медіа-грамотність*, *медіа-культура*, *медіа-ландшафт*, *медіа-екологія*, *медіа-реальність*, *медійна галузь*, *медійна освіта*, *медіатизація культури* [Онкович 2007: 29]. У мовознавстві також спостерігаємо цю тенденцію: *медіа-текст*, *медіа-концепт*, *медіа-дискурс* (*медійний*, *масмедійний дискурс*). Оскільки лексикографічна практика, як відомо, відстає в часі від розвитку живої мови, ці слова ще не зафіксовані в сучасних українських словниках [Онкович 2007: 29]. Без сумніву, деякі з них можуть згодом виявитися словами-одноденками, однак деякі – найбільш часто вживані, семантично та словотвірно активні – перетворюються на важливі наукові концепти й константи культури [Орлова 2012: 16].

О. Орлова вказує й на деякі семантичні відмінності між *засобами масової інформації* та *мас-медіа*. На її думку, ЗМІ лише інформують аудиторію, тобто здійснюють комунікацію в одному напрямку, а медіа є радше посередником між людиною й навколишнім світом (у нашому випадку політичним життям) і передбачають комунікацію у двох напрямках. Дослідниця, вочевидь, має на увазі те, що слово *мас-медіа* більше асоціюється з сучасністю, зокрема інтернетом, де аудиторія має можливість реагувати на інформацію. Недарма ціла багата слів із цим латинським коренем, семантична структура яких містить сему „посередник”, трапляється нам у повсякденному житті: *медіум* (посередник між людьми і духами), *медіатор* (посередник між пальцями гітариста і струнами) та ін. [Там само: 17 – 18].

Отже, терміни *ЗМІ* і *мас-медіа (медіа)*, хоч і мають відмінні конотації, усе ж є взаємозамінними синонімами. Різниця між ними полягає радше у сфері застосування: *ЗМІ* – добре відома й чітко зрозуміла словосполучка для вітчизняного пересічного мовця незалежно від віку, оскільки складається з українських слів і функціонує в українській мові вже протягом десятиріч, тому її широко застосовують. *Мас-медіа* – запозичене слово, що ввійшло в мову недавно, а тому залишається незрозумілим для пересічних людей, натомість активно застосовуване в професійних сферах і науці завдяки його інтернаціональності.

Синонімічність термінів *ЗМІ* та *мас-медіа* підтверджує тезу про те, що терміни *політичний дискурс мас-медіа/ЗМІ*, *масмедійний політичний дискурс*, *політичний медіа-дискурс* та *медіа-політичний/медіаполітичний дискурс* – абсолютні синоніми. Лінгвістика, як і будь-яка інша наука, має прагнути до чистоти власної метамови, уникаючи синонімії та полісемії термінів. У нашому випадку поява кількох термінів-синонімів

на позначення того самого явища, вочевидь, зумовлена новизною об'єкта й відсутністю чіткої типологізації дискурсів [Кибрик 2008; Кибрик 2009], про яку йтиметься далі. Цікаво, що зарубіжна лінгвістика, а саме англійська, має лише усталені терміни *political discourse* та *media discourse*, а для означення політичного дискурсу в дзеркалі ЗМІ послуговується терміном *political discourse in the media* (наприклад, в однойменній книзі „Political Discourse in the Media: Cross-Cultural Perspectives” [Fetzer & Lauerbach 2007]).

Медіаполітичний дискурс мовознавці розглядають як гібрид *політичного й медійного дискурсів* [Рясина 2013; Шейгал 2000] або як окремий підвид *політичного дискурсу* [Марьянчик 2005; Марьянчик 2011]. Розглянемо детально поняття *політичного та медійного дискурсів*.

Трактування *політичного дискурсу* є одноставним: це, грубо кажучи, „те, як говорить політика” (якщо забажаєте, „політики”, „в політиці”) [Паршин 1999], а також спілкування, основна інтенція якого – боротьба за владу [Шейгал 2000: 4]. Суто *політичний дискурс* відрізняється від *медіаполітичного дискурсу* тим, що перший не опосередкований ЗМІ, наприклад, виступ політика в парламенті (усний модус), текст закону (письмовий модус), а вже їх трансляція або репрезентація через медійні канали – це *медіаполітичний дискурс* [Никитина 2006: 2].

Дискурс мас-медіа/ЗМІ, масмедійний/медійний дискурс – ширше поняття, ніж *медіаполітичний дискурс*, або *політичний дискурс ЗМІ*, оскільки, хоч центральною темою сучасних ЗМІ і є політика [Марьянчик 2005: 36], телебачення, радіо, преса та інтернет ще говорять і пишуть про спорт, розваги, моду, здоров'я та ін. Цікаво, що А. Кібрік узагалі ставить під сумнів виділення *медійного дискурсу* як окремого типу дискурсу й розглядає фундаментальну проблему типології дискурсу. Учений стверджує, що оскільки дискурс можна класифікувати за модусом (усний, письмовий і, можливо, електронний), жанром (визначають на основі композиції, або жанрової схеми) і функціональним стилем, справедливо говорити про існування, наприклад, *дискурсу новин*, оскільки його вирізняє специфічний жанр новин (побудований за унікальною жанровою схемою, або композицією) і публіцистичний стиль, однак немає підстав для виділення *медійного дискурсу* як окремого типу дискурсу, адже він не має ніяких специфічних рис (модусних, жанрових чи рис, пов'язаних з тим чи тим функціональним стилем) [Кибрик 2008: 2 – 6]. Якщо погодитися з А. Кібріком, то про існування *медіаполітичного дискурсу*, або *політичного дискурсу мас-медіа/ЗМІ, масмедійного політичного дискурсу, політичного медіа-дискурсу*, як гібриду *політичного та медійного дискурсів* говорити взагалі не доводиться. З цього приводу більш вагомими аргументи наводить О. Орлова, яка наголошує на неправильності не те що ототожнення, а будь-якого іншого співвіднесення стилю та дискурсу: „Справа в тому, що такими відношеннями (атрибуції, включення, перетину, гіперо-гіпонімічними) можуть бути пов'язані одиниці однієї субстанційної природи, одного онтологічного порядку, які належать

до однієї системи мір. Однак сприйняття дискурсу й стилю приводить лінгвістів до очевидних логічних суперечностей навіть у межах одного дослідження...” [Орлова 2012: 19]. Натомість дослідниця наводить думку В. Чернявської про те, що фундаментальним критерієм делімітації одного функціонального стилю від іншого є форми суспільної свідомості, а критерієм делімітації одного дискурсу від іншого – змістовно-сміслова єдність текстів, а не єдина форма суспільної свідомості [Чернявская 2011: 92 – 93]. Як наслідок, дискурсів може бути нескінченно багато, причому залежно від інтерпретаційної діяльності суб’єкта, який бачить підстави для об’єднання вже наявних і потенційних текстів в одну дискурсивну формацію [Там само: 92] (на протигагу системі функціональних стилів мови, яка є відносно об’єктивною, закритою й чітко структурованою [Орлова 2012: 20]). З цього погляду виокремлення *медіаполітичного дискурсу* як сукупності текстів про політику, які продукованих і репродукованих засобами масової інформації, цілком обгрунтоване.

Звертаючись до проблеми типології дискурсів, О. Орлова не заперечує існування дискурсивної системи мови/мовлення, а навпаки, стверджує, що ця система існує, однак має дисипативний характер (термін запозичений із фізики): вона відкрита, динамічна, дифузна, нелінійна, нестабільна, таксономічно рухома і здатна на самоорганізацію на основі властивостей варіативності й альтернативності. Незважаючи на те, що класичні й дисипативні системи протиставляються, вони зовсім не заперечують одні одних, а здатні об’єднуватися в межах однієї наукової концепції й таким чином збільшувати її пояснювальний потенціал у багато разів [Там само: 21].

Близьким до поняття *медіаполітичного дискурсу*, або *політичного дискурсу мас-медіа/ЗМІ*, *масмедійного політичного дискурсу*, *політичного медіа-дискурсу*, є поняття *публіцистичного дискурсу*. *Публіцистичний дискурс* мовознавці визначають як „дистантну форму комунікативної діяльності інституціонального та когнітивного характеру, основними учасниками якої є представники засобів масової інформації як соціального інституту та масова аудиторія” [Мосейчук 2012: 174]. До слова, *політичний*, *медійний* та *медіаполітичний дискурси* також дослідники визначають як інституційні [Марьянчик 2005: 28] (за В. Карасиком, інституційний дискурс – це представницьке, або статусно-рольове, спілкування, на протигагу спілкуванню особистісно-орієнтованому, або побутовому [Карасик 1998: 427]). З наведеного визначення випливає, що *публіцистичний дискурс* – те саме, що *медійний дискурс*. Спробуймо підтвердити або спростувати цю тезу.

Публіцистичний дискурс – це дискурс публіцистики, яку Словник української мови визначає так: „Публіцистика, и, жін. – рід літератури, що висвітлює актуальні проблеми сучасності; сукупність літературних творів цього роду. / Відбиття актуальних проблем сучасності у творах інших родів літератури” [СУМ]. Уже саме це визначення вказує на безпосередній зв’язок публіцистичних текстів з літературою, чого не можемо сказати

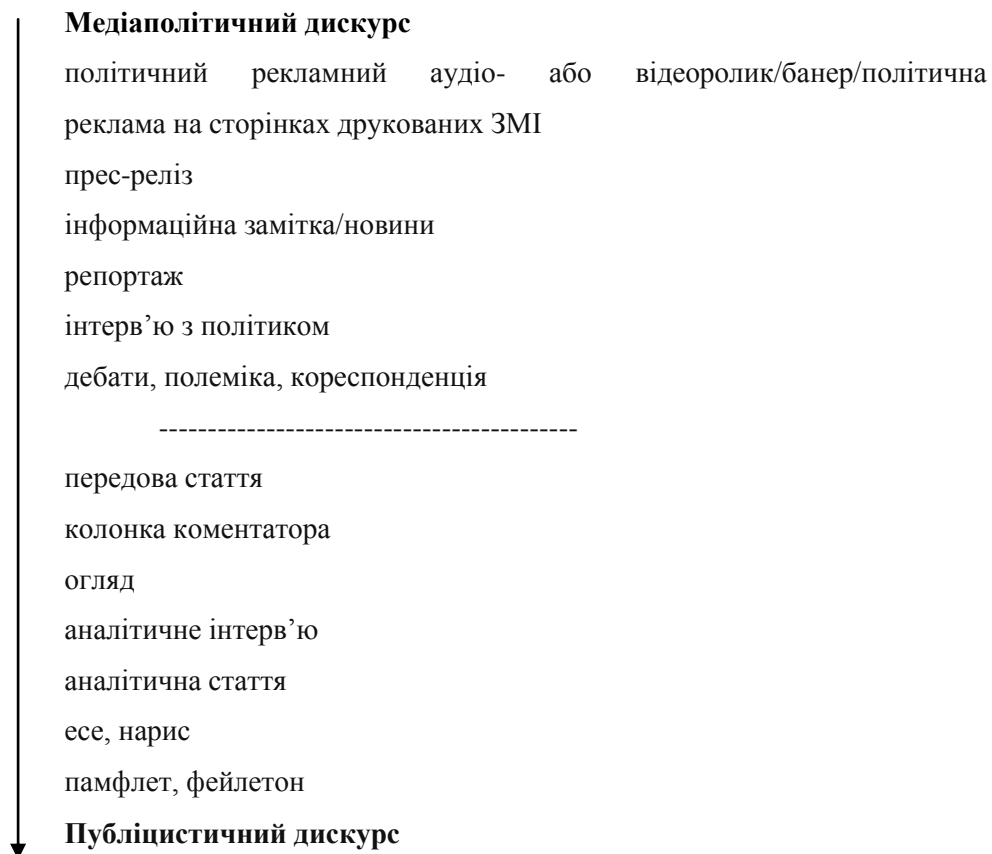
про медійні тексти. У підручниках зі стилістики української мови читаємо: „Публіцистичний стиль розвивався при художньому, його історія та основні джерела пов'язані з історією художньої літератури, науки, української преси. Його корені сягають давньої полемічної української літератури” [Рижко 2010: 10]. Про зв'язок літератури й публіцистики говорить і В. Здоровега, пропонуючи вживати термін „публіцистика” у широкому й у вузькому значеннях: у першому випадку під публіцистикою треба розуміти всю багатоманітну літературу на суспільно-політичні теми, твори якої може об'єднати лише один критерій – об'єкт відображення (сюди, припускаємо, належать усі медійні тексти на суспільно-політичні теми); у другому випадку йдеться про власне публіцистику як про своєрідний вид літературної творчості з більш чи менш чітко окресленими особливостями та певним арсеналом усталених жанрів [Желіховська]. Учений також уважає, що існують „журналістські твори – власне інформаційні матеріали, повідомлення про події, які відбуваються в даний момент або відбувалися зовсім недавно, тобто про події, що відображають мінливість в актуальних явищах (медійний дискурс – прим. авт.) й аналітико-публіцистичні матеріали, які відображають більш стійкі процеси актуальних явищ. Останні, тобто публіцистичні твори, містять різноманітну за характером інформацію: елементарну, або подієву, яка збігається якоюсь мірою зі змістом інформаційних матеріалів газети, та більш складну, або аналітичну інформацію, що її, своєю чергою, можна поділити на семантичну та естетичну. Саме це, на думку вченого, робить публіцистику порівняно довговічною, чого не можна сказати про подієву інформацію, яка втрачає своє значення разом із втратою актуальності подій, про які вона повідомляла. Публіцистичний твір, крім елементарної інформації, несе в собі значну частку складної семантичної та, частково, естетичної інформації у вигляді думок, а також відповідних образів, здатних впливати на людину естетично. Можуть втратити актуальність факти, може забутися оперативний привід для написання публіцистичного твору, але залишаться думки, образи, аналіз, принципи підходу до явищ життя, корисні та потрібні читачеві упродовж тривалого часу” [Там само]. Аналогічну думку висловлює білоруський автор А. Козлович: „Публіцистика, яка не ставить перед собою місіонерських цілей, не є публіцистикою по суті... Факти і долі – аргументи публіциста, який через них проводить свою ідею. Він – принциповий суддя дійсності, йому дане право винести вирок...” [Козлович 2010: 10]. Отже, публіцистику можна умовно поділити на два види з такими характеристиками:

Публіцистика	
Інформаційна (журналістська, газетна) публіцистика	Літературна публіцистика
Авторами є журналісти	Авторами є письменники
Завжди публікується в ЗМІ, оскільки її пишуть спеціально для ЗМІ	Не завжди публікується в ЗМІ (її можуть публікувати в книгах, виголошувати у формі живої промови та ін.), оскільки її пишуть як літературний твір
Основне завдання – інформувати про події, задовольняти інформаційні потреби адресата	Основне завдання – здійснювати глибокий аналіз подій, задовольняти інтелектуальні потреби адресата
Не завжди має аналітичний характер	Завжди має аналітичний характер
Вплив на адресата: формування громадської думки, маніпуляція свідомістю	Вплив на адресата: формування громадської думки, виховання незалежного мислення

Як бачимо, інформаційна (журналістська, газетна) публіцистика має всі ознаки *медійного дискурсу* (публікують лише через медійні канали, призначена насамперед задовольняти потребу суспільства в інформації, у крайніх випадках може вдаватися до маніпуляції громадською свідомістю й бути інструментом політиків у боротьбі за владу – тут варто згадати про псевдоаналітичні тексти, які під виглядом літературності чи науковості насправді обслуговують певну політичну силу), тому можемо стверджувати, що *публіцистичний дискурс* – це частково *медійний дискурс*. Для більшої точності можна розмежувати *інформаційно-публіцистичний (медійний) дискурс* і *літературно-публіцистичний дискурс*. Прикладом *літературно-публіцистичного дискурсу* є блог Юрія Андруховича в „Українській правді”, колонка Юзя Обсерватора (Юрія Винничука) у Львівському тижневику „Поступ”, вірші Олександра Ірванця на політично-злободенну тематику в ефірі телеканалу „ТВГ”. Воночас варто пам’ятати, що поділ цей є умовним, адже стаття журналіста, написана про політику для газети, також може мати глибоко аналітичний характер і апелювати до загальнолюдських цінностей. У такому випадку вона перебуває на перетині *політичного, медійного й літературно-публіцистичного дискурсів*. О. Орлова справедливо пропонує застосовувати термін *публіцистичний дискурс* для позначення саме таких текстів: „Термін *публіцистика* сьогодні варто застосовувати лише до т. зв. якісної аналітичної журналістики, журналістики думки, журналістики, яка

порушує й обговорює актуальні питання соціальної дійсності” [Орлова 2012: 39].

У такому випадку жанри *медіаполітичного vs. публіцистичного дискурсу* можуть бути представлені у вигляді континууму (побудований за аналогією до континууму „політичний дискурс – медійний дискурс” [Шейгал 2000: 37]):

У підсумку зазначимо, що політика, яка сьогодні відіграє першорядну роль у житті суспільства, зокрема українського, завдячує цим саме ЗМІ. Медіаресурс є основною зброєю політичних сил у боротьбі за владу, адже вони чудово розуміють, що завдяки розвитку інформаційних технологій соціум живе й функціонує у віртуальному просторі й на телеекрані такою ж мірою, як у реальному житті. Учені говорять про медіатизацію політики й політизацію журналістики [Марьянчик 2011: 3] – ці дві сфери є популярними настільки і так тісно переплелися, що мовознавці стали виділяти медіа-опосередковану політичну комунікацію як окреме явище та пропонують низку синонімічних термінів для його позначення: *політичний дискурс мас-медіа/ЗМІ, масмедійний політичний дискурс, політичний медіа-дискурс, медіа-політичний/медіаполітичний дискурс*.

Поняття *медіаполітичного дискурсу* перегукується з уже добре відомим поняттям *публіцистичного дискурсу*, однак вони не тотожні. *Медіаполітичний дискурс* – це весь дискурс на тему політики, який породжують і поширюють засоби масової інформації (радіо, телебачення, преса, інтернет-видання). Під *публіцистичним же дискурсом* розуміємо дискурс глибинного авторського аналізу суспільно-політичних подій, основне завдання якого – не інформувати громадськість про ці події, а розкривати їхні причинно-наслідкові зв'язки та закони життя загалом.

Література

Атьман, Галухіна 2010 – Атьман О. В. Лингвистическая экспликация интертекстуальности в медиа-политическом дискурсе / О. В. Атьман, В. П. Галухіна // Дискурс, текст, когніція : колектив. моногр. / отв. ред. М. Ю. Олешков. – Нижний Тагил : НТГСПА, 2010. – 496 с. (Сер. „Язык и дискурс”. – Вып. 2). – С. 279 – 290; **ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь, 2005. – 1728 с.; **Виноградова 2010** – Виноградова С. А. Политический медиадискурс как коммуникативное явление с манипулятивным потенциалом / С. А. Виноградова // Мир науки, культуры, образования. – Барнаул : Изд-во Алтайской гос. акад. культ. и иск., 2010. – № 4. – С. 45 – 47; **ВТС 2013** – Вільний тлумачний словник. Новітній онлайн-словник української мови / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www. URL: http://sum.in.ua/f/mas-media](http://sum.in.ua/f/mas-media); **Егорченкова 2014** – Егорченкова Н. Б. Стратегический потенциал мультимодальной интеракции в медиа-политическом дискурсе / Н. Б. Егорченкова // Вестн. Том. гос. ун-та. Филология. – 2014. – № 5. – С. 24 – 37; **Желіховська** – Желіховська Н. С. Теоретичне обґрунтування публіцистики як виду літературної діяльності у працях В. Здоровеги [Електронний ресурс] / Н. С. Желіховська. – Режим доступу : [www. URL: http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1677](http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1677); **Карасик 1998** – Карасик В. И. О категориях дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: социолінгвістические и эмотивные аспекты : сб. науч. тр. ВГПУ; СГУ. – Волгоград : Перемена, 1998. – С. 185 – 197; **Кибрик 2009** – Кибрик А. А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов / А. А. Кибрик // Вопр. языкознания – 2009. – № 2. – С. 3 – 21; **Кибрик 2008** – Кибрик А. А. Обосновано ли понятие „дискурс СМИ”? / А. А. Кибрик // Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе : сб. науч. тр. – Орел : ОГІК, 2008. – С. 6 – 11; **Козлович 2010** – Козлович А. Восход и заход публициста: цикл лекций [Електронний ресурс] / А. Козлович. – Минск, 2010. – Режим доступу : [www. URL: http://kamunikat.org/halounaja.html?pubid=13511](http://kamunikat.org/halounaja.html?pubid=13511); **Кудрявцева 2010** – Кудрявцева Л. А. Особенности массмедийного политического дискурса Украины „послемайданного” периода / Л. А. Кудрявцева // Рус. яз., лит., культура в шк. и вузе. – 2010. – № 4. – С. 7 – 15; **Марьянич 2011** – Марьянич В. А. Аксиологическая структура медиа-политического текста :

автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / В. А. Марьянчик. – М., 2011. – 40 с.; **Марьянчик 2005** – Марьянчик В. А. Аксиологическая функция неологизмов медиаполитического дискурса : на материале газетных публикаций начала XXI века : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Марьянчик Виктория Анатольевна. – Архангельск, 2005. – 210 с.; **Мосейчук 2012** – Мосейчук О. М. Публіцистичний дискурс як контекст реалізації комунікативного впливу на масового адресата / О. М. Мосейчук // Вісн. Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка. – 2012. – Вип. 65. – С. 174 – 177; **Никитина 2006** – Никитина К. В. Политический дискурс СМИ и его особенности, создающие предпосылки для манипуляции общественным сознанием [Электронный ресурс] / К. В. Никитина. – Режим доступа : [www. URL: http://umc.gu-unpk.ru/umc/arhiv/2006/2/Nikitina.pdf](http://umc.gu-unpk.ru/umc/arhiv/2006/2/Nikitina.pdf); **Онкович 2007** – Онкович Г. В. Засоби масової комунікації у термінологічному просторі медіа-освіти / Г. В. Онкович // Дивослово. – 2007. – № 5. – С. 29 – 31; **Орлова 2012** – Орлова О. В. Дискурсивно-стилистическая эволюция медиаконцепта: жизненный цикл и миромоделирующий потенциал : дис. ... д-ра филол. наук / Орлова Ольга Вячеславовна. – Томск, 2012. – 294 с.; **Паршин 1999** – Паршин П. Б. Понятие идиополитического дискурса и методологические основания политической лингвистики [Электронный ресурс] / П. Б. Паршин. – Режим доступа : [www/elections.ru/biblio/lit/parshin.htm](http://www.elections.ru/biblio/lit/parshin.htm); **Рижко 2010** – Рижко О. М. Практична стилістика : навч. посіб. – К. : НАУ, 2010. – 320 с.; **Рыбакина 2009** – Рыбакина А. В. Проблемы политического дискурса [Электронный ресурс] / А. В. Рыбакина. – Режим доступа : http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2009/II/uch_2009_II_00039.pdf; **Ряпина 2013** – Ряпина М. А. Стратегии политического медиадискурса (на материале электронных СМИ ФРГ) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Ряпина Мария Александровна. – Самара, 2013. – 186 с.; **Ряпина 2012** – Ряпина М. А. Стратегические особенности политического медиа-дискурса / М. А. Ряпина // Актуальные проблемы науки, экономики и образования XXI века : материалы II Междунар. науч.-практ. конф. (5 марта – 26 сент. 2012 г.): в 2 ч. – Ч. 1 / отв. ред. Е. Н. Шереметьева. – Самара : Самар. ин-т (фил.) РГТЭУ, 2012. – 384 с. **СУМ** – Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980; **Іщенко 1999** – Соціально-політичний словник-довідник / за ред. проф. М. П. Іщенка. – Черкаси, 1999. – 304 с.; **УРЕ** – Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / ред. М. Бажан, 1977 – 1985; **Филатенко 2014** – Филатенко И. А. Речевое событие в политическом дискурсе масс-медиа Украины: параметры классификации / И. А. Филатенко // Наук. зап. Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя. Сер. : Філологічні науки. – 2014. – Кн. 2. – С. 257 – 261; **Чернявская 2011** – Чернявская В. Е. Дискурс как фантомный объект: от текста к дискурсу и обратно? / В. Е. Чернявская // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2011. – № 3. – С. 86 – 95; **Шейгал 2000** –

Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : дис. д-ра филол. наук : 10.02.01 ; 10.02.19 / Шейгал Елена Иосифовна. – Волгоград, 2000. – 432 с.; **Fetzer & Lauerbach 2007** – Fetzer A. Political Discourse in the Media : Cross-Cultural Perspectives / A. Fetzer A., G. Lauerbach. – Amsterdam : Benjamins, 2007.

Фалафівка О. Я. Дискурс ЗМІ про політику: підходи до визначення

Статтю присвячено аналізу термінів, які використовують для позначення дискурсу ЗМІ про політику в сучасній лінгвістичній літературі, а саме: *політичний дискурс мас-медіа/ЗМІ, масмедійний політичний дискурс, політичний медіа-дискурс, медіа-політичний/медіаполітичний дискурс*. Досліджено походження та особливості вживання цих термінів українськими й зарубіжними вченими, а також їх співвідношення між собою та терміном *публіцистичний дискурс*. Обґрунтовано розгляд медіа-опосередкованої політичної комунікації як окремого об'єкта лінгвістичних студій. У результаті дослідження виявлено, що означені терміни, крім терміна *публіцистичний дискурс*, є синонімічними й позначають усю медіа-опосередковану комунікацію, яка так чи так стосується політики. Термін *публіцистичний дискурс* має вужче значення й позначає дискурс глибинного авторського аналізу суспільно-політичних подій, основне завдання якого – не просто інформувати громадськість, а розкривати причинно-наслідкові зв'язки між явищами дійсності.

У статті також запропоновано класифікацію жанрів медіаполітичного й публіцистичного дискурсів, яку представлено у вигляді континууму „медіаполітичний дискурс – публіцистичний дискурс”.

Ключові слова: дискурс ЗМІ про політику, медіаполітичний дискурс, публіцистичний дискурс, типологізація дискурсу, жанри дискурсу.

Фалафівка О. Я. Дискурс СМІ о политике: подходы к определению

Статья посвящена анализу терминов, используемых для обозначения дискурса СМІ о политике в современной лингвистической литературе, а именно: *политический дискурс масс-медиа/СМІ, массмедийный политический дискурс, политический медиа-дискурс, медиа-политический/медиаполитической дискурс*. Исследовано происхождение и особенности употребления этих терминов украинскими и зарубежными учеными, а также их соотношение между собой и термином *публицистический дискурс*. Обосновано рассмотрение медиа-опосредованной политической коммуникации как отдельного объекта лингвистических изысканий.

В результате исследования установлено, что указанные термины, кроме термина *публицистический дискурс*, являются синонимичными и обозначают всю медиа-опосредованную коммуникацию, так или иначе касающуюся политики. Термин *публицистический дискурс* имеет более

узкое значение и обозначает дискурс глубинного авторского анализа общественно-политических событий, основная задача которого – не просто информировать общественность, а раскрывать причинно-следственные связи между явлениями действительности.

В статье также предложена классификация жанров медиаполитического и публицистического дискурсов, представленная в виде континуума „медиаполитической дискурс – публицистический дискурс”.

Ключевые слова: дискурс СМИ о политике, медиаполитической дискурс, публицистический дискурс, типологизация дискурса, жанры дискурса.

Falafivka O. Ya. The discourse of mass-media about politics: approaches to definition

The terms used in modern linguistic literature to describe the discourse of mass-media about politics are analyzed in the article, namely: *political discourse in the media*, *media-political discourse* and *political media discourse*. The origin and features of use of these terms by Ukrainian and foreign linguists are investigated as well as the correlation between them and the term *journalistic discourse*.

The investigation of political communication in the media as a separate object of linguistic studies is justified: today the connection between politics and the media is extremely close, media resource being the main means of political forces in their struggle for power. Therefore political communication in the media should be regarded as a special type of discourse which requires a widely accepted term for its denotation and a clear genre classification.

As a result of linguistic analysis it was proved that the terms *political discourse in the media*, *media-political discourse* and *political media discourse* are synonymous and denote all the communication in the media that relates to politics in one way or another (including political advertisements, political banners, press-releases etc. besides such typical media genres as television or radio news, newspaper article, interview etc.). The term *journalistic discourse*, however, has a narrower meaning and refers to in-depth author's analysis of socio-political events. The ultimate goal of journalistic communication is not only to inform the public about these events, but rather to reveal cause-and-effect relationships between different phenomena of reality.

A classification of genres of political discourse in the media and those of journalistic discourse is suggested in the article in the form of a continuum „political discourse in the media – journalistic discourse”.

Key words: the discourse of mass media about politics, political discourse in the media, journalistic discourse, typology of discourse, genres of discourse.

Стаття надійшла до редакції 21.07.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Должикова Т. І.

ГРАМАТИКА

Г. С. Весельська (Житомир)

УДК 81' 367.634

**ФУНКЦІЙНА СПЕЦИФІКА
ГРАДАЦІЙНО-ПРИЄДНУВАЛЬНИХ СПОЛУЧНИКІВ
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

У сучасній українській літературній мові значно активізувалися взаємопереходи одиниць з одного класу до іншого, що спричинює труднощі в однозначному кваліфікуванні лінгвістичного статусу рядів слів, їхньої синтаксичної ролі тощо.

Проблемам аналізу синкретичних одиниць на різних мовних рівнях присвячено наукові розвідки В. Зарицької, К. Городенської, А. Загнітка, Л. Шитик, Т. Шундель, В. Олексенка, Р. Христіанінової та ін.

Л. Шитик убачає причину появи синкретичних утворень у сучасній українській літературній мові в потребі виразити багатшу синкретичну семантику, ніж семантика типових явищ [Шитик 2014: 118].

Синкретичний характер сполучників найвиразніше відображено в опозиції сурядність – підрядність, коли, на перший погляд, маємо поєднання двох протилежних понять. Урахувавши формально-граматичну й семантико-синтаксичну функції сполучників української мови, К. Городенська виділила синкретичні сурядно-підрядні й підрядно-сурядні сполучники [Городенська 2008: 3].

Транспозиційна природа деяких сурядних сполучників, зокрема градаційно-приєднувальних, також уможливорює стверджувати про їхній синкретичний, подвійний характер (значно слабший, ніж у сурядно-підрядних чи підрядно-сурядних сполучників, оскільки градаційно-приєднувальні сполучники входять до складу градаційних), оскільки ця семантична група сурядних сполучників спеціалізується на вираженні градаційних і приєднувальних семантико-синтаксичних відношень між компонентами простого ускладненого та складносурядного речень. Для градаційно-приєднувальних сполучників характерна функційна двоплановість у вираженні градаційного та приєднувального семантико-синтаксичного відношень у разі семантичного збалансування, урівноваження поєднаних компонентів, що спричинює інноваційні процеси та зміни в їхньому функційно-стилістичному використанні.

Мета статті – простежити функційну специфіку градаційно-приєднувальних сполучників у сучасній українській літературній мові на матеріалі художньої прози й публіцистики початку ХХІ століття.

Градаційно-приєднувальні сполучники прийнято виокремлювати в семантичній групі градаційних сполучників української мови. Їхній кількісний склад утворюють 20 аналітичних одиниць: *а й, але й, а то й, а навіть, але навіть, і навіть, та навіть, ба навіть, до того ж, а до того ж, і до того ж, а ще й до того, а до того ж іще й, а ще, а ще й, та ще, та*

ще й, ще й, і то, а що (вже). Ролі виразника градаційно-приєднувальної семантики може набувати й власне-приєднувальний сполучник а також через утрату своєї первинної семантико-синтаксичної функції [Весельська 2014: 42].

Функційно-позиційні властивості градаційно-приєднувальних сполучників полягають у тому, що вони приєднують лише постпозитивний компонент до попереднього, посилюючи чи послаблюючи його семантичне навантаження [Городенська 2009: 27].

Із кінця ХХ – початку ХХІ ст.ст. в українській літературній мові помітними стали нові явища у функційно-стилістичному використанні градаційно-приєднувальних сполучників, спричинені намаганням авторів залучити до вжитку сполучникові засоби, властиві українській мові, та якомога точніше передати градаційну семантику в складносурядному чи простому ускладненому реченні.

У складі градаційно-приєднувальних сполучників спостерігаємо тенденцію до надання переваги у вживанні сполучникові *та ще й* для посилення значення першого складника й експресивного передавання розвитку подій у контексті, напр.: *...інших у його віці та ще й при сидячій роботі порозносило, сопуть та пріють, пуза несучи...* (Г. Шкляр); *...якщо це молодий гарний парубок, та ще й з грішми..., то для цієї родини майбутній рік буде щасливим...* (Г. Лозко); *...це вигідне місце, та ще й біля вікна, було вільним* (Життя, 16.09.10); *Запальна кров запорожців мирно злилася з кров'ю їхніх ...непримиренних ворогів та ще й розбавилася кров'ю холодних німців* (Місто, 29.11.09); *...б'ють, та ще й боляче, душа прокльовується навіть у найгірших покидьків і відморозків...* (Літературна Україна, 21.07.11); *Ступка грав невелику роль Чебутикіна. Та ще й мізансценічно знаходився весь час по одному з країв сцени* (День, 21 – 22.10.11); *Вони собі доживають віку на персональних пенсіях, пишуть мемуари, та ще й претендують на почесний суспільний статус* (Л. Костенко).

Таку саму функцію виконує градаційно-приєднувальний сполучник *ще й* (розмовний варіант *іще й*), що приєднує другий компонент – парцельовану чи непарцельовану предикативну частину або семантично виразніший однорідний член речення, напр.: *...це нестримно смішно, іще й вельми адекватно соціальному завіконню...* (Україна молода, 27.12.08); *Лупить дзьобом у стовбур – іще й озирається...* (М. Матіос); *Бабуся. Вони тут нашою мовою не розмовляють, ще й дуже сердиті робляться* (Г. Марчук); *...я не спала, ще й розболілася кістка на ступні* (Л. Денисенко); *...поріст виганяєсь особливо буйний, чорний як смола і жорсткий як дріт, ще й такий сиромітно кучерявий* (О. Забужко); *...і сніданок готує, і халат випрасує... Ще й учитесь гарно* (Г. Марчук); *Галюсі було лише сімнадцять – школу мала закінчувати. Красива дівчинка виросла, на батька схожа. Ще й розумничка, на медаль ішла* (Г. Марчук); *А коли вступила до Києва, ще й на бюджетне місце, радості не було меж* (Л. Костенко).

Менш продуктивними в українському художньому мовленні та періодиці останніх років є градаційні конструкції зі сполучниками *а ще*, *а ще й*, *і ще*, *та ще*, *та ще й* у ролі експресивізаторів градаційно-приєднувальних семантико-синтаксичних відношень, пор.: *Страшно було дивитися на цих діток, а ще страшніше – на їхніх матерів* (Л. Романчук); *...людині на своєму віку доводиться перенести не дві найтяжчі втрати – матір і батька, а ще й третю, теж дорогу – рідну хату!* (В. Терен); *Лише після одруження батьків я вперше побачила обидвох своїх бабусь, дідусів, і ще масу різних незнайомих людей, які досі соромилися позашлюбної онуки...* (Н. Сняданко); *...хіба що коси русяві мала нижче пояса, та ще очі, великі сірі, займалися вогнем...* (Г. Марчук); *Дмитрівна. Двадцять гектарів саду було в моїй бригаді, та ще стільки ж овочів* (Г. Марчук); *Сам не ходив на службу: комуніст та ще ж друга людина з начальства в колгоспі* (Г. Марчук); *Віка Петрова була з породи міцних горішків та ще міцніших іклів* (Л. Денисенко); *...чоловік аби чим перебивається, та ще й у чарочку заглядає...* (Г. Марчук); *...виходить на стадіон звичайний собі дядько в роках та ще й інвалід...* (В. Шинкарук). Звуження функціональних можливостей цих градаційно-приєднувальних сполучників обумовлено розширенням їхньої транспозиційної семантико-синтаксичної ролі – виражати приєднувальну семантику.

Складений градаційно-приєднувальний сполучник *а то й* (еквівалент градаційно-приєднувального сполучника *чи навіть*) у ролі експлікатора градаційно-приєднувальних семантико-синтаксичних відношень з відтінком розділовості дедалі помітніше розширює свої функційно-стилістичні параметри в текстах художнього й публіцистичного стилів сучасної української літературної мови означеного періоду, напр.: *...[чоловік]... тиждень, а то й два, ...не чув коло себе запаху жінки?!* (М. Матіос); *Іноді квітники обгороджували невеличким парканом, а то й просто обсаджували рядочком квітів чи низькорослих кущів* (Г. Лозко); *Водії об'їжджають опущені шлагбауми, а то й просто троцять їх на очах у чергових* (Урядовий кур'єр, 10.03.11); *...матимете неприємності на рівні області, а то й вище* (Життя, 26.09.11); *...важкі метали призводять до цитогенетичних порушень і з роками, а то й десятиліттями викликають мікромутації та серйозні хвороби організму* (Замок володарів, 29.09.11).

Для особливого наголошення на другому компонентові й увиразнення попереднього складника автори іноді парцелюють цим сполучником постпозитивний однорідний член речення, напр.: *Видно, Онуйко вже подав сигнал. А то й команду* (В. Діброва); *А зірветься проза – засяде щось перекладати. А то й просто читати* (В. Діброва).

Градаційно-приєднувальні сполучники, утворені поєднанням одиничних єднальних або розділових сполучників і частки *навіть*, кардинально не змінили своїх функційно-стильових особливостей. Як і раніше, вони є засобами зв'язку однорідних членів речення переважно в мові сучасної української преси та художніх творів. Типовими позиціями

для згаданих градаційно-приєднувальних сполучників є вживання їх після розділового знака для ще більшого посилення градаційно-приєднувального значення в простому ускладненому реченні (*На забаву глядачам вони [дельфіни] ...стрибають, танцюють, **та навіть** співають і малюють* (Україна молода, 25.12.08); *Потім можна прогулюватися босоніж у дворі, **і навіть** по засніженому балконі* (Місто, 29.09.11); *І в ту годину – **чи навіть** мить – з'єднуються минуле і майбутнє* (Г. Бердник) чи без розділового знака (*Але проти такого рішення виступили РНБО **та навіть** деякі міністерства...* (Україна молода, 13.10.09); *Вона не наполягала на тому чи іншому пологовому будинку **і навіть** не зателефонувала мені...* (Л. Денисенко); *Ці останні ...навмисне оголено, підкреслено, подано умовно **й навіть** трохи спародійовано* (Літературна Україна, 23.06.11); *Вона [мама] листувалася з усілякими помічниками народних депутатів і закидала рекомендаційними листами Міністерство внутрішніх справ... **й навіть** вела таємне листування з Американською асоціацією продавців зброї...* (Л. Денисенко); *Славик поводився нестерпно нудно... **та навіть** підозріло* (Л. Денисенко); *Вирішення одних проблем потребувало фінансової допомоги, – інших – юридичної **чи навіть** психологічної підтримки* (Замок володарів, 23.10.09); *...я закидав Ернеста гнилими томатами **чи навіть** тухлими яйцями* (Л. Денисенко); *...я забув про день народження бабусі **або навіть** про її день народження* (Л. Денисенко). Розділовий знак перед цими градаційно-приєднувальними сполучниками потрібно ставити, інакше вони не будуть сполучниками. Є підстави вважати, що авторське вживання їх у позиції не після коми чи тире помилкове.

Протягом останніх років стає помітною тенденція повернути до літературного вжитку градаційно-приєднувальний сполучник *ба навіть*, що значно увиразнює градаційно-приєднувальну семантику наступного компонента, пор.: *Юнак. Мені такий піст не дає радості, **ба навіть** не дає мені радити життю* (Життя, 07.03.11); *Не дорікала Зоїці. **Ба навіть** співчувала скаліченій дівчині* (Життя, 06.11); *Цікаву групу можна було б „укомплектувати” з уманських поетів-лікарів, поетів-депутатів, поетів-журналістів, поетів-учителів, **ба навіть** поетів-викладачів Уманського педуніверситету* (Літературна Україна, 05.05.11); *Я на таке ніколи не піду. **Ба навіть** згадувати про це більше не буду* (Житомирщина, 06.06.15).

Варто наголосити, що вагоме значення в структурі згаданих градаційно-приєднувальних сполучників має перший складник, завдяки якому увиразнюють додаткову семантику єднальності чи розділовості.

Для реалізації градаційно-приєднувальних семантико-синтаксичних відношень у складносурядному чи простому ускладненому реченні досить часто використовують градаційно-приєднувальний сполучник *але й*, напр.: *Слід виходити з принципу: співробітничаяю, виявляю солідарність, **але й** підстраховуюся* (Урядовий кур'єр, 21.10.09); *...тут на заводі я ніколи не розкошував, **але й** ніколи не бідував* (Місто, 29.09.11). Розширення сфери його вживання зумовлене потребою зафіксувати

семантичну значущість другого компонента, що посилює значення попереднього, пор.: *Ті ж партизани завжди користувалися стратегією тероризму, ...але й застосовували тактику залякування* (Київські відомості, 14 – 20.11.08); *...перед ними вставали пережиті роки – такі нелегкі, але й світлі, як ця прозора ніч* (В. Терен); *Тепер в очі не пекло світло, але й сну також не було* (В. Терен). Іноді автори парцелюють другий компонент, щоб ще більше увиразнити його підсилювальне значення, напр.: *Вчителька ...виправила ...в журналі двійки на четвірки. Але й пожалкувала...* (В. Терен); *Місто наше невеличке – не столиця. Але й не той загублений світ...* (В. Шинкарук).

Поширеними в сучасній українській періодиці та творах художньої літератури стають синтаксичні одиниці, компоненти яких поєднані градаційно-приєднувальними сполучниками *до того ж, а до того ж, і до того ж*, лінгвістичну сутність яких у сучасному мовознавстві визначають по-різному, напр.: *...як можна... за шаленої кількості спеціальних антикарієсних жувальних гумок, до того ж у нашому європейському місті, мати такі жахливі зуби?* (Л. Денисенко); *Здається, сліпа, до того ж емоційно тупа* (Л. Денисенко); *Землю фермерам намагались не надавати, а якщо й надавали, то найгіршу, а до того ж і в найвіддаленіших куточках* (Сільські вісті, 09.04.10); *Тож презентація книги Оксани Пахльовської стала каталізатором розмови, і до того ж не „спущеної” з владних верхів...* (Українське слово, 21.01.09); *Ця цибуля мені гостра, ніж ріпка, і до того ж у 2 – 3 рази врожайніша* (Сільські вісті, 20.11.09); *Однак він [засіб] лякає хворих, і до того ж не гарантує, що хвороба відступить* (Життя, 19.08.10).

У сфері градаційно-приєднувальних семантико-синтаксичних відношень мало помітні транспозиції сполучників з інших семантичних груп сурядності.

Зрідка трапляються синтаксичні конструкції зі сполучником *а також*, що приєднує такий другий компонент, значення якого посилює семантичне навантаження попереднього складника, через що він уподібнюється до градаційно-приєднувальних сполучників *а ще й, та ще й, ще й*, напр.: *Випікання ритуального хліба Калити у вигляді Сонця, кусання її означало прилучення парубків до жіночого начала природи, а також і надію на нову зустріч з Весняним Сонцем* (Г. Лозко); *...в українських селах аж до 1965 року не було телевізорів, а також електричного світла* (Місто, 08.09.11); *...звірами – лисицями, вепрами, оленями – дивував їх степ, а також табунами диких коней* (М. Янко); *...тут позначився і демократизм його світопочування, ...а також і специфіка знань литовської літератури та ...менша залежність її від канонічних поетик...* (І. Дзюба).

Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що в українській літературній мові кінця ХХ – початку ХХІ ст.ст., передусім у текстах художнього й публіцистичного стилів, змінилася активність уживання багатьох градаційно-приєднувальних сполучників, що

спричинено високою функційною продуктивністю цих засобів зв'язку та поверненням до їхнього загалу розмовно-експресивних варіантів.

Серед них найактивніше використовують сполучники *та ще й, ще й (і ще й), а до того ж, і до того ж, а то й*, що семантично підсилюють значення попереднього складника, увиразнюють лексичну значущість другого компонента й підкреслюють додаткову семантику.

Намагання емоційно увиразнити градаційно-приєднувальне семантико-синтаксичне відношення спричинило повернення до літературного вжитку градаційно-приєднувального сполучника *ба навіть*.

Сфера градаційно-приєднувальних семантико-синтаксичних відношень є вторинною лише для власне-приєднувального сполучника *а також*, що за умови відповідного лексико-семантичного наповнення другого однорідного члена речення набуває статусу частково асемантичних градаційно-приєднувальних сполучників.

Перспективу подальших наукових студій убачаємо в проведенні різноаспектного аналізу функційно-позиційних і стильових особливостей градаційно-приєднувальних сполучників як реалізаторів синкретичної семантики в наукових текстах сучасної української літературної мови.

Література

Весельська 2014 – Весельська Г. С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст. : монографія / Г. С. Весельська. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 160 с.; **Городенська 2009** – Городенська К. Градаційні сполучники української мови (проблемні питання) / Катерина Городенська // Наук. вісн. Чернівецьк. нац. ун-ту : зб. наук. пр. Слов'янська філологія. – 2009. – Вип. 475 – 477. – С. 25 – 30; **Городенська 2008** – Городенська К. Грамаітична неоднорідність сполучників в українській літературній мові / Катерина Городенська // Укр. мова. – 2008. – № 4. – С. 3 – 14; **Шитик 2014** – Шитик Л. В. Чинники породження синкретизму складних речень / Л. В. Шитик // Вісн. Черкаск. ун-ту. – 2014. – № 7. – С. 118 – 125.

Весельська Г. С. Функційна специфіка градаційно-приєднувальних сполучників у сучасній українській літературній мові

У пропонованій науковій розвідці на матеріалі сучасних періодичних видань та художніх творів представлено функційну специфіку градаційно-приєднувальних сполучників в українській літературній мові, що полягає у вираженні синкретичних – градаційно-приєднувальних – семантико-синтаксичних відношень між однорідними компонентами в простому ускладненому реченні або між предикативними частинами в складносурядному реченні. Зауважено, що в разі семантичного збалансування поєднаних компонентів градаційно-приєднувальні сполучники виконують роль експлікаторів градаційної семантики й посилюють або послаблюють значення другого однорідного члена чи змісту предикативної частини. Уточнено кількісний склад градаційно-

приєднувальних сполучників в українській мові, визначено коло найуживаніших з них, а також простежено особливості використання сполучників інших семантико-синтаксичних сфер сурядності, зокрема власне-приєднувального сполучника *а також*, у ролі виразника градаційно-приєднувальних семантико-синтаксичних відношень. Досліджено можливі причини, що зумовлюють розширення функційно-стильових і стилістичних можливостей деяких градаційно-приєднувальних сполучників та обмежений ужиток інших в українській літературній мові кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Ключові слова: градаційно-приєднувальний сполучник, семантико-синтаксична функція, синкретизм, просте ускладнене речення, предикативна частина, однорідний член речення, складносурядне речення, сучасна українська літературна мова.

Весельская Г. С. Функциональная специфика градационно-присоединительных союзов в современном украинском литературном языке

В предлагаемом научном исследовании на материале современных периодических изданий и художественных произведений представлена функциональная специфика градационно-присоединительных союзов в украинском литературном языке, заключающаяся в выражении синкретических – градационно-присоединительных – семантико-синтаксических отношений между обособленными компонентами в простом осложненном предложении или между предикативными частями в сложносочиненном предложении. Замечено, что в случае семантического сбалансирования соединенных компонентов градационно-присоединительные союзы выполняют роль вербализаторов градационной семантики и усиливают или ослабляют значение второго обособленного члена или содержание предикативной части. Уточнен количественный состав градационно-присоединительных союзов в украинском языке, определен круг наиболее употребляемых из них, а также прослежены особенности использования союзов других семантико-синтаксических сфер, в частности собственно-присоединительного союза *а также* как маркера градационно-присоединительных семантико-синтаксических отношений. Исследованы возможные причины, предопределяющие расширение функционально-стилевых и стилистических возможностей некоторых градационно-присоединительных союзов и ограниченное употребление других в украинском литературном языке конца ХХ – начала ХХІ веков.

Ключевые слова: градационно-присоединительный союз, семантико-синтаксическая функция, синкретизм, простое осложненное предложение, сложносочиненное предложение, предикативная часть, обособленный член предложения, современный украинский литературный язык.

Veselska H. S. Functional Specific of Gradative-joining Conjunctions in Modern Ukrainian Literary Language

In the offered scientific secret on the material of the modern magazines and artistic works a functional specific of gradative-joining conjunctions is presented in Ukrainian literary language. This specific consists of expression of syncretism – gradative-joining – semantiko-syntactic relations between homogeneous components in the simple complicated sentence or predicative parts in the compound sentence. It is noticed that in the case of semantic equivalentness of the united components gradative-joining conjunctions carry out the role of realizers of gradation semantics and strengthen or weaken the value of the second homogeneous component or the semantic of the predicative part. It is given the quantitative composition of gradative-joining conjunctions in Ukrainian literary language, the circle of the most used of them is presented and also the features of the usage of the conjunctions of the other semantic-syntactic coordinating spheres, in particular own-joining conjunction *a takozh*, as the marker of gradative-joining semantic-syntactic relations are traced. The possible reasons which influence on the expansion functionally stylish and stylistic possibilities of some gradative-joining conjunctions in Ukrainian literary language of the end of the XX-th – the beginning of the XXI-st centuries are certain. The activity of application of many gradation-joining conjunctions is changed that it is caused by the high functional field of these communication means, returning to their public colloquial-expressive variants and attemptation to pass gradation semantics in the compound sentence or the simple complicated sentence more precisely. It is outlined the prospects of subsequent scientific searches in the area of grammatical stylish, taking into account the specialization of the expression the conjunctions of syncretism – gradative-joining – semantic-syntactic relations.

Key words: gradative-joining conjunction, semantiko-syntactic function, syncretism, simple complicated sentence, compound sentence, predicative part, homogeneous part of sentence, modern Ukrainian literary language.

Стаття надійшла до редакції 26.06.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Н. С. Сухачова (Полтава)

УДК 81'37: [811.111:001.4:005]

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
В АНГЛОМОВНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ**

Лексико-семантичний спосіб словотворення, під яким розуміють навантаження новим лексичним значенням слів, наявних у мові, зі збереженням їхніх первісних значень, значною мірою задовольняє

сучасні потреби різних терміносистем у найменуванні нових спеціальних понять.

Актуальність дослідження лексико-семантичного способу термінотворення – одного з початкових словотвірних прийомів творення термінологічних найменувань – зумовлена потребою комплексного, системного аналізу, здійснюваного з урахуванням традиційних засад дериваційних і семантичних студій, а також нових положень когнітивної лінгвістики, яка є провідним напрямом антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства.

У межах дослідження англомовних економічних терміносистем лексико-семантичний спосіб термінотворення розглянуто в працях К. Житнікової, М. Белозорова, Ю. Зацного, М. Костевої, Л. Науменко, І. Извольської, В. Косякової, О. Агасвої, О. Клименко та ін. Матеріал цих праць, доповнений результатами аналізу семантичних дериватів власне англомовної терміносистеми менеджменту у світлі традиційних і новітніх теоретичних концепцій, потребує систематизації.

У пропонованій статті ставимо за мету проаналізувати механізми формування семантичних дериватів в англомовній терміносистемі менеджменту. Це зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: 1) виявити похідні терміни, що є результатом таких видів семантичної деривації, як метафора, метонімія, розширення, звуження; 2) з'ясувати особливості семантичних новотворів; 3) визначити продуктивність видів семантичної деривації в терміносистемі менеджменту.

Семантичне словотворення – це поступова зміна значення слова, а „семантичне термінотворення – це „підведення” під загальноновживане слово чіткої дефініції” [Панько 1979: 110], що призводить до збагачення семантики слова окремим значенням або іншим змістом. Термінами, утвореними в результаті семантичної деривації, вважаємо ті, що виникли внаслідок отримання нового лексичного значення, а також утворені шляхом спеціалізації семантики загальноновживаних лексичних одиниць. Із семантичною деривацією пов'язане явище полісемії, або багатозначності, слів і термінів, утворених шляхом метафоризації, метонімізації, звуження й розширення значення. Семантична деривація є джерелом полісемії, адже значення полісемантичних одиниць виникають на основі різних механізмів формування семантичних дериватів. Д. Лотте вважає явище полісемії небажаним і шкідливим у термінотворенні [Лотте 1961: 9]. Найчастіше терміни створюють завдяки використанню внутрішніх ресурсів мови, шляхом термінологізації загальноновживаної лексики та транстермінологізації [Кияк 1989: 79].

Під час дослідження англомовної терміносистеми менеджменту виявлено похідні терміни, що є результатом таких видів семантичної деривації: метафори, метонімії, розширення, звуження [Кочерган 2002: 195].

Метафоризація є продуктивним способом семантичної деривації в англомовній терміносистемі менеджменту. У нашому дослідженні

розглянуто номінативну метафору, яка функціонує в мові наукового знання. На думку В. Іващенко, „сутність механізму метафори полягає у визначенні його як процесу ідеалізації, абстрагування та моделювання, коли як мисленнєвий образ використовується будь-який уже знайомий об'єкт” [Іващенко 2006: 140]. Характер наукового мислення, у якому велику роль відіграє асоціативне, сприяє метафоричному перенесенню. Значна кількість метафоричних номінацій репрезентує широкий спектр спеціальних понять у терміносистемі менеджменту. Метафоричне перенесення назви зумовлене певними асоціативними зв'язками між різними референтами на основі схожості загальних характеристик і асоціацій, пов'язаних із референтом; зовнішньої схожості предметів; функціональної схожості.

У терміносистемі менеджменту основою метафоричного перенесення є, зазвичай, функціональна подібність об'єктів номінації або схожість загальних характеристик і асоціацій, пов'язаних із референтом. Наприклад, термін *pirating* „переманювання кадрів (залучення робітників інших підприємств)” [Сторчева 2004: 412] утворено від лексичної одиниці загальнолітературної мови *pirating* „піратство, грабування, обкрадання” [Там само: 438] (від *pirate* „one who attacks ships” [LBED 2000: 353]) на основі функціональної подібності шляхом метафоричного перенесення значення. Підставою для утворення терміна *rainmaker* „цінний робітник” [Сторчева 2004: 438] („someone who makes a lot of money for a company, for example by attracting rich clients” [LBED 2000: 391]) від загальноживаного слова *rainmaker* „шаман, який використовує ритуали та магичні заклинання для того, щоб викликати дощ” [Сторчева 2004: 438] (*rainmaker* „a person who attempts to cause rain to fall, either by rituals or by a scientific technique such as seeding clouds with crystals” [LBED 2000: 391]) слугувало функціональне перенесення значення. Термін *bridge* „горизонтальний зв'язок (зв'язок, за допомогою якого можуть спілкуватися спеціалісти різних відділів одного рівня ієрархії в організації)” [Сторчева 2004: 93] утворено шляхом метафоричного перенесення значення за функціональною подібністю від загальнолітературного слова *bridge* „міст” (*bridge* „a structure carrying a road, path, railway, etc. across a river, road, or other obstacle” [LDCE 2001: 126]).

Метафоризація лежить в основі транстермінологізації, під якою розуміють перенесення готового терміна з однієї галузевої сфери в іншу з повним або частковим його переосмисленням та перетворенням у міжгалузевий омонім [Кияк 1989: 79]. Транстермінологізація зумовлена міграцією термінологічних одиниць із однієї терміносистеми до іншої, оскільки галузеві терміносистеми формуються й розвиваються не ізольовано одна від одної, а в тісній взаємодії, що сприяє взаємозбагаченню. Наприклад, шляхом метафоричного перенесення значення від слова *recess* „канікули, відпочинок” утворено термін менеджменту „перерва на роботі”, який також функціонує в політичній, юридичній та освітянській термінології зі значеннями „парламентські

канікули; перерва в засіданнях (парламенту, суду), перерва (між уроками)” [Сторчева 2004: 440]. Від загальноновживаного слова *spearhead* „вістря (наконечник) списа” на основі перенесення за схожістю („те, що попереду”) утворено військовий термін „передовий загін” („the leading force in a military attack” [CED 2003: 1574]), який згодом увійшов до терміносистеми менеджменту зі значенням „ініціатор або ініціативна група, яка обирається для здійснення управління” („an individual or group chosen to lead” [Там само]).

Метонімічне перенесення в англомовній терміносистемі менеджменту ґрунтується на перенесенні назви одного об’єкта чи класу об’єктів на інші на основі асоціації за суміжністю [Кочерган 2002: 196]. Найбільшу продуктивність метонімія демонструє у сфері іменника, де виявлено такі типи метонімічного перенесення: „дія – той, хто її виконує”, наприклад: *management* „управління; керівництво; завідування; менеджмент” → „дирекція; органи управління; адміністрація (компанії)” [Сторчева 2004: 338]; „місце – той, хто займає це місце”, наприклад: *chair* „стілець” → „головуючий (на зборах)” [Там само: 111]; „частина – ціле”, наприклад: *suit* „костюм” → „менеджер, який працює в офісі та зобов’язаний завжди носити костюм” [Там само: 501].

Особливим різновидом метонімії є синекдоха – перенесення назви з цілого на частину й навпаки. Наприклад: *brain* „розум, розумові здібності; інтелект” → „висококваліфіковані працівники” [Там само: 386], *hand* „рука” → „(найманий) робітник, який займається фізичною працею, особливо на фермі, заводі чи фабриці” [Там само: 249], *office* „офіс, контора” → „офісні службовці, співробітники, колеги” [Там само: 379].

В англомовній терміносистемі менеджменту виявлено нові метонімічні лексико-семантичні варіанти слів, що сформувалися на основі аналогії, яка на сучасному етапі розвитку англійської мови виявляє значну активність [Зацний 2007: 181]. В останні десятиліття минулого століття виникла низка складних слів на позначення різних категорій працівників за аналогією до термінів *white-collar worker* та *blue-collar worker*. До них належать такі інновації, як *green-collar worker* „працівник охорони навколишнього середовища”, *steel-collar worker* „робот”, *frayed-collar worker* „працівник, який має низьку заробітну платню”, *gold-collar worker* „фахівець, який користується великим попитом; працівник літнього віку” [Там само: 41].

Для метонімії характерна значно менша продуктивність в утворенні англомовних термінів менеджменту порівняно з метафоризацією.

Явища семантичного звуження та розширення значення тісно пов’язані з явищами метафоричного й метонімічного перенесення. Звуження та розширення значення виявляється через дефініцію, що окреслює смислові межі терміна, або через контекст, що сприяє правильному розумінню значення слова. Розвиток семантики термінологічної лексики шляхом семантичної деривації, зазвичай, пов’язаний зі звуженням (спеціалізацією або конкретизацією) значення

слова. У терміносистемі менеджменту виявлено терміни, утворені шляхом звуження значення. Основним ресурсом поповнення терміносистеми менеджменту є загальноновживана лексика. Прикладами звуження значення, тобто конкретизації значень у відповідній терміносистемі, можуть слугувати лексичні одиниці, які ввійшли в терміносистему менеджменту із загальноновживаної мови: *skill* „вміння, майстерність” → „кваліфікація” [Сторчева 2004: 481], *planner* „людина, що планує все наперед, педант” [Там само: 413] → „розробник плану (людина, яка займається плануванням як професійною діяльністю)” [Там само], *complement* „додаток (до чого-небудь)” → „штат (співробітників організації)” [Там само: 130], *longevity* „довговічність” → „стаж роботи, вислуга років” [Там само: 332].

Наведені терміни засвідчують, що для номінації наукових понять менеджменту залучають лексичні одиниці загальноновживаної лексики, що репрезентують найбільш відомі предмети та явища повсякденного життя. Образ, що лежить в основі таких номінацій, вказує на певні інтегральні ознаки названого об'єкта. У процесі створення нового терміна зазвичай обирають найбільш типову ознаку, яка лягає в основу нового поняття. Термін має переважно прозору вмотивованість і зрозумілі семантичні процеси перетворення, якого зазнало слово при переході із загальноновживаної до термінологічної лексики. Коли ж вмотивованість терміна завуальовано, слід звертатися до його етимології. Етимологічні дослідження іноді дають можливість зрозуміти походження того чи того терміна та встановити його метафоричний характер.

Розширення значення (генералізація) – менш поширений семантичний процес, ніж звуження, оскільки спеціалізація, з когнітивного погляду, є менш трудомістким мисленнєвим процесом, ніж генералізація. Водночас розвиток семантики термінів менеджменту не обмежений звуженням їхніх значень. Поряд із термінологізацією відбувається також зворотний процес – розширення значення термінологічних одиниць менеджменту та перехід їх у загальноновживану мову, тобто детермінологізація. Це зумовлено загальною тенденцією залучення процесів управління до сфери соціального життя суспільства, оскільки головним об'єктом управління є людина, соціальні групи, організації, кола, об'єднання, спільноти, утворені в суспільстві для досягнення певної мети й розв'язання соціальних завдань.

Процес детермінологізації термінологічних одиниць англійської терміносистеми менеджменту зумовлений лінгвальними й екстралінгвальними чинниками. Лінгвальні чинники полягають власне в системних зв'язках самої мови, а екстралінгвальні виникають унаслідок активного розвитку сучасної англійської терміносистеми менеджменту та залучення її до всіх сфер суспільно-економічної діяльності людини. Увійшовши до системи загальноновживаної мови, термінологічні одиниці втрачають свою функціональну й семантичну обмеженість, однак у межах терміносистеми залишаються термінами. Прикладами термінів менеджменту, які ввійшли до загального вжитку і зрозумілі широкому

колу неспеціалістів, можна вважати такі лексичні одиниці, як *monitor* „a person who observes a process or activity” [LBED 2000: 305], *monitoring* „моніторинг; контроль; інспектування” [Сторчева 2004: 357], *interview* „співбесіда (бесіда роботодавця із кандидатом на посаду)” [Там само: 293], *brainstorming* „колективний метод вирішення складних проблем” [Там само: 90]. Навіть ключові терміни менеджменту *management* і *manager* набули широкого вжитку й не потребують спеціальних професійних знань для їх розуміння та вживаються в значенні „управління будь-якою діяльністю” [Там само: 338], „керівник чи людина, яка відповідає за здійснення того чи іншого виду діяльності” [Там само: 343].

Процеси функціональної мобільності лексики, тобто термінологізація та транстермінологізація, призводять до появи семантичних неологізмів, що функціонують в англійській терміносистемі менеджменту, наприклад, за аналогією до лексеми *campus* „комплекс споруд, до якого входять навчальні корпуси, лабораторії, бібліотеки тощо” [Зацний 2007: 49], утворено термін англійської терміносистеми менеджменту зі значенням „територія, яку займає фірма, підприємство чи організація” [Там само: 49]. Термін *torpedo* „торпеда; запускати торпеду” [Там само: 57], який належить до військової термінології, у процесі метафоризації входить до терміносистеми менеджменту зі значенням „некомпетентний працівник, якого звільняють з метою, щоб він пішов працювати до конкурента” [Там само].

Отже, термінологічні одиниці сучасної англійської терміносистеми менеджменту найчастіше утворені за рахунок внутрішніх ресурсів мови шляхом термінологізації загальноживаної лексики та транстермінологізації вже наявних термінологічних одиниць. Термінологізація та транстермінологізація лексичних одиниць супроводжуються метафоричним і метонімічним перенесенням значення, а також звуженням та розширенням значення, найбільш продуктивним серед яких виявилось метафоричне перенесення значення.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні функціонування термінів менеджменту у фахових і нефахових дискурсах.

Література

Іващенко 2006 – Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): монографія / В. Л. Іващенко. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.; **Зацний 2007** – Зацний Ю. А. Сучасний англійський світ і збагачення словникового складу / Ю. А. Зацний. – Л.: ПАІС, 2007. – 226 с.; **Кияк 1989** – Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения / Т. Р. Кияк. – Киев: УМК ВО Украины, 1989. – 104 с.; **Кочерган 2002** – Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К.: Академія, 2002. – 368 с.; **Лотте 1961** – Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте; под ред. акад. И. Н. Артоболевского. – М.: Изд-во АН СССР,

1961. – 158 с.; **Панько 1979** – Панько Т. І. Від терміна до системи / Т. І. Панько. – Л.: Вища шк., 1979. – 144 с.; **Сторчева 2004** – Сторчева М. А. Менеджмент и экономика труда : новый англ.-рус. толк. слов. / М. А. Сторчева. – СПб.: Эконом. шк., 2004. – 571 с.; **CED 2003** – Collins English Dictionary. – 6-th ed. – Glasgow : Harper Collins Publishers, 2003. – 1791 p.; **LBED 2000** – Longman Business English Dictionary. – Harlow : Longman, 2000. – 533 p.; **LDCE 2001** – Longman Dictionary of Contemporary English : with New Words Supplement. – Barcelona : Pearson Edition Limited, 2001. – 1691 p.

Сухачова Н. С. Семантична деривація в англомовній терміносистемі менеджменту

У статті розглянуто лексико-семантичний спосіб як один із способів творення термінів англомовної терміносистеми менеджменту. Виявлено, що продуктивним способом семантичної деривації в англомовній терміносистемі менеджменту є метафоризація, яка лежить в основі транстермінологізації, тобто перенесення в терміносистему менеджменту готового терміна з інших галузевих сфер із повним або частковим його переосмисленням. Метонімічне перенесення виявилось менш продуктивним у терміносистемі менеджменту порівняно з метафоризацією. Найбільшу продуктивність метонімія демонструє у сфері іменника. З метафоричними й метонімічними видами перенесень пов'язані такі явища, як семантичне звуження (спеціалізація або конкретизація) й розширення (генералізація) значення слова. Основним ресурсом поповнення терміносистеми менеджменту шляхом семантичної деривації є загальноживана лексика. Семантичні неологізми терміносистеми менеджменту – це результат функціональної мобільності лексики, тобто процесів термінологізації та транстермінологізації.

Ключові слова: термін, англомовна терміносистема менеджменту, семантична деривація, метафоризація, метонімізація, звуження, розширення.

Сухачева Н. С. Семантическая деривация в англоязычной терминосистеме менеджмента

В статье рассмотрен лексико-семантический способ как один из способов образования терминов англоязычной терминосистемы менеджмента. Выяснено, что продуктивным способом семантической деривации в этой терминосистеме является метафоризация, лежащая в основе транстерминологизации, то есть перенесения в терминосистему менеджмента готового термина из других отраслевых сфер с полным или частичным его переосмыслением. Метонимия оказалась менее производительной в терминосистеме менеджмента по сравнению с метафоризацией. Метонимия демонстрирует высокую производительность в сфере существительного. С метафорическими и метонимическими видами перенесения значения слова связаны такие

явления, как семантическое сужение (специализация или конкретизация) и расширение (генерализация) значения слова. Основным ресурсом пополнения терминосистемы менеджмента путем семантической деривации является общеупотребительная лексика. Семантические неологизмы – результат функциональной мобильности лексики, то есть процессов терминологизации и транстерминологизации.

Ключевые слова: термин, англоязычная терминосистема менеджмента, семантическая деривация, метафоризация, метонимизация, сужение, расширение.

Sukhachova N. S. Semantic Derivation in the English Terminological System of Management

The article focuses on one of methods of terms formation in the English terminological system of management, i.e. lexico-semantic method. It was discovered that metaphorization was productive method of semantic derivation in the English terminological system of management. Metaphorization is based on the idea of transterminologization, i.e. terms existing in the boundaries of different terminology systems transfer to the English terminological system of management with their different (complete or partial) interpretation. The main characteristic language reason for transterminologization is the tendency to economize language material. The analysis of transterminologization process as a creation of new special meanings of terms in other terminology systems stimulates the linguistic study of terminology in this aspect. Metonymy appeared less productive in the English terminological system of management by comparison to metaphorization. Metonymy demonstrated the most productivity in the field of a noun. With metaphorical and metonymic types of transference such phenomena as semantic narrowing (specialization or specification) and semantic widening (generalization) of word meaning are related. Semantic narrowing (specialization or specification) is a process by which the meaning of a word shifts from the general to the specific definition. Semantic widening (generalization) is a process by which the meaning of a word becomes broader or more inclusive than its earlier meaning. The main resource of the English terminological system of management replenishment by means of semantic derivation is a current vocabulary. Semantic neologisms of the English terminological system of management are the result of functional mobility of vocabulary, i.e. the processes of terminologization and transterminologization.

Key words: term, English terminological system of management, semantic derivation, metaphorization, metonymization, semantic narrowing, semantic widening.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Шутова Л. І.

Л. В. Шитик (Черкаси)

УДК 811.161.2'367

**СИНКРЕТИЧНІ АТРИБУТИВНО-ОБСТАВИННІ
СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ
З УТОЧНЮВАЛЬНИМ ЗНАЧЕННЯМ**

Система складнопідрядних речень охоплює типові конструкції, для яких характерні диференційні ознаки одного різновиду речень, і синкретичні утворення, яким властивий синтез диференційних (як структурних, так і семантичних) ознак різних типів синтаксичних одиниць. У таких синкретичних конструкціях основні елементи структурної схеми (опорні слова, сполучні засоби, співвідносні вказівні слова) виявляють себе по-різному, оскільки репрезентують різні компоненти складної семантики, тобто лексико-семантичне оформлення предикативних частин може не підтримувати семантику структурної схеми. Синтез диференційних ознак у синкретичних складних реченнях може бути не лише щодо змісту (значення мовних одиниць), а й стосовно вираження (способу вираження, виду зв'язку, характеру залежності), а також щодо змісту і вираження водночас [Чеснокова 1988: 41]. З огляду на це в системі складнопідрядних речень виокремлюємо конструкції, яким властивий формальний, значеннєвий та формально-значеннєвий синкретизм.

Синкретичні складнопідрядні речення привертали увагу багатьох лінгвістів. Широкий спектр їх досліджень представлено в працях В. Бабайцевої [Бабайцева 1979; 2000]. Синкретичні складнопідрядні речення з атрибутивно-з'ясувальним та атрибутивно-просторовим значенням були об'єктом вивчення в дисертації В. Зарицької [Зарицька 2004]. Застереження про розвиток додаткових значеннєвих відтінків у семантичних типах складних речень висловлено в нормативних граматиках і посібниках [Вихованець 1993; СУЛМ 1972; Кулик 1961; Слинко 1994; Шульжук 2004 та ін.]. Загальну характеристику явищ синкретизму в сфері складнопідрядних речень нещодавно запропонувала Р. Христіанінова [Христіанінова 2012].

Складнопідрядні речення, для яких характерний формальний і значеннєвий синкретизм, синтезують диференційні семантико-синтаксичні ознаки складних речень різних структурних типів – розчленованих і нерозчленованих. Специфічною рисою таких синкретичних утворень є те, що в одному реченні поєднано обставинне значення (одне або кілька) з атрибутивним, об'єктним чи із семантико-синтаксичними відношеннями займенниково-співвідносних речень. Вивчення таких перехідних утворень є актуальною лінгвістичною проблемою.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні синкретичних атрибутивно-обставинних складнопідрядних речень з уточнювальним значенням, що репрезентують формально-значеннєвий синкретизм. Досягненню задекларованої мети сприятиме реалізація таких завдань: описати специфіку складнопідрядних атрибутивно-обставинних

конструкцій з уточнювальним значенням, проаналізувати їхні різновиди, умотивувати логічність їх кваліфікації як синкретичних утворень.

У синкретичних атрибутивно-обставинних складнопідрядних реченнях з уточнювальним обставинним значенням, що належать до формально-семантичного різновиду, предикативні частини поєднані опосередкованим синтаксичним зв'язком, зокрема підрядна частина стосується обставини місця, часу, причини, умови, способу дії, міри та ступеня, вираженої прийменниково-відмінковою формою, яка прогнозує атрибутивний поширювач. Більш численними й різноманітними щодо структурно-семантичного вираження є складнопідрядні атрибутивно-просторові та атрибутивно-часові речення. В інших конструкціях опорним компонентом слугує прийменниково-відмінкова форма з іменником, що тотожний відповідному семантичному розрядові обставин, зокрема причини, умови, способу дії, міри і ступеня. Логічно виокремлювати кілька різновидів відповідно до специфіки обставинного значення в складних реченнях.

Синкретичні **атрибутивно-локативні** відношення передають складнопідрядні речення з опорним компонентом у головній частині – обставиною місця, вираженою відмінковою або прийменниково-відмінковою формою з іменником просторової семантики, а підрядна частина конкретизує, уточнює його, містить додаткові відомості про цей іменник. Синкретизм таких речень постає тому, що синтаксичне значення підрядної частини зумовлене її присубстантивною позицією. З одного боку, вона є атрибутивним визначником при іменникові головної частини; з іншого боку, займенникові прислівники як засоби зв'язку між частинами складнопідрядного речення, маючи лексичне значення, надають реченню просторового відтінку. Це спричинює певну невідповідність категорій граматичної і семантичної структур речення [Зарицька 2004: 135].

Конструкції з атрибутивно-просторовим значенням виокремив свого часу І. Чередниченко, диференціювавши з-поміж присубстантивних речень підрядні атрибутивно-локальні, що „пояснюють субстантивний член головного речення, який розкривається для підрядного в локальному значенні, надаючи сполучним словам, що виступають у підрядному в ролі обставин місця, реального значення” [Чередниченко 1959: 100].

Різновидом підрядних означальних вважають складнопідрядні речення з атрибутивно-локативним значенням й інші дослідники: М. Мкртичева (як обставинно-означальні підрядні, або означальні з відтінком значення обставини місця) [Мкртычева 1953: 86, 179], В. Зарицька (як атрибутивно-локативні складнопідрядні речення, що перебувають у перехідній стадії свого розвитку, оскільки вони „не втратили ознак атрибутивності, але й не набули достатніх ознак складнопідрядних речень з обставинною підрядністю, хоч і наближаються до них”) [Зарицька 2004: 140]. Р. Христіанінова виокремлює синкретичні означально-просторові відношення в складнопідрядних реченнях, що є репрезентантами синхронної перехідності між складнопідрядними

реченнями з прислівними валентно не зумовленими та опосередкованими підрядними частинами [Христіанінова 2012: 296 – 297].

Багато мовознавців зараховує аналізовані синтаксичні одиниці до складнопідрядних означальних (присубстантивно-означальних) [СУЛМ 1972: 301 – 308; Вихованець 1993: 335 – 336; Загнітко 2001: 689; Слинко 1994: 460 – 461; Бевзенко 2005: 184 – 186 та ін.]. Підставою для такого потрактування А. Грищенко і Л. Кадомцева вважають ознаки, що не дають змоги кваліфікувати названі конструкції як обставинні: а) залежність підрядної частини від іменника; б) наявність атрибутивного зв'язку між опорним словом і підрядною частиною; в) взаємозаміна сполучних засобів *де, куди, звідки* відносними займенниками *який, котрий* у формі непрямих відмінків; г) можливість поставити до підрядної частини запитання *в (у, на) якому? в (у, на) якій?* [СУЛМ 1972: 301 – 308].

І. Вихованець називає такі складнопідрядні речення конструкціями з неспеціалізованими сполучними словами – займенниковими прислівниками (*де, куди, звідки*), вторинна приіменникова позиція яких спричинює набуття підрядною частиною атрибутивної функції [Вихованець 1993: 335 – 336]. Як видозміни конструкцій із займенниками *який, що, котрий*, тобто своєрідні форми парадигми означально-видільних речень чи означально-поширювальних складнопідрядних присубстантивно-означальних речень витлумачують їх інші українські мовознавці [Слинко 1994: 460 – 461].

Деякі дослідники, аналізуючи ці складнопідрядні речення серед означальних, звертають увагу на наявність у них додаткових семантичних нашарувань, спричинених „передусім підрядними сполучними засобами та структурно-семантичними особливостями головної частини, оскільки в одних випадках підрядне речення виражає власне-атрибутивні відношення, в інших з'являються додаткові семантичні відтінки” [Шульжук 2004: 270; див. також: Кулик 1961: 208 – 209].

О. Вержбицький кваліфікує конструкції з присубстантивною підрядністю як підрядні означальні, проте зауважує, що коли „підрядне речення розкриває зміст іменника, що становить обставину місця, часу, способу дії, то підрядне слід вважати підрядним обставинним (місця, часу, способу)” [Курс 1951: 202]. І. Чередниченко заперечує беззастережне узалежнення функції підрядної частини від синтаксичної ролі пояснюваного члена в головній частині, акцентуючи на тому, що „означальність підрядного речення втрачається, якщо іменник також втрачає предметне значення (асубстантивується), переходить у прислівник або наближається до нього своїм значенням” [Чередниченко 1959: 31].

Попри висловлені зауваження, основним чинником вираження атрибутивно-просторових відношень логічно вважати семантику та синтаксичну функцію опорного слова – іменника в головній частині. За цим критерієм В. Зарицька виокремлює два різновиди складнопідрядних атрибутивно-локативних речень: 1) з опорним словом-іменником з узагальненим значенням місця або напрямку; 2) з опорним

словом-іменником з конкретно-предметним значенням [Зарицька 2004: 146 – 147].

Найбільш поширеними з-поміж опорних слів першої групи є лексеми *місце, бік, край, напрям* тощо, які вживаються здебільшого з препозитивними вказівними займенниками, узгоджуючись із ними в роді, числі та відмінку, унаслідок чого набувають значення фразеологізмів з узагальненою семантикою місця, напрямку, стають синонімами до слів *там, туди, звідти: в (у, на) тому місці, в тому напрямі = там; в (у, на) той бік, у те місце, до того місця = туди; із того місця (боку) = звідти*. Напр.: *Якраз на тому місці* ^{якому? де саме?} *ми стояли, Де римляни Месію розп'яли* (Р. Чілачава); *Але йшов у той бік,* ^{який? куди саме?} *де були міські ворота...* (В. Шевчук); *І прудко побігли вони кіньми до того місця,* ^{якого? куди саме?} *де лежало сіно пана Кошковського...* (В. Шевчук).

Для речень другої групи характерне використання в ролі опорних слів іменників із конкретно-предметним значенням, зокрема на позначення: адміністративно-територіальних одиниць; населених пунктів та їхніх частин; місць відпочинку та загального користування; навчальних закладів; шляхів сполучення; спеціалізованих територій (назви плантацій, функційних територій, спортивних майданчиків); просторових понять; споруд та частин приміщень; височин, військових об'єктів, заглибин; дерев, кущів і зайнятих ними ділянок; меблів та їхніх частин; речовин, металів, мінералів; атмосферних і природних явищ; просторових об'єктів, виражених метафоричними чи авторськими зворотами, тощо (див. докладніше: [Зарицька 2004: 148 – 156]). Напр.: *Самі створили умови для того, щоб люди захотіли повернутися до старого доброго світу,* ^{якого? куди саме?} *де все було, де все коштувало копійки, де все було доступне всім...* (Л. Романчук); *Вони пішли до ставу,* ^{якого? куди саме?} *де лунко серед ночі шумів потік* (С. Склярєнко); *Де літо маки стеле килимами, дитя в городі* ^{якого? де саме?} *ходить коло мами* (Л. Костенко).

У ролі обставини в головній частині можуть функціонувати іменники, лексичне значення яких не є власне просторовим. В. Зарицька стосовно цього зауважує: „Саме мовна ситуація, змальована в реченні, та наявність дієслова-присудка зі значенням руху, впливу на предмет із метою зміни його місцезростащування в просторі надають у цьому випадку пояснюваному слову локативного відтінку” [Зарицька 2004: 156]. Такими опорними компонентами можуть бути абстрактні іменники, напр.: *В провалля розпачу,* ^{якого? куди саме?} *де плив я без весла, знов ти прийшла* (Олександр Олесь).

Якщо опорне слово виконує іншу синтаксичну функцію, то зникає потреба в локативному поширювачі, а сама підрядна частина має лише атрибутивне значення, напр.: *Замету усі доріженьки,* ^{які?} *де ходила ти сумна* (Олександр Олесь). Немає додаткового локативного відтінку й за умови, що предикативні частини поєднані іншими сполучними засобами, напр.: *Алекс вибачився, що привіз дорогу гостю в місце,* ^{яке?} *про яке нічого не знає* (Є. Кононенко).

Ступінь вияву синтезованих ознак залежить від семантичної групи опорного іменника, наявності при ньому атрибутивних поширювачів, їхніх лексико-граматичних характеристик, уточнювальних компонентів тощо. Б. Кулик вважає, що означальна функція таких підрядних частин сильніше себе виявляє, коли до складу прийменниково-відмінкової конструкції, що є обставиною місця, входить вказівний займенник *той* у певній відмінковій формі. Відтінок просторового значення переважає, коли підрядна частина підпорядкована обставині місця, яка уточнює попередню обставину того самого значення, зокрема виражену прислівником [Кулик 1961: 209]. Така мотивація переконлива, однак потребує деякої корекції. На нашу думку, атрибутивна функція є основною, якщо опорний компонент виражений іменником із конкретно-предметною семантикою з означенням чи без нього, напр.: *...повезе вона його в те місто портове,*^{яке? куди саме?} *де її кохання прописане* (О. Гончар); *Під кручею,*^{якою? де саме?} *де розмістилася його вогнева позиція, діялось щось незвичайне* (О. Гончар).

Якщо в ролі обставини місця функціонує іменник з узагальненим значенням місця або напрямку разом із вказівним займенником *той* у певній граматичній формі (можливі й інші поширювачі), то синтезовані диференційні ознаки атрибутивності та локативності представлені однаковою мірою, напр.: *...заповів би себе поховати в землиці на тому місці,*^{якому? де саме?} *де колись поховав гудзик...* (М. Матіос); *Ноги ж ведуть тебе у певне місце,*^{яке? куди саме?} *де сподіваєшся зустріти ту, яка тебе так нещадно зачарувала...* (В. Шевчук).

Характерною особливістю атрибутивно-темпоральних складнопідрядних речень є те, що їхня підрядна частина поєднана з головною сполучними засобами *коли, як, поки, доки, відколи* (також синкретичного типу) і підпорядкована обставині часу, вираженій відмінковою (рідше) або прийменниково-відмінковою формою з іменниками на позначення часового відрізка, як-от: *пора, період, час, момент, хвилина, година, день, ранок, вечір, рік, мить* тощо. Напр.: *А все почало (або все закінчилось?) того дня,*^{якого? коли саме?} *коли дружина тоскно подивилася йому в вічі* (Є. Кононенко); *Ми під'їздимо до кишлаку в таку пору ранку,*^{яку? коли саме?} *коли дуже легко наскочити на неприємності* (Іван Ле); *В ті періоди,*^{які? коли саме?} *коли ви з ним і твоїми дітьми гралися в родину, ти не могла зліпити до купи й десяти слів на папері чи в комп'ютері...* (Є. Кононенко); *З одним чоловіком за той час,*^{який? коли саме?} *поки народиться дитина, пізнаєш усе!* (Є. Кононенко); *Найбrehливіші, безглузді чутки на будівництві він чув у той же день,*^{який? коли саме?} *як вони з'являлися* (Іван Ле); *Отже, таємна наука має вивчати, як [...] вийти за межі збагненого, і призначеного, і накиненого чужою волею, відтак прийти до тих таємниць, які Бог сховав перед людиною аж до того часу,*^{якого? доки саме?} *доки вона не виросте з дитячого розуму і прийде до досконалого...* (В. Шевчук); *Начебто на вокзалі, все мало б бути поспіхом, для пасажирів, транзитом, але останніми роками,*^{якими? відколи саме?} *відколи прийшов на залізницю новий директор, ця традиція змінилася*

(Л. Романчук).

Крім іменників на позначення часового проміжку, опорним компонентом у головній частині можуть бути й інші лексеми, що виконують роль обставини часу, напр.: *Вибухи планувалися **після вечірнього шабашу**, ^{якого саме? коли саме?} коли буде цілковита певність, що на трасі поблизу не залишиться жодної істоти* (Іван Ле).

Б. Кулик кваліфікує такі утворення як присубстантивні означально-часові складнопідрядні речення [Кулик 1961: 210]. На думку Р. Христіанінової, синкретичні означально-часові відношення репрезентовані в складнопідрядних реченнях, перехідних між прислівними валентно не зумовленими та опосередкованими підрядними частинами (напр.: ***Весь час, поки говорила жінка, Оксана Терентіївна не зводила очей з підсудних, найперше – з Вустенка*** (І. Маценко), і в конструкціях, перехідних між катафоричними реченнями та складнопідрядними з опосередкованими підрядними частинами, напр.: ***Саме в той час, коли я вже вирішив повернути назад, у коридорі почулися чийсь енергійні кроки...*** (Ю. Збанацький) [Христіанінова 2012: 296 – 297].

Зважаючи на специфіку уточнювального темпорального значення в таких складнопідрядних реченнях та лексико-граматичні і функційні особливості опорного компонента головної частини, зараховуємо їх до одного типу синкретичних складнопідрядних речень, маркованих формально-значеннєвим синкретизмом.

Ступінь вияву синтезованих семантико-синтаксичних відношень залежить від наявності / відсутності означальних поширювачів, що стосуються опорних іменників. Атрибутивне значення складнопідрядних речень посилюється тоді, коли в головній частині з опорним іменником уживається узгоджене або неузгоджене означення, напр.: ***Цього самотнього сумного вечора**, ^{якого саме? коли саме?} коли додому, як завжди, їхати не хотілося, [...] Журба мав час замислитися над тим, що діється* (Л. Романчук); ***Останніми роками**, ^{якими саме? коли саме?} коли батько вже не працював, довелося почути й таке...* (Л. Романчук).

У реченнях без означального поширювача при опорному іменнику, що виконує роль обставини часу, також переважає атрибутивне значення, напр.: ***На засіданні**, ^{якому? коли саме?} коли члени комісії заговорили не на користь майбутнього будівництва, Преображенський немов аж розгубився...* (Іван Ле).

Обставинний відтінок превалює за наявності в головній частині двох обставин часу, друга з яких уточнювальна, оскільки в такій синтаксичній позиції підрядна частина також виконує уточнювальну функцію, напр.: ***На схилі літ, в ясний ранковий час**, ^{коли саме? який саме?} коли роса мої зволожить очі, я усміхнусь і пригадаю Вас* (Леонід Первомайський).

Якщо в ролі обставини часу функціонує займенниково-іменникова сполука (із прийменником або без нього), що містить співвідносний вказівний займенник *той, такий* чи прономіналізовану лексему та іменник з узагальненою темпоральною семантикою, то обставинне й атрибутивне

значення репрезентовані однаковою мірою, напр.: *Майже півроку минуло з того часу,* ^{якого? відколи саме?} *коли* востаннє він прощався з ілюмінованим парком на острівку (Іван Ле); *І от одного дня,* ^{якого? коли саме?} *коли* втомлена молода мати і семимісячний Женик нарешті заснули, свекруха встала... (Є. Кононенко); *Залишити Златку в той час,* ^{який? коли саме?} *коли* після довгих пошуків нарешті знайшов її і, може, ось-ось пощастить визволити? (В. Малик).

Аналогічні конструкції з іншими засобами зв'язку предикативних частин, зокрема зі сполучними словами *який, що, котрий*, належать до присубстантивно-означальних, напр.: *В часи,* ^{які?} *які* тут описуються, губернатором містечка Лисянки і всіх маєтків Олександра Яблоновського на Київщині був вельможний пан Андрій Кшемуський (М. Старицький).

Складнопідрядні речення з атрибутивно-обставинним значенням умови, причини, способу дії та міри і ступеня є не такими численними, структурно та семантично розгалуженими, як конструкції з атрибутивно-локативною та атрибутивно-темпоральною семантикою.

Р. Христіанінова аналізує синкретичні означально-умовні відношення як репрезентанти перехідності між складнопідрядними реченнями з прислівними валентно не зумовленими та опосередкованими підрядними частинами і як реалізатори синхронної перехідності між катафоричними складнопідрядними реченнями та складнопідрядними реченнями з опосередкованими підрядними частинами. Речення першої групи побудовані за моделлю: *за умови, у разі... якщо, коли*. Специфікою другої групи є те, що в головній частині в ролі опорних компонентів ужито слова *раз, випадок* разом із займенниковим словом *той*, а в підрядній – сполучники *коли, якщо* [Христіанінова 2012: 287 – 298].

Відповідно до задекларованого структурно-семантичного принципу класифікації складнопідрядних речень, обидві моделі вважаємо репрезентантами атрибутивно-умовного значення в синкретичних складнопідрядних реченнях, маркованих формально-значенневим синкретизмом. Синкретичними **атрибутивно-умовними** є конструкції, предикативні частини яких поєднані сполучниками *якщо, коли* та *що*. Напр.: *...а його закликальне дійство – одна із битв цієї війни, правда, тільки при умові,* ^{якій? за якої умови?} *коли* його здогади й припущення вірогідні (В. Шевчук); – *Хіба в тому разі,* ^{якому? за якої умови?} *коли* штурк не викидуватиме... (В. Шевчук); *Усе розуміє про світ, та тільки за умови,* ^{якої? за якої умови?} *що* існує паралельно з ним (Люко Дашвар); *Найбільший смак, юначе, у простих справах, але при умові,* ^{якій? за якої умови?} *що* людина голодна (В. Шевчук); *Принаймні так належить за законами нормального суспільства, [...] яке можливе лише за умови,* ^{якої? за якої умови?} *що* оці дві особини різних статей [...] почнуть, згідно із законами природи та біблійними заповідями, активно плодитися і розмножуватися (Л. Романчук).

К. Городенська вважає, що сполучник *якщо* може поєднувати валентно не зумовлену підрядну означальну частину з опорним

субстантивом у головній частині, що проілюстровано складнопідрядним реченням з опорним компонентом *на випадок*, напр.: *Вона боялася залежності від кого б то не було, а тому навіть навчилася писати лівою рукою на випадок, якщо раптом права перестане її слухатися* (Україна молода, 18.05.2006) [Городенська 2007: 319]. На нашу думку, у цьому реченні репрезентовано **атрибутивно-умовно-цільові** семантико-синтаксичні відношення, синтез яких спричинений передусім подвійними синтаксичними зв'язками предикативних частин, що зумовлює семантичну актуалізацію різних компонентів головної частини: [...] *навчилася*^{навіщо?} *писати лівою рукою на випадок, якщо раптом права перестане її слухатися*; [...] *навчилася писати*^{за якої умови?} *лівою рукою на випадок, якщо раптом права перестане її слухатися*; [...] *навчилася писати лівою рукою на випадок,*^{який?} *якщо раптом права перестане її слухатися*.

Синкретичні **атрибутивно-причинні** складнопідрядні речення побудовані за такою моделлю: *з (тієї) причини... що, з того приводу... що*, напр.: *І не так тому, що транспорт ходив погано, [...] а просто з тієї причини,*^{якої? з якої причини?} *що відчувала насолоду від щоденного споглядання краси кожного дерева, кожної будівлі, кожного кущика і травинки довкола* (Л. Романчук); *Маркіян нічим не виказав свого здивування з того приводу,*^{якого? з якої причини?} *що поважна людина, лікар, дочка професора мешкає в таких мало подібних на професорські умовах* (Л. Романчук).

Складнопідрядні речення з **атрибутивно-кількісним** значенням відповідають моделі: *тою (тією) мірою, до такої міри... що, щоб*, напр.: – *Це пов'язане з Веронікою, Дмитре, і не тільки тою мірою,*^{якою? наскільки?} *що все на світі пов'язане тисячами незримих таємних ниток, а ще й тим, що Вероніка їздила до твоєї матері у Блюхівку, перед тим днем, коли ви посварилися* (Є. Кононенко); *...німецьку кров не заллєш навіть „Тернопільською особливою”, не розчиниш у спирті до такої міри,*^{якої? наскільки?} *щоб концентрація європейського прагматизму впала аж до нуля* (Л. Романчук).

Атрибутивне та обставинне значення способу дії поєднані в **атрибутивно-якісних** складнопідрядних реченнях з опорними компонентами в головній частині *таким чином, таким способом, у такий спосіб, таким робом* (діал.) та сполучниками *що, щоб*, напр.: *Нічого не вдієш, малечо, цей проклятий світ влаштовано таким чином,*^{яким? як?} *що виживає лише той, хто встигає першим натиснути на спуск...* (Л. Кононович); *Ми вигадали нашу фігуру таким чином,*^{яким? як?} *щоб жодного з нас неможливо було від неї відняти* (В. Мельниченко); *...смерть не здатних до роботи остеменив слід скалькуювати в такий спосіб,*^{який? як?} *щоб вона була дешевшою за п'ять марок* (П. Загребельний).

Конструкції із цими опорними компонентами, але зі сполучниками *як, наче, ніби* тощо деякі дослідники зараховують до речень нерозчленованої структури, кваліфікуючи їх як складнопідрядні з якісно-кількісним значенням [Слинько 1994: 490].

Отже, репрезентантами внутрішньорангової спільнокатегорійної синхронної перехідності є складнопідрядні речення, що демонструють формально-значеннєвий синкретизм. У них синтезовано семантико-синтаксичні відношення складних речень різних структурних типів, а також їхні формальні особливості (підрядна частина пояснює слово в головній частині і водночас головну частину загалом, а тому співвіднесеність предикативних частин є повною або неповною залежно від виражених семантико-синтаксичних відношень). Специфічною рисою атрибутивно-обставинних складнопідрядних речень з уточнювальним значенням є те, що в одному реченні поєднано атрибутивне значення з обставинним місця, часу, умови, причини, способу дії та міри і ступеня. Підрядна частина пояснює в головній відмінкову або приєднано-відмінкову форму (переважно із займенником), що функціонує в ролі відповідної обставини, і виражає атрибутивні й уточнювальні обставинні семантико-синтаксичні відношення. Пропонована студія вможливує розширення спектру дослідження інших комбінацій диференційних ознак у межах складнопідрядних речень. З огляду на це, вивчення синкретичних утворень перспективне для подальших наукових пошуків.

Література

- Бабайцева 1979** – Бабайцева В. В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1979. – 269 с.;
- Бабайцева 2000** – Бабайцева В. В. Явление переходности в грамматике русского языка / В. В. Бабайцева. – М. : Дроффа, 2000. – 638 с.;
- Бевзенко 2005** – Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища шк., 2005. – 270 с.;
- Вихованець 1993** – Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.;
- Городенська 2007** – Городенська К. Г. Граматичний словник української мови : сполучники / К. Г. Городенська. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.;
- Загнітко 2001** – Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.;
- Зарицька 2004** – Зарицька В. Г. Синкретичні типи підрядності в системі складного речення : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Зарицька Вікторія Григорівна. – Донецьк, 2004. – 224 с.;
- Кулик 1961** – Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис / Б. М. Кулик. – К. : Рад. шк., 1961. – Ч. II. – 287 с.;
- Курс 1951** – Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. шк., 1951. – Т. 2 : Синтаксис. – 406 с.;
- Мкртычева 1953** – Мкртычева М. А. Определительные придаточные предложения в современном русском литературном языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Мкртычева Мария Александровна. – Л., 1953. – 195 с.;
- Слинько 1994** – Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.;
- СУЛМ 1972** – Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг.

ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.; **Христіанінова 2012** – Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : монографія / Р. О. Христіанінова. – К. : Ін-т укр. мови ; Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.; **Чередниченко 1959** – Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення у сучасній українській мові : спецкурс для студ. філол. ф-тів / І. Г. Чередниченко. – Чернівці : Чернів. держ. ун-т, 1959. – 134 с.; **Чеснокова 1988** – Чеснокова Л. Д. Синкретизм в сфері членів предложения / Л. Д. Чеснокова // Филол. науки. – 1988. – № 4. – С. 41 – 47; **Шульжук 2004** – Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

Шитик Л. В. Синкретичні атрибутивно-обставинні складнопідрядні речення з уточнювальним значенням

Статтю присвячено дослідженню репрезентантів внутрішньорангової спільнокатегорійної синхронної перехідності – складнопідрядних речень, що демонструють формально-значеннєвий синкретизм. Описано специфіку складнопідрядних атрибутивно-обставинних конструкцій з уточнювальним значенням, проаналізовано їхні різновиди, умотивовано логічність їх кваліфікації як синкретичних утворень. Обґрунтовано формально-значеннєвий синкретизм складнопідрядних атрибутивно-обставинних конструкцій з уточнювальним значенням, а саме: підрядна частина пояснює в головній відмінкову або прийменниково-відмінкову форму (переважно із займенником), що функціює в ролі обставини місця, часу, умови та ін. (ознака нерозчленованості структури), й опосередковано залежить від головної частини, оскільки обставина стосується групи присудка (ознака розчленованості структури); виражає атрибутивні й уточнювальні обставинні семантико-синтаксичні відношення. Виокремлено й проаналізовано такі різновиди синкретичних атрибутивно-обставинних складнопідрядних речень з уточнювальним значенням: атрибутивно-локативні, атрибутивно-часові, атрибутивно-умовні, атрибутивно-причинні, атрибутивно-якісні та атрибутивно-кількісні конструкції.

Ключові слова: синхронна перехідність, синкретизм, внутрішньорангова спільнокатегорійна синхронна перехідність, формально-значеннєвий синкретизм, синкретичні складнопідрядні атрибутивно-обставинні речення з уточнювальним значенням.

Шитик Л. В. Синкретические атрибутивно-обстоятельственные сложноподчиненные предложения с уточняющим значением

Статья посвящена исследованию репрезентантов внутриранговой общекатегориальной синхронной переходности – сложноподчиненным предложениям, демонстрирующим формально-смысловый синкретизм. Описана специфика сложноподчиненных атрибутивно-обстоятельственных конструкций с уточняющим значением, проанализированы их разновидности, мотивирована логичность их

квалификации как синкретических образований. Обоснован формально-смысловой синкретизм сложноподчиненных атрибутивно-обстоятельственных предложений с уточняющим значением, сущность которого заключается в том, что подчинительная часть объясняет в главной падежную или предложно-падежную форму имени существительного (преимущественно с местоимением), функционирующую в роли обстоятельства места, времени, условия и др., и косвенно зависит от главной части в целом, ввиду того что обстоятельство касается группы сказуемого; выражает атрибутивные и уточняющие обстоятельственные семантико-синтаксические отношения. Выделены и проанализированы такие разновидности синкретических атрибутивно-обстоятельственных сложноподчиненных предложений с уточняющим значением: атрибутивно-локативные, атрибутивно-временные, атрибутивно-условные, атрибутивно-причинные, атрибутивно-качественные и атрибутивно-количественные конструкции.

Ключевые слова: синхронная переходность, синкретизм, внутриранговая общекатегориальная синхронная переходность, формально-смысловой синкретизм, синкретические сложноподчиненные атрибутивно-обстоятельственные предложения с уточняющим значением.

Shytyk L. V. Syncretic attributive-adverbial compound sentences with the specifying value

The article studies the representants of inner grade common categorial synchronous transitivity – compound sentences that demonstrate formal semantic syncretism. The specific compound attributive-adverbial complexes with the specifying value are described, their variety is analyzed, the validity of their qualification as syncretic entities is reasoned. It was found that the specific feature of syncretic compound sentences of formal semantic type is a combination of semantic and formal characteristics of compound differentiated and undifferentiated segmented structure in one structure, including: attributive value is synthesized with adverbial modifiers of place, time, condition, cause, mode of action and the extent and degree; a subordinate part belongs to a word in the main part and at the same time to the whole main part, so the correlation of predicative parts is complete or incomplete depending on the expressed semantic-syntactic relations. Formal semantic syncretism of compound attributive- adverbial complexes with the specifying value is grounded: the subordinate part explains the case or prepositional-case form in the main part (mainly with the pronoun) that functions as the relevant adverbial modifier and is indirectly dependent on the main part because the adverbial modifier refers to a predicate group; it expresses attributive and specifying adverbial semantic-and-syntactic relations. The author determined and analyzed the following types of syncretic attributive- adverbial compound sentences with the specifying value: attributive-locative, attribute-temporal, attribute-conditional, attributive-causal, attributive-qualitative and attributive-quantitative complexes.

Key-words: synchronous transitivity, syncretism, inner grade common category synchronous transitivity, formal and semantic syncretism, syncretic compound attributive-adverbial sentences with the specifying value.

Стаття надійшла до редакції 30.06.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

ОНОМАСТИКА

Т. М. Вінтонів (Вінниця)

УДК 821.161.2–2.09

БІБЛІОНІМИ МОЙСЕЙ І ТЕОДОР В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ ПРО БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО: БІБЛІЙНІ ПАРАЛЕЛІ

Оніми біблійного походження входять до системи будь-якої мови й становлять окремий складний розряд власних назв, який називають бібліонімами. На відміну від онімів, які позначають реальні об'єкти, бібліоніми мають ширший зміст, що можна пояснити вираженою ними багатомовною позалінгвістичною інформацією, а також використанням їх як в усно-розмовному мовленні, так і в художній літературі, в індивідуально-авторському вживанні. Кожний випадок їх використання в художній літературі та інших видах мистецтва вносить додаткові конотативні компоненти в їхнє значення.

Н. Павлюк у дисертації „Власні назви міфологічного й біблійного походження та їх роль у поетонімогенезі” зауважила, що поетоніми-біблеїзми в художньому тексті частково або повністю втрачають зв'язок із своїм первісним референтом, набувають нових конотацій і виконують нові функції. Від інших поетонімів їх відрізняє багате екстралінгвальне наповнення, яке робить їх використання одним з найлаконічніших засобів характеристики й оцінки образу. Дослідження Н. Павлюк [Павлюк 2006] засвідчило, що властивості міфологічних і біблійних власних назв у художній літературі відрізняються від їх особливостей у мові. Поетонімію біблійного походження можна розглядати тільки як частину комплексної системи, яку становлять усі власні назви художнього твору.

Використовуючи біблійні імена в тексті, автор твору впливає на актуалізацію тих чи тих складників значення власного імені, у свідомості читача виникають асоціації, пов'язані з образом, позначеним таким іменем, більш ємним і повним.

Бібліонім, ужитий у тексті в сполученні з конкретною лексичною одиницею, одночасно впливає на актуалізацію того або того компонента значення цієї одиниці. Під її впливом, відповідно, проявляються певні конотеми, а в сукупності дві лексичні одиниці виявляють синергетичну семантику, що має значення як для розкриття образів, так і для формування художньої цілісності художнього твору.

Історична місія Богдана Хмельницького й зображення цієї місії в художніх творах пов'язані з тим, що сучасники сприймали його як вождя (від дієслова „вести”), і тому неминуче запрошується паралель: єврейський вождь Мойсей і український Богдан. Відображення цих паралелей знаходимо в різноманітних типах текстів: історичній хроніці, документах, фольклорі, їх використовують і в художній літературі.

У романах П. Загребельного й Ліни Костенко, присвячених Богдану Хмельницькому, підставою для порівняння неодноразово постає біблійний Мойсей. Уживаний цей біблійний і в номінативній функції, але нас, перш за все, цікавлять його стилістично марковані використання. Ще у вступі П. Загребельний вустами свого героя порівнює й ототожнює Богдана з біблійним Мойсеєм. */Складу з того знання п'ятикнижжя свого життя, як **Мойсей** (бо ж звано мене за життя **Мойсеєм**, що порятував свій народ од неволі), бо це життя ніколи не кінчається, бо я – Богдан/* (П. Загребельний, с. 9). Не тільки народ, але й сам Богдан, за Загребельним, називав себе Мойсеєм, що й прослідковуємо в його внутрішній мові. Це вживання в порівняльній і ототожнювальній функції дає нам підстави говорити про те, що Богдан, як і Мойсей, був великим вождем свого народу. Вживання це предикативне, воно й дозволяє між найменнями Богдан і Мойсей поставити знак тотожності, що неодноразово прослідковуємо в романі. Про київську зустріч з Академією Богдан згадує: *„Академія приймала ораціями й акламаціями, привітними мовами й кантами, називаючи мене **Мойсеєм**, спасителем, збавителем і визволителем народу руського, Богом даним, тому й Богданом названим”* (П. Загребельний, с. 447). Про цю зустріч згадує Г. Сенкевич у романі „Ogniem i mieczem”: *„I Chmielnicki mówił prawdę – stotnie bowiem przysyłano już do niego jakby do udzielnego księcia poselstwa. Wracając się spod Zamościa pod wrażeniem elekeji i klęsk przez litewskie wojska zadanych, nie miał hetman w sercu ani połowy tej pychy, ale gdy Kijów wyszedł naprzeciw niego ze światłem i chorągwiami, gdy akademie witała go „tamquam Moysen, servatorem, salvatorem, liberatorem, populi de servitute lechica et bono omine Bohdan – od Boga dany” – gdy wreszcie nazwano go „illustrissimus princeps” – tedy, wedle słów współczesnych: „podniosła się. tym bestia”. Poczul istotnie swoją, siłę, i grunt pod nogami, jakiego dotąd mu nie dostawalo”* (H. Sienkiewicz, t. 2, s. 174) *„<...>Więc czerń nie miała wyboru – i jeno pieśń dziwna po owych czasach została, którą długo potem następne pokolenia po chatach śpiewały, pieśń dziwna o owym wodzu, **Mojżeszem** zwanym: „Oj, szczerob toho Chmila perwsza kula ne mynula!”* (H. Sienkiewicz, t. 2, s. 175).

Мойсей – вождь і законодавець, мав привілеї, але відмовився й пішов з народом. *„Він хотів краще страждати з народом Божим, аніж мати дочасну гріховну потіху. Він наругу Христову вважав за більше багатство, ніж скарби єгипетські, < ... > він був непохитний, як той, хто Невидимого бачить”* [Біблія 2003: 258]. Використання в порівнянні імені Мойсей дає можливість чіткіше окреслити характер персонажа, оскільки ім'я Мойсей є символом високих, позитивних рис особистості. П. Загребельний часто використовує біблійні імена як інструмент самоаналізу, самооцінки Богданом Хмельницьким своїх моральних та етичних рис. Як і Мойсей, Хмельницький врятує свій народ від неволі.

Вкладаючи в уста Богдана Хмельницького роздуми про долю народу, П. Загребельний використовує в порівняннях історичні антропоніми в значенні, близькому до апеліативного. Ім'я постає репрезентантом

домінантної риси видатного політичного діяча з історії людства: „<...> , а де ж був наш Катіліна, що мав повстати проти цицеронів, де був **Мойсей**, який виведе народ свій з неволі <...>” (П. Загребельний, с. 26). Це стає можливим завдяки різним лінгвістичним засобам: поряд з ім'ям Катіліни з'являється означення *наш*, наймення *Цицерон* використано у формі множини й надруковано з малої літери, тоді як онім *Мойсей* з'являється в супроводі підрядної означальної частини. Усі ці засоби щонайменше „подвоюють” об'єкт номінації. Якості, властиві історичним постатям, предикуються головному героєві твору.

У романі „Я, Богдан” є випадок, коли ім'я *Мойсей* використано безвідносно до образу Хмельницького. Отець Федір, козацький священник, духовник Богдана Хмельницького, після розмови гетьмана з посланцем Потоцького говорить: „– Треба б не самі слова. Послав би ти йому, сину, дрючок, яким Каїн убив Авеля; жезл, яким **Мойсей** розсунув Червоне море; ослячу щелепу, якою Самсон побив філістимлян; пращу Давидову, якою той Голяфа вбив; меч Авраамів, яким праотець хотів убити Якова; весло Ноя, яким той стукнув по голові дурня, що хотів вчетитися за ковчег” (П. Загребельний, с. 192). Тут П. Загребельний підкреслює саме атрибути (дрючок Каїнів, жезл Мойсеїв, ослячу щелепу Самсонову, пращу Давидову, меч Авраамів, весло Ноя) фантастичної могутності, сили, і тому вживає ім'я *Мойсей* у функції приналежності. Це своєрідна риторична конструкція використання імен як засобів характеристики. Водночас це ампліфікація – стилістичний прийом підсилення опису, доповнення та збагачення думки за допомогою нагромадження однорідних мовних засобів, у нашому випадку нанизування онімів, збільшення їх значущості шляхом побудови ряду ВІ. У цьому фрагменті подано стилізацію мови отця Федора під риторичне висловлення. В. Калінкін у праці „Поетика оніма” в одному з розділів, досліджуючи чинники перетворення власного імені, підкреслює, що „в літературній і риторичній творчості самого Феофана Прокоповича виявляється значна кількість виразів з використанням власних імен у ролі стилістичних засобів”. <...> усе більш відчутну роль виконують вишукані тропи та фігури, все активніше використовуються виразні можливості власних імен, перш за все біблійних і новозавітних, а також імен легендарних та історичних осіб, які прославились на ниві ствердження християнської віри” [Калінкін 1999: 47 – 57]. Ці традиції, уживання у творах біблійних імен, залишилися й донині.

Ототожнення Богдана з Мойсеєм прослідковуємо й у романі Ліни Костенко, де Богдан, згадуючи про перемоги, наголошує, що народ його ототожнював з Мойсеєм /Коли вступив у Київ я комонно – / після Пиляви, після Жовтих Вод – / мене ж вітали малиновим дзвоном, / мене ж **Мойсеєм** називав народ! / (Л. Костенко, с. 79). Метафоричне вживання біблійних імен у романі дуже поширене. Богдан, як і колись *Мойсей*, навіки ввійшов у пам'ять людей. Письменниця теж неодноразово вживає в романі біблійні *Мойсей*. Зіставлення функцій імені *Мойсей* у романі „Берестечко” та „Я, Богдан” дозволяє виявити розбіжності в поетиці оніма

в названих творах. / **МОЙСЕЙ НАРОД СВІЙ ВІВ ЧЕРЕЗ ПУСТЕЛЮ.** / *Послав Господь їм воду за труда. / А в нас яку не вдарив кайлом скелю – / зі всюди рине кров, а не вода. <...> /*. У цьому вживанні приховане протиставлення: / *Я ж не **Мойсей**. Народ – на рані рана. / Моє чоло побила сивина. / Куди іти? Земля обітованна – / вона ж під нами, наша, ось вона!* / (Л. Костенко: 121). Ліна Костенко акцентує увагу на зіставленні Богдан – Мойсей і розмежовує цих двох вождів. У кінці твору Богдан розуміє, що не зміг врятувати й вивести свій народ, як Мойсей, з неволі, тому й заперечення тотожності з Мойсеєм лунає з його уст.

У Павла Загребельного Богдан у вступі розповідає про себе, ніби подає короткі автобіографічні відомості: *„Я народився в грудні, на третій день різдвяних свят, в місяці народин святих, деспотів і археологів, які викопують давно вмерлі святощі. А може, я ніколи й не народжувався? Бо не було в мене ні дитинства, ні юності <...>”* (П. Загребельний: 8). Розповідаючи про себе Богдан рефлексує, висловлює своє ставлення до імені: *„<...> навіть ім'я моє справжнє – **Зиновій-Зенобій і Теодор** – забулося через свою незвичність (власне, вони мають те саме значення в своїй грецькій формі; **Зенобій** – життя, дароване Зевсом, **Теодор** – дарований Богом, Богом даний), я сам відсунув його в забуття, бо я – гетьман. Я – Богдан”* (П. Загребельний: 8). Ключем до розуміння образу є особове ім'я – Богдан, але ж автор устами головного героя наголошує на тому, що справжнє ім'я його Зиновій-Зенобій і Теодор, дане в строгій відповідності зі святами, оскільки, як зауважує С. Медвідь-Пахомова, згідно з рішеннями відомого Тридентського собору (1545 – 1563) дитина при народженні обов'язково мала дістати християнське ім'я. Доказ ранньохристиянської традиції двоіменності, що якийсь час діяла в усіх слов'янських народів, коли в побуті використовували сімейні, здебільшого відапелятивні імена, а в офіційних, зокрема сакральних, ситуаціях особу називали її християнським іменем. Цей звичай був підготовлений багатовіковою праслов'янською традицією асинхронної двоіменності, тобто віковою зміною деапелятивного оніма композитним. Можливо, його корені – у припущенні про множинність „душ” в уявленні слов'ян, відповідно до якого кожна з цих людських „душ” мала б дістати окреме ім'я [Медвідь-Пахомова 2003: 35].

Усі імена героя грецького походження. Вони проникали з Візантії на Русь разом з прийняттям християнства і безпосередньо, і за посередництвом країн Заходу. Тому часто трапляються дві паралельні форми, два різні способи написання тих самих імен (Теодор, Федір).

У словнику Л. Скрипник і Н. Дзятківської „Власні імена людей” ім'я Богдан подано як слов'янське, калька з грецького імені Θεοδοτος Theodotos; від *theodotos* – даний богами [Скрипник, Дзятківська 1996: 42]. Форми Зиновій, Зенобій відсутні в цьому словнику, наявна тільки форма Зиновій гр., Ζηνος (род. Ζηνος) – Зевс і βιος – життя (буквально: який живе, догоджаючи богам) [Скрипник, Дзятківська 1996: 60]. Теодор – гр., (θεος) theos – Бог і (δῶσις, εως) dōsis – дар, дарунок (буквально: Божий

дар) [Скрипник, Дзятківська 1996: 102]. Нова доба в онімній номінації за релігійними мотивами настала після прийняття християнства в Київській Русі, хоч остаточно язичницький чинник було здолано лише в XIV ст., принаймні в системі української антропонімії. До назв, основи яких відбивають такі впливи, належить ім'я Богдан, імена з компонентами грецького походження тео- і -фій чи їх видозміненими варіантами (Теодор, Федір, Дорофій, Тимофій) [Лучик 2003: 141].

Використання імені Теодор у творах Л. Костенко й П. Загребельного мотивовано тим, що Хмельницький народився 27 грудня, у день Теодора Начертаного. Згадаймо ще раз про день його народження, зафіксована дата зберігається і в художніх творах, і в історії. Не викликає сумнівів з'ясований О. Максимовичем день народження – 27 грудня (день Теодора Начертаного). Цю дату підтверджують історики І. Крип'якевич, В. Смолій, В. Степанков та ін. Хлопчики, народжені в цей день, одержували ім'я Богдан (народна форма церковного імені Теодор). Використання імені Теодор у творах Л. Костенко й П. Загребельного мотивовано цим підтвердженням. Цікава етимологія прізвища Начертаний. Можливо, теж прізвисько перейшло в прикметникове прізвище? Названо було Богдана на честь святого **Теодора (Феодора) Начертаного**. Преподобний Феодор-проповідник і брат його проповідник Феофан Начертаний народилися в Єрусалимі від батьків-християн. Старшим був Феодор. Він з раннього дитинства любив відвідувати церковні служби. Разом з молодшим братом Феофаном (пам'ять 11 жовтня) його було віддано на навчання пресвитеру в Лаврі святого Савви. Обидва брати прийняли Іноцество, захищали Православ'я в Константинополі, сміливо виступили проти імператора-іконоборця Лева V у захист іконопочитання. У словесному змаганні Лев V був принижений, зганьблений братами, тому він наказав нещадно бити обох братів, а потім вигнав їх у заточення й суворо заборонив допомагати їм. При наступних імператорах, Михайлі II (820 – 829) та особливо при завзятому іконоборцю Феофілі (829 – 842), обох братів повернули з вигнання та знову вмовляли приєднатися до іконоборчеської ересі, але вони знову твердо й мужньо витерпіли всі муки й повторно були вигнані, хоч пізніше їх повернули. Цього разу їх жорстоко побили й, нарешті, над ними було здійснено небачене катування. Розпеченими голками на їхніх обличчях нанесли буцімто ганебні надписи – 12 віршованих рядків, у яких про святих проповідників говорилось як „о сосудах суеверного заблудження”. Звідси утвердилося за святими братами наймення Начертаних. Тобто їхнє прізвище – це справді народна форма. Святий Феодор після катування помер, його мощі було перенесено в Халкідон, де від них здійснювались зцілення. Видається, що справді Богдан народився не випадково саме в цей день, ніби кимось було вже начертано його долю, усе його життя. Він ніби вибраний самим Богом, а далі й самим народом. Ці моменти присутні й у досліджуваних романах П. Загребельного „Я, Богдан” та Ліни Костенко „Берестечко”.

Ліна Костенко, на відміну від П. Загребельного, прізвище Начертанного згадує лише один раз: / *Коронуватися в ті дні на Теодора Начертанного було начертано мені!* – тут наявна алітерація, яка емоційно поглиблює його смислову значимість. Навіть така мінімальна одиниця, як звук, „що не має власного семантичного змісту, при вживанні в мові художнього твору створює додаткове естетичне і змістове навантаження висловлювання внаслідок виконання зображувальної та експресивної функції” [Кухаренко 1988: 16]. Епікlesa *Начертанний* прикметникового походження, а *начертано* – предикативна форма на *-но*, *-то*. Вони мають прихований зміст, походять від дієслова *начертати* (заст., урочисте, „написати, намалювати, зобразити” [Новий тлумачний словник 1999: 817]) – застаріла форма *начертать* „выразить письменами, письмомъ, написать что, но только въ очеркъ <...>” [Даль 1999: 496] Предикативні форми на *-но*, *-то* виражають значення результативного стану, що є наслідком виконаної дії. Невипадковим є вживання безособової форми, оскільки автор розраховує, що читач сам домислить, ким могла бути „начертана”, тобто намічена, визначена, спланована в загальних рисах подальша доля головного героя.

Уживання біблійних імен як образного засобу в художньому творі має суб’єктивний характер, тобто залежить суто від авторського задуму.

Отже, П. Загребельний, Л. Костенко, Г. Сенкевич, використовуючи біблійним *Мойсей*, підкреслюють велич Богдана Хмельницького, повагу до нього, навіть захоплення, тобто його використано в мейоративному значенні. Онім *Теодор*, ужитий П. Загребельним і Л. Костенко, підкреслює сакральність, починаючи з невідповідності дня народження Богдана Хмельницького, його місії в житті. Богдан вибраний не лише народом, а й долею, Богом. Це викликає особливий інтерес з погляду дослідження образності. Поєднання таких пропріальних одиниць з історичними іменами змушує їх взаємодіяти, утворюючи складні комплекси асоціацій, доповнюючи зміст і взаємозбагачуючись. Розглядаючи широкий контекст, знаходимо значну кількість зв’язків імені з характеризованим об’єктом, тобто головним героєм твору.

Джерела

Загребельний – Загребельний П. А. Я, Богдан (Сповідь у славі): роман / Павло Загребельний. – Х.: Фоліо, 2002. – 675 с.; **Костенко** – Костенко Л. В. Берестечко: іст. роман / Ліна Костенко. – К.: Укр. письм., 1999. – 157 с.; **Sienkiewicz** – Sienkiewicz Henryk *Ogniem i mieczem*. – Т. 1 – 2 / H. Sienkiewicz. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1971. – 814 s.

Література

Біблія 2003 – Біблія, або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / перекл. проф. Івана Огієнка. – К.: Укр. Бібл. т-во, 2003. – 1375 с.; **Даль 1999** – Даль В. И. Толковый словарь живого

великорусского языка : в 4 т. / сост. Даль В. И. – М. : Рус. яз., 1999. – Т. 1 – 4; **Калинкин 1999** – Калинкин В. М. Поэтика онима / В. М. Калинкин. – Донецк : Юго-Восток, 1999. – 408 с.; **Крип'якевич 1990** – Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич. – Л. : Світ, 1990. – 408 с.; **Кухаренко 1988** – Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.; **Лучик 2003** – Лучик В. В. Становлення пропріальної лексики України у зв'язку з розвитком релігійних вірувань / В. В. Лучик // Магічне світло імені (до 75- річчя професора П. П. Чучки). – Ужгород, 2003. – С. 138 – 144; **Медвідь-Пахомова 2003** – Медвідь-Пахомова С. М. Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропосистем : навч. посіб. для спецкурсу „Історія антропосистем слов'янських мов” / С. М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород : УжНУ, 2003. – 72 с.; **Новий тлумачний 1999** – Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад. : В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконтіт, 1999; **Павлюк 2006** – Павлюк Н. В. Власні назви міфологічного й біблійного походження та їх роль у поетонімогенезі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Павлюк Наталя Веніамінівна. – Донецьк, 2006. – 176 с.; **Скрипник 1996** – Скрипник Л. Г. Власні імена людей : слов.-довід. – 2-ге вид., випр. й доп. / авт.-уклад. Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 1996. – 335 с.; **Смолій 1995** – Смолій В. А. Богдан Хмельницький (соціально-політичний портрет). – 2-е вид., доп., перероб. / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Либідь, 1995. – 624 с.

Вінтонів Т. М. Бібліоніми Мойсей і Теодор в історичних романах про Богдана Хмельницького: біблійні паралелі

У статті проаналізовано вживання бібліонімів Мойсей і Теодор Начертаний в історичних романах про Богдана Хмельницького щодо головного героя. Доведено, що вживання бібліоніма Мойсей надає історичним романам П. Загребельного „Я – Богдан”, Л. Костенко „Берестечко”, Sienkiewicz Henryk „Ogniem i mieczem” піднесеності та історичної достовірності. П. Загребельний часто використовує бібліоніми як інструмент самоаналізу, самооцінки Богданом Хмельницьким його моральних та етичних рис. Як і Мойсей, Хмельницький рятує свій народ від неволі. А Ліна Костенко акцентує увагу на зіставленні Богдан – Мойсей і розмежовує цих двох вождів. У кінці твору Богдан розуміє, що не зміг врятувати і вивести свій народ, як Мойсей, з неволі, тому і заперечення тотожності з Мойсеєм лунає з його уст. Доведено, що поєднання бібліонімів з історичними іменами змушує взаємодіяти один з одним, утворювати складні комплекси асоціацій, доповнює зміст твору.

Ключові слова: антропоетонім, алітерація, апелятивний, бібліоніми, онім, поетоніми-біблеїзми, поетонімогенез.

Винтонив Т. Н. Библионимы Моисей и Теодор в исторических романах о Богдане Хмельницком: библейские параллели

В статье проанализированы употребления библионимов Моисей и Теодор Начертанный в исторических романах о Богдане Хмельницком относительно главного героя. Доказано, что употребление библионима Моисей придает историческим романам П. Загребельного „Я – Богдан”, Л. Костенко „Берестечко”, Н. Sienkiewicza „Ogniem i mieczem” возвышенности, а также исторической достоверности. П. Загребельный часто использует библионимы как инструмент самоанализа, самооценки Богданом Хмельницким его моральных и этических черт. Как и Моисей, Хмельницкий спасает свой народ от рабства. А Лина Костенко акцентирует внимание на сопоставлении Богдан – Моисей и разграничивает этих двух вождей. В конце произведения Богдан понимает, что не смог спасти и вывести свой народ, как Моисей, из неволи, поэтому и отрицание тождества с Моисеем звучит из его уст. Доказано, что сочетание библионимов с историческими именами заставляет взаимодействовать друг с другом, образовывать сложные комплексы ассоциаций, дополняет содержание произведения.

Ключевые слова: антропоним, аллитерация, апеллятивный, библионим, оним, поэтонимы-библейзмы, поэтонимогенез.

Vinton T. M. Biblionyms Moses and Theodore in the historical novels about Bohdan Khmelnytsky: biblical parallels

In this article the author analyzes the use of biblionyms Moses and Theodore Nachertanyu in the historical novels about Bohdan Khmelnytsky concerning the main character. It is proved that the use of biblionym Moses gives excitement and historical authenticity to a historical novel P. Zagrebelny „I – Bogdan”, L. Kostenko „Berestechko”, Sienkiewicz Henryk „Ogniem i mieczem”. P. Zahrebelny often used biblionyms as a tool for self-analysis, Bohdan Khmelnytsky self-valuation for moral and ethical traits. Like Moses, Khmelnytsky saves his people from captivity. And Lina Kostenko focuses on comparing Bogdan – Moses and distinguishes between the two leaders. At the end of the work Bogdan understands that he could not save and bring his people, like Moses, to captivity, so the denial of identity with Moses is heard from him. It is proved that the combination of biblionyms and historical names forces to interact with each other and to form a complex set of associations, and also complements the content of the work.

Key words: anthropoetonym, alliteration, appeal, biblionym, onym, biblical poetonims, poetonimogenesis.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Должикова Т. І.

М. В. Ідзьо (Київ)

УДК: 81'373.2:811.162.1:070

**ЕКСПРЕСИВНИЙ ОНОМАСТИКОН У ТЕКСТАХ
ПОЛЬСЬКИХ ЗМІ**

Ономастикон лексичної системи мови вражає своїм багатством та своєю універсальністю. Ономастичні дослідження власних назв (онімів), з погляду різних мовознавчих аспектів, були завжди цікавими й актуальними. Різноманітність підходів до аналізу власних назв спричинена їхньою багатофункціональністю, зокрема можливістю в комунікативних ситуаціях із метою забезпечення різних прагматичних мотивів мовця виконувати дескриптивну, алюзивну, експресивну чи імпресивну функції [Rutkowski 2001: 157].

Використання онімів у текстах засобів масової інформації (ЗМІ) часто виходить за межі основної функції інформування читача про різноманітні події, їх учасників та локалізацію [Rutkowski 2007: 156]. Нерідко можна спостерігати використання онімів у досить креативний спосіб, що є результатом процесу мовної експресивізації.

Об'єктом дослідження є власні назви, ужиті в сучасних текстах польських ЗМІ з метою створення експресивного ефекту та вираження авторського ставлення до денотата назви. Такі оніми спочатку не містили експресивного складника, натомість набули експресивності під час вторинного креативного вживання в текстах польських ЗМІ. Мета статті – це спроба аналізу та лінгвістичної інтерпретації онімів, створених у процесі мовної експресивізації. У текстах ЗМІ такий тип онімів виконує експресивну функцію, а основна номінативна функція стає другорядною. Важливим у такому випадку стає не денотат назви, а його характеристика, закодована в назві, і ставлення автора до денотата [Rutkowski 2001: 156]. Джерело аналізованого матеріалу становлять тексти, опубліковані на шпальтах польських журналів XXI століття „Do rzeczy”, „Newsweek”, „Polityka”, „Przegląd”, „Wprost”, „W Sieci” („wSieci”). Головними причинами, що зумовили вибір авторкою статті джерел фактичного матеріалу, є екстралінгвальні чинники: 1) 2001 – 2015 роки – це друге десятиліття т. зв. демократичного використання польської мови в ЗМІ без обмежень цензури, яка функціонувала до 1989 року; 2) XXI століття – період активного розвитку різних видів медіа-каналів, зокрема Інтернету, що спричинило конкуренцію на медійному ринку. Боротьба за увагу читачів проводиться на різних рівнях передачі інформації (візуальному, графічному, перцептивному, мовному тощо). Тому зовсім не дивно, що мова сучасних ЗМІ стає насиченою експресивними мовними одиницями. Аналіз мови сучасних ЗМІ дає можливість зафіксувати контекстні інновації та креативне вживання усталених одиниць польської мови. Саме це зумовлює актуальність дослідження обраної проблеми.

У полоністиці напрацювання в галузі публіцистичної ономастики представлено працями таких мовознавців, як М. Рутковський, А. Цеслікова,

А. Кудра, Б. Кудра та ін. Проблемами українського ономастикону займаються О. Тараненко, Ю. Карпенко, Є. Отін, молода дослідниця Н. Дорогович та інші.

Мовна експресивізація власних назв у текстах ЗМІ полягає у зміні основної номінативно-референтної функції на експресивну [Rutkowski 2007: 156], а також у зміні дескриптивно-ідентифікаційного лексичного значення на експресивне, яке може містити емотивний, метафоричний, асоціативний, оцінний компоненти, виражаючи різного типу ставлення автора до денотата назви. Отже, номінативна функція оніма стає вторинною, а на головний план виходить мета інтенсифікації емотивних, аксіологічних інтенцій автора. Експресивізації онімів у конкретному тексті властива ілюктивна спрямованість комунікативних дій мовця [Дорогович 2011: 443], вона належить до експресії прагматичного типу [Cieślakowa 1991: 113].

Під час мовної експресивізації власні назви зазнають змін на формальному та значеннєвому рівнях, тому можемо говорити про експресивізацію внаслідок модифікації форми онімної одиниці з одночасним впливом на конотативне значення.

Унаслідок різноматичного змісту журналів (публікація текстів про актуальні події в галузі політики, соціального життя, науки, культури, спорту тощо) експресивний ономастикон польських ЗМІ не являє собою семантико-образної та видової однорідності, оскільки представлений різними типами онімів: антропонімами, топонімами, ергонімами, акронімами та виражає різноманітне ставлення до денотата назви та творення його образної картини тощо.

У досліджуваному матеріалі знаходимо приклади фонічно-графічної зміни оніма – алітерацію. Наприклад: *Komik-Mikke* – Janusz **Korwin**-Mikke, *Brzedzislaw Komorowski* – **Bronislaw** Komorowski, *David Kameleon* – David **Cameron**. Алітерації такого типу в публіцистичному тексті допомагає творенню асоціативно-алюзивних відношень між денотатом власної назви та значенням лексеми, у яку модифікується онім, тобто *Korwin* – *Komik* – *komik* ‘aktor grający role komiczne; aktor komiczny; kłown cyrkowy; człowiek z dużym poczuciem humoru, rozśmieszający otoczenie; wesolek, żartowniś’ [USJP 2006: 179]. Поведінку особи автор не трактує в серйозний спосіб, унаслідок цього змінює одну з частин антропоніма на *Komik*. Розуміння мотивації експресивізованого оніма можливе в тому випадку, коли особа (Janusz Korwin-Mikke) та її спосіб поведінки відомі читачам. *Cameron* – *Kameleon* – *chameleon*, тобто поведінка політика порівнюється зі здатністю хамелеона змінювати свій зовнішній вигляд. Цим підкреслено непостійність його поглядів та рішень.

Модифікація імені *Bronislaw* на *Brzedzislaw* відбувається на основі лексеми *brzedzić*, що фіксується в джерелі *Słownik polszczyzny XVI wieku* як синонім до *bredzić* ‘mówić rzeczy zmyślone, urojone, fałszywe, niedorzeczne, pleść głupstwa; bałamucić; kłamać’ [SP XVI 1967: 427]. Автор тексту, створюючи таку форму оніма, характеризує свідчення Броніслава

Коморовського як фальшиві та недоречні. Мотивація творення власної назви зрозуміла в контексті: *Brzedzislaw Komorowski występował w telewizorze. Występował jako świadek na procesie Wojciecha Sumlińskiego. Z zeznań Brzedzislawa możemy się dowiedzieć kilku całkiem ciekawych rzeczy* [„wSieci” 53/1, 29 XII 2014 – 11 I 2015: 10].

Авторські креативні форми онімів у текстах польських ЗМІ є різновидом мовної гри. Наприклад: *Hardman* – Jan Hartman: *Mógł Jan Hartman (jestem pewien, że właściwej brzmi „Hardman” – jak Spiderman czy Batman) namawiać do narodowej dyskusji o współżyciu seksualnym z babcią czy szwagrem, mogą i pojawić się następni „łamiący tabu”. I to bojowi temu zawdzięczamy niedawny kazirodczy felieton pana Hardmana przez „t” w środku* [„wSieci” 42, 13 – 19 X 2014: 10]; *E(U)ROZJA* – *Europa: Albo Europa przyjmie amerykańskie wzorce ekonomiczne, albo skaże się na degradację* [„Wprost” 14, 07 IV 2002: 36] (натяк на вираз *korozja* „proces niszczenia metalu lub innych materiałów, przebiegający podczas ich zetknięcia z otaczającym je środowiskiem, w wyniku reakcji chemicznych lub elektrochemicznych” [USJP 2006: 254]). Автор інтенсифікує семи *niszczenie, degradacja*, які характеризують економічний стан європейських країн. „*Kac Vegas*” – *Las Vegas: A Przemysław Wipler nie jest chyba bezbroną ofiarą policji, na jaką kreował się tuż po suto zakrapianym wieczorze z kolegami [...]* *A to z kolei „Kac Vegas” i elita w polskim wydaniu* [„wSieci” 12 (68), 17 – 30 III 2014: 12]. Лексема *kac* („złe samopoczucie po wypiciu większej ilości alkoholu” [USJP 2006: 8]) у власній назві характеризує в такий спосіб описувану подію.

Процес назвотворчої гри, проілюстрований наведеними прикладами, відбувається за допомогою модифікації форми та змісту через інтерсемантичні взаємовідношення лексем польської мови. Модифікації здійснюються внаслідок відсилання до лексичного значення конкретної лексеми, яке більш ефективно підкреслює рису, особливість, на яку автор хотів би звернути особливу увагу читача. Автор жартівливо говорить про важливі речі, а його гумор має оцінний характер [Kudra 2004: 94].

До фонічно-графічних способів експресивізації належить також виділення частини слова. Найчастіше воно здійснюється внаслідок виділення в слові акроніма. Відбувається накладання слів одне на одне, немовби створення „каскадних конструкцій”. Популярними серед таких польських акронімів є аббревіатури двох домінуючих у зазначеному періоді політичних партій PO (Platforma Obywatelska) та PiS (Prawo i Sprawiedliwość). Наприклад: *Na premiera z POpielnika narracyjka mruga: chodź, opowiesz im bajeczkę, bajka będzie długa. Była sobie raz Platforma, miała same hasła, a w tych hasłach puste słowa, cyt... Narracja zgasła?* [„wSieci” 9(65), 24 II – 2 III 2014: 48]; *PO co POsłowi POmerania* [„Wprost” 19, 10 V 2009: 12]; *Sny o POtędze* [„Wprost” 19, 15 V 2011: 17]; *POmosty towarzyskie. Działacze warszawskiej PO pomagali zdobywać korzystne kontakty zaprzyjaźnionemu biznesmenowi? POłączył ich most* [„Przegląd” 39, 28 IX 2003: 19]; *Kto się wPiSał w koalicję?* [„Przegląd” 2, 15 I 2006: 8]; *PrzePiS na*

cenzurę. PiS zabiera się do cenzurowania sfery obyczajowej w mediach [„Przegląd” 7, 19 II 2006: 48]; *PIStandarty* [„Wprost” 30, 30 VII 2006: 52]. Однак трапляються й інші приклади: *JeZUSie, gdzie są moje pieniądze? System emerytalny jest oparty na szkodliwej iluzji* (ZUS – Zakład Ubezpieczeń Społecznych) [„Przegląd” 31, 29 VII – 4 VIII 2013: 48]; *Chorwacja bez EUforii* (UE – Unia Europejska) [„Wprost” 26, 30 VI 2013: 92]. Завдяки таким графічним виділенням актуалізуються інтерсемантичні зв’язки між аббревіатурою та апелятивними лексемами, створюється ефект натяку на позатекстову інформацію. Наприклад: *Życie PO franku* [„wSieci” 4, 26 I – 01 II 2015: 3]; *Otóż te 700-800 zł to dla wielu polskich „frankowiczów” dużo więcej niż „armagedon”. To dla nich jest koniec, bo właśnie tyle wydawali miesięcznie na utrzymanie całej rodziny. Dlatego niebawem ci ludzie wyjdą na ulicę i pójdą PO was* [„wSieci” 4 (113), 26 I – 01 II 2015: 3]. Як бачимо, у двох останніх прикладах акронім виконує роль прийменника і є натяком на діяльність політичної партії.

Експресивному ефектові також слугує тлумачення аббревіатур у відмінний від норми спосіб, тобто авторське розшифровування внаслідок зміни або додавання компонентів назви. Ось, наприклад: *Narodowy Fundusz Zdzienców* – Narodowy Fundusz Zdrowia (NFZ); *Ministerswto Sporów Zagranicznych* – Ministerswto Spraw Zagranicznych (MSZ); *Republika Federalna Nasyconych* – Republika Federalna Niemiec (RFN); *Narodowe Fundusze Interesików* – Narodowe Fundusze Inwestycyjne (NFI); *Prawo i Spiski, Picie i Swawole, Prawo i śmiech, Pawła inspirował Schetyna* – Prawo i Sprawiedliwość (PiS); *Palikot Zawsze Ubezpieczony* – Powszechny Zakład Ubezpieczeń (PZU); *Pomożemy Swoim Ludziom* – Polskie Stronictwo Ludowe (PSL); *Polskie Koleje Przekrętów* – Polskie Koleje Państwowe (PKP). Такий прийом експресивізації слугує для вираження авторської оцінки, висміювання негативних рис, створення комічного ефекту.

Аналіз онімної лексики текстів польських ЗМІ засвідчує часте використання алюзивно-онімних контамінітів, тобто виразів та словосполучень, утворених унаслідок словотвірного процесу контамінації. Їхній алюзивний потенціал будується на порівнянні денотата власної назви з відомою особою, образ якої сформовано в суспільній свідомості як сукупність конкретних конотативних характеристик. Наприклад:

Blairotchatcher (Tony Blair + Margaret Tatcher): Маргарет Тетчер – прем’єр-міністр Великої Британії, очолювала Консервативну партію. Це стало основою для порівняння обох політиків. У тексті статті читаємо: *Przywódca brytyjskich torysów [Tony Blair] ma szanse pokierować konserwatywną falą w Europie* [„Wprost” 32, 10 VIII 2008: 82].

Kaczaaszwilli (Jarosław Kaczyński + Szaakaszwili): мотивацію творення цієї алюзивно-онімної контамінати можемо зрозуміти в контексті: *Niektórzy ludzie głowią się nad tym, po co tak naprawdę Prezes Kaczaaszwili odwiedził Gruzję* [„Do rzeczy” 28(028), 5 – 11 VIII 2013: 9]. Прізвище *Kaczaaszwili*, створене на зразок антропонімних форм грузинської мови (*Szaakaszwili*,

Usupaszwili, *Patarkaciszwili*), виражає політичну симпатію Ярослава Качинського до Грузії.

Margaret Mercel (Angela Merkel) – *Margaret Thatcher* – перша жінка, котра стала прем'єр-міністром європейської країни, відома своїми твердими політичними рішеннями та політичною діяльністю, за що була названа Залізною Леді. Автор онімної контамінації стверджує, що такі риси властиві німецькому канцлеру.

Lech Kwaśniewski (*Lech Wałęsa* + *Aleksander Kwaśniewski*) – онім твориться для характеристики політичної позиції президента Польщі Олександра Квасневського, порівнюючи з позицією колишнього президента Леха Валенси. Підтвердженням цього може слугувати цитата зі статті: *Kwaśniewski – jak wcześniej Wałęsa – traci polityczne poparcie i popada w kolejne konflikty* [„Wprost” 17, 28 IV 2002: 35].

Małgorzata Coelho (*Małgorzata Tusk*) – *Paulo Coelho* – бразилійський письменник. Цей приклад слугує іронічним порівнянням письменницької діяльності Малгожати Туск, котра написала книжку про свого чоловіка – відомого політика Дональда Туска.

Подібні алюзивно-онімні контамінати творяться за допомогою поєднання топонімів для підкреслення, увиразнення їхніх конотативних значень. Наприклад: *Polskandia* czy *Polskaruś*? (*Polska* + *Irlandia*, *Polska* + *Białoruś*): *Z Polski jest teraz niemal dokładnie tak samo daleko (i tak samo) blisko na Białoruś jak do Irlandii. Każdy ma takiego Łukaszenkę, na którego zasługuje; nasz nazywa się Lepper* [„Wprost” 31, 7 VIII 2005: 3]; *Galeria Ameropa* (*Ameryka* + *Europa*): *Skarby Europy w Nowym Jorku. By zobaczyć jedno z największych dzieł sztuki, trzeba pojechać do USA lub sprowadzić dzieła z amerykańskich muzeów* [„Wprost” 31, 7 VIII 2005: 99].

У досліджуваному матеріалі знаходимо також приклади алюзивних онімів, утворених за допомогою мовних контамінацій власної назви та апелятивної лексики. Наприклад: *Tyranienko Białorusi* (*tyran* + *Łukaszenka*): *Łukaszenka wypowiada Polakom zinną wojnę* [„Wprost” 31, 7 VIII 2005: 1]; *Ziobrominator* (*Zbigniew Ziobro* + *terminator*) [„Wprost” 21, 28 V 2006: 38]; *Gejrlin* (*gej* + *Berlin*): *Berlin – stolica gejów. Stolica Niemiec co najmniej od czasów republiki wermarskiej pełni funkcje centrum europejskiego homoseksualizmu* [„Wprost” 17, 30 IV 2006: 34].

На загальному тлі сучасного польського публіцистичного ономастикону вирізняються авторські онімні конструкції-прізвиська, створені на зразок історичних форм. Прізвиська належать до категорії індивідуальних імен, їх надають конкретній особі, вони яскраво виражають авторське ставлення до особи та становлять форми, більш характерні для неофіційної комунікативної ситуації [Cieślukowa 2005: 121]. Власне це й зумовлює їхній експресивний ефект у текстах ЗМІ. Наприклад: *Aleksander II Gnuśny*, *Bronisław I Chwilowo Bezwąsy*, *George II Bush*, *Piotr I Wielki*, *Radosław I Skromny*, *Robert I Złotonogi*, *Adam Olbrzym*, *Bill Czarodziej*, *Dmitrij Innowator*, *Donald Pierwszy*, *George Wielki*, *Giertych Jest Największym*, *Jarosław Bezwzględny*, *Joanta Aleksander Drugi*, *Lech Pierwszy*, *Lem*

Uniwersalny, Marcin Zwycięzca, Oleksy Męczennik, Robert Zawodowiec, Steven Wielki, Tusk Demokrat, Walmader Złotousty, Włodzimierz Nieświadomy. Окрім цього, знаходимо приклади на зразок форм титулів та звертання до титулованої особи: *Jego Tuskowość, Jego Sikorskość* тощо.

Таке вживання антропонімів надає текстам виразності, креативності, власні назви стають експресивізованими, оскільки не є характерними для сучасного ономастикону польської мови. Вони відсилають читачів до історичної традиції, коли в такий спосіб іменували осіб шляхетського, королівського роду. Натомість на фоні сучасних онімних форм вони слугують вираженню іронії, сарказму тощо, наприклад: *Najpierw Jego Tuskowość zachęcał do bojkotu referendum w sprawie HGW* [„wSieci” 33, 19 – 25 VIII 2013: 6]; *Zakomunikował Bronisławowi Bezwąsemu, że jego następcą ma być Ewa Koracz* [„Do rzeczy” 8 – 14 IX 2014: 8].

Серед експресивного ономастикону текстів польських ЗМІ відзначаємо також граматичні способи досягнення ефекту увиразненого змісту, зокрема вживання антропонімних плюративів. Використання антропонімів у формі множини зумовлює перенесення індивідуальних якостей та характеристик на більшу кількість осіб. Наприклад: *Za mało Majewskich* [„Przegląd” 33, 1 VIII 2012: 3]; *Narody nie odnoszące sukcesów potrzebują Małyszów jak powietrza* [„Wprost” 6, 10 II 2002: 62]; *Judymowie są wśród nas* [„Przegląd” 42, 15 X 2001 с. 45], *Kmicice Moskwy w odwrocie. Zaskakująca wolta. Olbrzyki krytykuje Putina, czy inni też się przebudzą?* [„wSieci” 13, (69)2014, 24 – 30.03: 1]. В антропонімних плюративах здійснюється метафоричне образотворення антропоніма як сукупності конотативних значень, асоціацій, сформованих у мовній спільноті. Це можуть бути і реальні особи, і постаті з літературних творів. Ось, наприклад, *Tomasz Majewski* є уособленням визначного спортсмена (підтвердження читаємо в статті: *Na szczęście my też mamy kogoś z klasą. Tomasz Majewski. Wybitny sportowiec i skromny, sympatyczny człowiek. Podwójny złoty medalista w jednej z najbardziej widowiskowych dyscyplin pokazał, że umie połączyć bardzo dobrze przygotowanie z chłodną analizą i odpornością psychiczną. [...] Każdy sportowiec chce być teraz jak Majewski*); *Adam Małysz* – спортсмена, який часто здобуває перемоги; *Judym* (Tomasz Judym – головний герой роману Стефана Жеромського „Люди бездомні”) – емоційно вразливої особи, яка бунтує проти зла й соціальної нерівності; *Kmicic* (Andrzej Kmicic – герой „Потопу” Генрика Сенкевіча) – особи, котра, довідавшись про несправедливість і неправду, змінює свої погляди та переконання. Відповідні плюративні форми наведених прізвищ формуються в польському національному дискурсі як символи й набувають переносного значення.

Варто виокремити прагматичне використання флексійних форм чоловічого неособового роду замість форм чоловічоособового. Порівняймо: *Lisy i Holdysy* [„Do rzeczy” 48, 27 XI 2014]; *Żakowscy, Lisi, Stasińscy, Olijnicy* [„Do rzeczy” 50, 09 XII 2014]. Такий прийом свідомого відхилення від граматичної норми здійснюється з метою приниження осіб або

висміювання їхньої поведінки, поглядів тощо. У такому випадку онім починає виконувати імпресивну функцію (відношення назва : читач – вплив на ставлення читача до денотата назви) [Rutkowski 2001: 22], унаслідок цього відбувається взаємозалежність між експресивною функцією та імпресивною.

Проаналізований матеріал показав, що автори текстів польських ЗМІ вдаються до різноманітних способів творення експресії внаслідок креативної та майстерної модифікації власних назв. Завдяки фонічно-графічній мовній грі, авторському розшифруванню аббревіатур, створенню азюзивно-онімних контамінітів, онімних плуративів тексти ЗМІ зацікавлюють читача яскравою новизною, нестандартністю та водночас слугують для вираження авторського ставлення до денотатів. Надзвичайно багатий польський ономастичний матеріал потребує подальшого вивчення та детального аналізу.

Література

Бойко 2005 – Бойко Н. Українська лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : монографія / Н. Бойко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 551 с.; **Дорогович 2011** – Дорогович Н. Експресивне функціонування онімів в українських повстанських піснях / Н. Дорогович // Вісн. Прикарп. нац. ун-ту імені Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XXIX – XXXI. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 443 – 447; **Тараненко 2010** – Тараненко О. На теми сучасного українського ономастикону: тенденції конотативних нашарувань / О. Тараненко // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 14 – 36; **Cieślíkowa 2005** – Cieślíkowa A. Przewiska zbiorowe i przydomki / A. Cieślíkowa // Polskie nazwy własne. Encyklopedia / red. E. Rzetelska-Feleszko. – Kraków, 2005. – S. 177 – 180; **Cieślíkowa 1991** – Cieślíkowa A. Rodzaje ekspresji w tworzeniu nazw osobowych / A. Cieślíkowa / „Polonica”. – 1991. – № 15. – S. 111 – 119; **Grabias 1980** – Grabias S. Ekspresywność w strukturze znaczeniowej wypowiedzi, wyrazów i formantów / Stanisław Grabias // Poradnik językowy. – 1980. – № 9 – 10. – S. 476 – 488; **Kudra 2004** – Kudra B. Między manipulacją a perswazją (o funkcjonowaniu antroponomów w tekście prasowym) / B. Kudra, A. Kudra // Manipulacja w języku / red. P. Krzyżanowski, P. Nowak. – Wrocław, 2004. – S. 91 – 99; **Rutkowski 2007** – Rutkowski M. Nazwy własne i ich denotacje w rzeczywistości medialnej / M. Rutkowski // Kreowanie światów w języku mediów / red. P. Nowak, R. Tokarski. – 2007. – S. 155 – 170; **Rutkowski 2001** – Rutkowski M. Wstępna charakterystyka funkcji nazw własnych / M. Rutkowski // Onomastica. – 2001. – № XLVI. – S. 7 – 29; **SP XVI 1967** – Słownik polszczyzny XVI wieku : w 36 t. / red. Mayenowa M. – Wrocław : Wydaw. Polskiej Akademii Nauk, 1967. – T. II. – 527 s.; **USJP 2006** – Uniwersalny słownik języka polskiego : w 4 t. / red. S. Dubisza. – Warszawa : Wydaw. Naukowe PWN, 2006. – T. II. – 1355 s.

Ідзьо М. В. Експресивний ономастикон у текстах польських ЗМІ

У статті розглянуто експресивні можливості польського ономастикону в текстах сучасних ЗМІ. Проаналізовано деякі теоретичні аспекти експресивних можливостей власних назв польської мови. На основі значної кількості прикладів виокремлено мовні механізми експресивізації різних видів власних назв, охарактеризовано додаткові процеси мовної гри та досягнення інтерсемантичних відношень між лексичними одиницями польської мови.

Ключові слова: мовна експресивізація, власні назви (оніми), аллюзивно-онімні контамінати, онімні плюративи.

Идзьо М. В. Экспрессивный ономастикон в текстах польских СМИ

В статье рассмотрены экспрессивные возможности польского ономастикона в текстах современных СМИ. Проанализированы некоторые теоретические аспекты экспрессивных возможностей собственных имен польского языка. На основании большого количества примеров выделены языковые механизмы экспрессивизации различных видов собственных имен, охарактеризованы дополнительные процессы языковой игры и достижения интерсемантических отношений между лексическими единицами польского языка.

Ключевые слова: языковая экспрессивизация, собственные названия (онимы), аллюзивно-онимные контаминаты, онимные плюративы.

Idzo M. V. The expressive onomasticon in the Polish media texts

This paper deals with the expressive possibilities of the Polish onomasticon in the modern media texts. Some theoretical aspects of expressive possibilities of Polish proper names are discussed. On the basis of a significant number of examples the author has provided the linguistic expressive mechanisms of proper names. Also additional processes of language games and creating inter semantic relations between lexical units of the Polish language are described.

Key words: language expressivisation, proper names (onyms), onyms contaminations, plural forms of onyms.

Стаття надійшла до редакції 08.07.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Шутова Л. І.

А. М. Нелюба (Харків)

УДК 811.161.2'373.23

**ПРИЗВИСЬКА ДИТЯЧОГО ТОВАРИСТВА:
СЛОВОТВІРНІ ПРОЦЕСИ І НАСЛІДКИ**

Наукові праці про власні імена людей, як і праці про власні імена загалом, в основі своїй спрямовано на вивчення історії, минулого. Зазначене вже висновується із самих назв наукових праць [див. для прикладу Демчук 1988; Керста 1984; Худаш 1977 та ін.]. Такий стан є цілком природним, оскільки власні імена – це живий музей історії не лише імен і назовництва загалом, а й історії села, землі, держави, історії етикету, історії окремого товариства.

Помітними з-поміж власних назв людей є прізвиська – імена поза офіційно-діловим спілкуванням. Загальний аналіз досліджень прізвиськ в українському мовознавстві засвідчує зосередженість науковців на двох визначальних аспектах – територіальному й часовому зі збереженням загальноантропонімного контексту. Такий стан є цілком обґрунтованим, об'єктивним і своєю чергою зумовлює загальну тематику самих досліджень: діалектно-говіркова специфіка прізвиськ, прізвиська в контексті національного ономастикону, прізвиська тієї чи тієї часової епохи, прізвисько як передумова появи прізвища [Герасимчук 2002; Наливайко 2011; Чучка П. 2008 та ін.] Звичайно, обов'язковим елементом є дослідження процесів, способів і засобів творення антропонімів [Муромцев 2015; Редько 1966 та ін.]. Тематичне різноманіття відображають і наявні в українській ономастиці словники антропонімів (див. список використаної літератури). Значущість таких досліджень і лексикографічних праць не викликає ні найменших сумнівів.

Порівняно з названими й неназваними працями, завдання цієї полягають у дослідженні словотвірних процесів появи прізвиськ у маленькому відносно закритому дитячому товаристві⁵, визначення їхніх загальних і специфічних ознак. Зазначені процеси відтворено в контексті тісної взаємодії мовних і позамовних реалій, у яких з'являється прізвисько і за межами яких не може існувати.

Зауважу *основні постулати*, що стали підмурівком для безпосереднього виконання завдань.

У ході появи-творення прізвиська повторюють мовні ознаки території, на якій з'явилися – тобто є складником відповідних говірок, говорів, діалектів. З іншого боку, будучи витвором окремого соціуму (у цьому разі дитбудинківського товариства), підпорядковуються мовним 'традиціям', надбанням і потребам спілкування саме цього і тільки цього товариства. Отже, прізвиська поєднують у собі ознаки територіальних і соціальних діалектів.

⁵ Ідеться про Михайлівський дитячий будинок Диканського району на Полтавщині, який закрили 1977 року.

Прізвиська є складником системи власних назв, проте з самого початку відрізняються від них: завдання сучасних власних імен – вказати на особу, виділити її із групи інших, а не повідомити про неї щось. Тобто власні імена не несуть ніякої інформації про її носія (статус, особливості характеру, інші ознаки). Прізвиська, навпаки, належать до імен, які переважно характеризують чи індивідуалізують особу. Лише вказувати на предмет чи особу прізвиська можуть за умови їхнього успадкування від першonosія до його спадкоємців. Наприклад, жінка мала видільну особливість характеру, поведінки – з причини чи без такої „чіплялася”, прискіпувалася до інших, через що й отримала прізвисько *Реп'яшка*; її вже доросла донька (а потім і онука) отримали таке прізвисько в спадок, не маючи відповідних поведінкових особливостей.

Особливості появи і функціонування прізвиस्क у дитячих колективах зумовлюють виділення таких назв в окремий клас – *шкільні* чи *учнівські прізвиська*. Аналізовані в цій статті імена засвідчують, що в дитячому будинку (як специфічному дитячому закладі) прізвиськова система посутньо відрізняється від шкільних. Порівняння прізвиськового арсеналу дитячого будинку із прізвиськонабором інших дитячих товариств (школи, дитячі табори), порівняння із сільським і міським дитячим прізвиस्कотворенням свідчить про його значні відмінності в мотивах і причинах появи, у використовуваних способах і засобах творення, у функціонуванні. Зрештою, прізвиська цього товариства, маючи багато спільного із загальноукраїнськими й територіальними прізвисковими процесами, виказують і свої відмінні ознаки, тим самим у чомусь заперечують, спростовують чи коригують наявні постулати вітчизняної антропонімії. У зв'язку з означенням вони становлять **унікальне явище** як у контексті загальнонаціональних, так і шкільних традицій творення і використання прізвиस्क.

Інтенсивність появи і функціонування прізвиस्क у дитячому будинку зумовлена низкою взаємопов'язаних чинників. *Зовнішні (об'єктивні)* чинники – передбачені і запрограмовані самою системою виховання й утримання вихованців: невеликий колектив (що менший, то більше прізвиस्क), замкнений, усталений побут, звідси надтісна, інколи й небажана, взаємодія вихованців (знання всього і всіх про всіх), помітність і значущість найнезначущіших подій, фактів, однаковість і рівність умов існування кожного (одяг, харчування, праця). *Внутрішні (суб'єктивні)* чинники – втілено в низці важливих для цього товариства неписаних життєвих цінностей: свій-чужий, належність-причетність до когось/чогось, особисті властивості характеру, поведінки, важливі для „виживання” в цьому товаристві й „виживання” самого товариства в ‘боротьбі проти спільного ворога’ (директор, вихователів, всеможливі правила і заборони), рівність чи різність статусу в товаристві, непорушне право на самовизначення.

У науковій літературі існує думка про випадковість прізвиська і його невмотивованість. Дитячі прізвиська свідчать про інше. Жодне з прізвиस्क

не є випадковим, вони завжди вмотивовані *соціально* – ситуацією появи: з'явилися унаслідок наявності видільної ознаки особи (зовнішньої, внутрішньої, поведінкової) чи події, які й покладено у власну назву. Прецедентом до появи прізвиська могли стати будь-які процеси, події, предмети, явища, докільця. Єдина умова – ці елементи докільця повинні бути значущими; інших обмежень у виборі прецедентів не існувало. Умовно такі прізвиська можна назвати *прецедентними*. У цьому разі не становлять винятку і так звані *безпрецедентні* імена, з-поміж яких виділяються дві групи: 1) відпрізвищні прізвиська-утинки (зразка *Загорський* → *Загора*), які уже такою своєю формою несуть інформацію про статус взаємодійних осіб, і 2) відпрізвиськові прізвиська (зразка *Сидорова Коза* → *Коза*, *Сметана* → *Вайс*), які свідчать про породжувальні властивості самих прізвиськ.

Крім того, будь-яке прізвисько (зокрема і його форми) обов'язково має й суто *мовну* мотивацію – байдуже, яким типом і способом номінування утворено.

І останнє: прізвиська цього товариства, крім спільних для всіх власних назв ознак і наукових цінностей, мають особливі принади: вони є чи не єдиним засобом виявлення мовної творчості дитини без втручання й настанов дорослих, вони засвідчують мовотворчість дитячого товариства, увиразнюють основи світобачення й світовідчуття його учасників, унаочнюють систему індивідуальних і колективних цінностей й антицінностей, є засобом визначення місця та статусу окремого вихованця в товаристві.

Які ж особливості словотвірних процесів появи прізвиськ у цьому товаристві? Чим зумовлені? У чому виявляються?

Передусім зауважимо, що на словотвірну номінацію (її способи та засоби) припадає близько п'ятої частини від усіх прізвиськ цього товариства. Із широкого загальномовного українського словотвірного арсеналу використано незначну його частину. Зокрема, зі способів словотвірної номінації задіяно суфіксальний спосіб, спосіб утинання основ, утиально-суфіксальний спосіб (словотвірна субституція).

Суфіксація і її різновиди.

Суфіксація в українській мові є найчастотнішим способом творення слів, спосіб відзначається продуктивністю й у творенні власних назв. На відміну від загальномовних особливостей, у творенні прізвиськ цього товариства суфіксація належить до непродуктивних способів. До того ж із-поміж суфіксальних прізвиськ-дериватів чітко виокремлюються дві групи: так звана 'чиста' суфіксація і суфіксація заміщувальна. Відрізняються вони кількістю дериватів, функціями і наслідками.

'Чиста' суфіксація становить незначну групу дериватів (шість назв), утворених приєднанням до твірної основи суфіксів без будь-яких інших словотвірних операцій. Усі деривати є прізвиськами другого ступеня похідності – їх утворено від інших наявних прізвиськ-іменників: *Куба* → *Кубинець*, *Цибуля* → *Цибулька*, *Цвях* → *Цвяхок*. Виняток становить

прізвисько *Зализа*, утворене від дієслова *зализати*.

Прізвиська цієї групи свідчать, що приєднані суфікси змінили значення деривата порівняно з твірною основою, відповідно змінилися і функції прізвиस्क (порівняймо прізвище *Стрюк* і прізвисько *Стрючок*, прізвиська *Узурпатор* й *Узурпик*). Винятковим у цьому є прізвисько *Феська 1*, яке ні значенням, ні функцією не відрізняється від свого попередника *Феся* (від прізвища *Фісун*) – отже, приєднаний суфіксальний формант *-к(а)* в цьому разі є надлишковим. Його приєднання зумовлено існуванням іншого прізвиська *Феська 2*, що відрізняється своїм походженням і функціями (від *Язиката Феська*).

Суть *заміщувальної* (*субститутної*) суфіксації полягає в тому, що приєднання суфікса відбувається лише за умови попереднього утинання в слова іншого суфікса чи якоїсь іншої його частини – своєрідна міна елементів. Своїми такими особливостями сам спосіб прізвиस्कотворення стоїть між суфіксацією й утинанням і свідчить про заміну наявного прізвиська іншим.

Прізвиська, утворені таким способом, становлять більшу групу порівняно з попередньою, а сам спосіб творення виявляє більшу продуктивність. Якщо брати до уваги, що прізвиська є мовним показником жаргону (появилися в межах існування окремої соціальної чи професійної групи), то відповідно і прізвиська стають своєрідним виявом ожаргонювання офіційних назв. Тобто ці засоби слугують для принатурення таких назв до потреб спілкування у визначеному товаристві. У ‘вир’ ожаргонювання здебільшого втягнуто прізвища вихованців: *Гаркун* → *Гаркуша*, *Романченко* → *Ромка*, *Онисімова* → *Ониська*. Меншою мірою задіяно імена вихованців: *Вовка* → *Вовтя*; наявні два зразки видозміни прізвиस्क: *Топтигін* → *Топтя*, *Узурпатор* → *Узурпик*. Деякі прізвиська свідчать про підганяння прізвищ чи імен під форму наявних у мові слів – своєрідна контамінація за формулою ‘два в одному’: *Купченко* → *Купчиха*, *Панченко* → *Панчоха*, *Маслій* → *Маслюк*, *Патріс* → *Патрон*.

У зв’язку з особливостями субститутивно-суфіксальних процесів звернімо увагу на явища словотвірної омонімії: без знання історії перебігу появи прізвиस्क можливе спотворене розуміння самих прізвиस्क і явищ із ними пов’язаних, наприклад, поза історією появи прізвисько *Дідос* можна трактувати як *дід* → *Дідос*, *Дід* → *Дідос*, *Діденко* → *Дідос*. Водночас справжня і єдина історія прізвиська має такий ланцюжок: *Діденко* → *Дід* → *Дідос* (спочатку відбулося утинання прізвища на морфемному шві, лише потім – доточення до прізвиська суфікса *-ос*). У цьому разі треба говорити не про появу нової форми наявного прізвиська, а про появу нового прізвиська з іншою функцією.

Якщо порівняти утигально-заміщувальні операції з іменами і прізвищами, то можна спостерігати цікаву особливість. Імена можуть підлягати повторній субституції за сформованими триелементними ланцюжками: *Володимир* → *Володя* → *Воха*, *Валентина* → *Валя* → *Ваха*; у творенні прізвиस्क цього товариства зазначених явищ не зафіксовано.

Пояснити таку особливість не можу.

Зрештою, словотвірний аналіз прізвиськ цього товариства уможлиблює твердження про наявність особливих жаргоново-прізвиськових суфіксів: *-он*, *-уш-*, *-j-*, *-к-*, *-ік*, *-ос* (найвищу продуктивність із-поміж них має суфікс *-j-*, який приєднують із закінченням *-а* чи без такого).

Утинання слів – спосіб словотворення, внаслідок якого від твірної основи слова відсікають її частину; залишена частина (утинок) перебирає на себе змістові, морфологічні, синтаксичні функції утнутого слова (детально про словотвірне утинання див. [Нелюба 2007: 182 – 207]). Кількісно прізвиська-утинки не поступаються прізвиськам-субститутам. Твірними основами для таких прізвиськ здебільшого були основи прізвиськ (*Губарев* → *Губа*, *Стосенко* → *Стоса*), незначною мірою – основи прізвиськ (*Кізяк* → *Кізя*, *Цумадан* → *Цума*, *Микитівна* → *Микита*).

Прізвиська цього типу засвідчують наявність двох модифікацій (моделей) їх появи.

1. Первісно прізвиська з'явилися як засіб звертання в повсякденному спілкуванні і були виявом дружніх, рівних стосунків. Фактично з'явилася своєрідна розмовно-жаргонова форма кличного відмінка. Якщо в літературній мові окрему форму кличного відмінка мають не всі прізвиська (наприклад, відприкметникові зразка *Польова*, *Загорський*), то ця форма є універсальною – можна утворити від будь-якого прізвиська: *Польова* → *Поль'*, *Загорський* → *Загор'* (порівняймо з *мама* → *мам'*, *Федір* → *Федь'*). Пізніше до таких форм доточували закінчення. Тобто творення прізвиська передбачало наявність триелементного ланцюжка: *Загорський* → *Загор'* → *Загора*, *Стіжко* → *Стіж'* → *Стіжа*.

2. Інша модифікація (модель) передбачала одночасне утинання основи й приєднання суфікса-заміщувача, тобто модель творення мала два елементи: *Пітріс* → *Патрон*, *Воткаленко* → *Воткаль* (таке явище є досить поширеним у творенні жаргонових загальних назв, коли в загальноживаному слові утинають його частину й замінюють її жаргоновим суфіксом: *синтезатор* → *синтюк*, *адідас* → *адіки*, *музика* → *музон*).

Аналіз процесів заміщувального й утиного словотвору, посталих прізвиськ-утиноків і прізвиськ-субститутів свідчить про деякі спільні їхні особливості.

1. В українській мові утинання можливе як на морфемному шві, так і довільне, проте в цьому товаристві твірну основу утинали тільки на морфемному шві⁶. При цьому постале прізвисько відтворювало справжню

⁶ Винятком у цьому правилі є прізвисько *Сона*, утворене від іншого прізвиська *Сопляк*. За правилом мало б утворитися *Сопля* – прізвисько є поширеним в інших дитячих (і не тільки дитячих) товариствах. Думаю, причиною такої 'помилки' був той факт, що в цьому товаристві слово *сопля* було загальною назвою і стосувалося всіх вихованців, кого 'зраджував' ніс; носій цього прізвиська не страждав такою хворобою.

історичну основу утнутого прізвища. І якщо зміст частини таких основ-прізвиськ вихованці розуміли (*Чугуєвець* → *Чугуй*, *Стицько* → *Стиць*), то про зміст частини з них і не здогадувалися (*Волощенко* → *Волох*, *Воткаленко* → *Воткаль*)⁷.

Інколи точність відтвореної історичної основи дивує. Для прикладу порівняймо ланцюжки *Купченко* → *Купця* і *Панченко* → *Панча*. В обох прізвищах утнуто той самий елемент – формант *-енк(о)*. Утворені імена-утинки за всіма очікуваннями ніби повинні зберігати шиплячий звук [ч] *Купч-* і *Панч-* (порівняймо зі *Стіжко* → *Стіжа*, *Стосенко* → *Стоса*), проте усупереч очікуванням, в утнутих прізвиськах наявні різні кінцеві приголосні – відповідно [ц'] і [ч]. У такий спосіб відтворено-збережено особливості загальних назв, від яких походять прізвища: *купець* → *Купченко* → *Купця*, *панок* → *Панченко* → *Панча*.

2. У всіх випадках творення утинків як таких до утнутої основи завжди додавали закінчення *-а* без нарощення будь-яких емоційно-експресивних нюансів: *Нідзельський* → *Нідзеля*, *Пархоменко* → *Пархома*, *Цумадан* → *Цума*. У картотеці наявні лише кілька зразків-винятків із цього правила: *Шпигоцька* → *Шпик* (бракує закінчення, мабуть, через 'підганання' цього прізвиська під звучання загальної назви *шпик*), *Стицько* → *Стиць* (можливо, нарощення закінчення стримано чи й унеможливлено подальшою появою прізвиська-приповідочки *Стиць-Гриць*), *Чугуєвець* → *Чугуй*, *Науменко* → *Наум* (причина браку закінчення очевидна – під час утинання повністю відтворено ім'я в первісній його формі, до того ж друге паралельно функціювало й у формі *Наума*).

Зазначена закономірність стосувалася й творення прізвиськ-субститутів, коли утнутий елемент заміняли на *-j-* (*Патріс* → *Патря*, *Фісун* → *Феся*, *Філенко* → *Філя*).

Закінчення *-а*, яке в українській мові здебільшого є показником іменників жіночих відмінкових парадигм (*парта*, *школа*, *дорога*), приєднували до прізвиськ-утинків як самостійний елемент (*Пархома*), у поєднанні з суфіксом (*Ромка*), приєднували до утинків хлоп'ячих назв (*Загора*) чи дівчачих (*Купця*). У цьому разі можна говорити про закінчення *-а* як про універсальний прізвиськовий засіб, який є показником спільного роду.

Продуктивність використання й універсальність у поєднанні з різними основами нарощеного закінчення *-а* можна пояснити кількома чинниками. *По-перше*, оскільки первісно утинки виконували роль звертання і відповідно мали своєрідну форму кличного відмінка, то рано чи пізно відбувалося 'вирівнювання парадигми' називним відмінком, оскільки такі утинки були досить зручними і 'приємними' у вимові,

⁷ Задля експерименту через багато років по випуску я запитав у кількох вихованців, чи розуміють вони первісні значення утворених прізвиськ, і чому саме так утворили прізвиська – отримав заперечну відповідь. Зізнаюся, що й сам не можу встановити значення основи прізвища *воткаль-*, можу таке стверджувати лише з вірогідністю.

відповідно й у називанні. По-друге, прізвиська, повторюся, є виявом творчості; дитина не знає норм і правил мовної творчості, не обмежена й не обтяжена ними й тому часто в такій творчості йде услід за диктатом мовного апарату й фізіології – ритм і такт прізвиська-утинка з кінцевим приголосним потребує його доточення-нарощення-доповнення. *Третій чинник* зумовлений другим чи й становить із ним ціле: на генетичному рівні творчість дитини унаочнює – відроджує чи продовжує – дію мовного закону, який філологи давно списали до архіву – закон відкритого складу.

Про значущість і словотвірну силу закінчення *-а*, про дію названого закону свідчить й унікальне в цій системі прізвисько *Кузя*: на перший погляд це ніби утнуте прізвисько з нарощеним закінченням (наприклад, *Кузьменко* → *Кузя*, *Кузьмук* → *Кузя*). Проте прізвисько утворено від прізвища *Кузь* – вияв процесу нарощення як зворотного до очікуваного утинання.

Крім усього, не треба забувати і про той факт, що в українській мові закінчення *-а* є показником найсильнішого типу відмінювання.

3. Варто звернути увагу й на деякі парадоксальні метаморфози. Наприклад, нейтральне прізвисько могло бути основою для заміни його кінцевого елемента як суфіксом позитивного, так і негативного забарвлення (порівняймо *Купченко* → *Купця* і *Купченко* → *Купчиха*); відповідно такі прізвиська мали різне призначення у використанні: *Купця* – і дружнє, і нейтральне звертання-ставлення, *Купчиха* – негативно-образливе. До того ж навіть первісно однакові за призначенням, мотивами і способами появи прізвиська унаслідок утиналих і заміщувальних процесів могли набувати протилежних ознак. Порівняймо для прикладу *Кізяк* і *Сопляк*. Прізвисько *Кізяк* так і залишилося незмінним у призначенні – використовували з метою якомога дошкульніше допекти, принизити (носій цього прізвиська цілком заслуговував на таке, оскільки до інших ставився зверхньо, з презирством, був підленьким і підступним). Носій іншого прізвиська був хлопцем товариським, щирим, на нього можна було покластися в будь-якій ситуації. Саме такі й подібні його поведінкові ознаки – важливі і значущі в дитячому будинку – зумовили формальні й функційні зміни в наявного прізвиська: *Сопляк* → *Сопя*. Прізвисько другого ступеня походження геть не мало негативізму – його могли використовувати під час дружнього звертання, як до рівного собі.

Прізвиськотворення цього товариства засвідчує наявність лише двох статусних дериваційних ланцюжків: власна назва офіційна → прізвисько: *Патріс* → *Патрон*, *Радевич* → *Радік* і власна назва-прізвисько → прізвисько: *Куба* → *Кубинець*, *Цумадан* → *Цума*; лише одне прізвисько є свідченням наявності ланцюжка загальна назва → прізвисько: *залізати* → *Заліза*.

Словник прізвиськ цього товариства виказує й деякі інші особливості словотворення:

- одним зразком (*Губарев* → *Губоріз*) представлено спосіб основоскладання, проте зарахувати його до основоскладання можна

з деякою долею умовності – у цьому разі краще говорити про своєрідне лжескладання (утворено за аналогією до вже наявного в цьому товаристві прізвиська *Губошльоп*);

- зовсім не задіяно префіксальний спосіб словотворення;
- немає зразків конотації-накладання (цей спосіб нині поширений у прізвиськотворенні – згадаймо свіже *Путлер*);
- немає зразків уламкоскладання (зразка *Галина Федорівна* → *Галіфе*).

Звичайно, цей виклад не може завершувати дослідження типів і способів творення прізвиськ – свого дослідника чекають взаємодія різних типів і способів номінації у прізвиськотворенні, породжувальні можливості прізвиськ, формування прізвиськового гнізда і взаємодія його складників, прізвиська як психо-педагогічний чинник у функціюванні дитячого товариства.

Література

Аркушин 2009 – Словник прізвиськ Північно-Західної України : у 3 т. – Т. 1 : А – И / упоряд. Г. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2009. – 412 с.; **Герасимчук 2002** – Герасимчук В. А. Антропоніми: історія і сучасність : навч. посіб. / В. А. Герасимчук, А. Ф. Нечипоренко. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. – 151 с.; **Глуховцева 2010** – Глуховцева К. Д. Словник прізвищ жителів Луганщини : у 2 т. / К. Д. Глуховцева, І. Я. Глуховцева, В. В. Леснова ; за ред. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – Т. 1 – 2; **Горпинич 2000** – Горпинич В. О. Прізвища степової України : словник / В. О. Горпинич. – Д. : ДДУ, 2000. – 408 с.; **Демчук 1988** – Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. / М. О. Демчук. – К. : Наук. думка, 1988. – 169 с.; **Керста 1984** – Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. : чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К. : Наук. думка, 1984. – 152 с.; **Муромцев 2015** – Муромцев І. В. Нотатки про прізвисько і назвисько (і навколо них) в українській та світовій ономастиці: статус, склад, зміст, форма, еволюція / І. В. Муромцев [у друці]; **Наливайко 2011** – Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Наливайко Марія Ярославівна. – К., 2011. – 231 с.; **Нелюба 2007** – Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови / А. Нелюба – Х. : ВЦ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 302 с.; **Редько 1969** – Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. – К. : Рад. шк., 1968. – 256 с.; **Редько 1969** – Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.; **Скрипник 1996** – Скрипник Л. Г. Власні імена людей : слов.-довід. / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 1996. – 336 с.; **Худаш 1977** – Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.; **Чабаненко 2005** – Чабаненко В. Словник прізвиськ нижньої Наддніпрянщини : у 2 кн. / В. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗНУ, 2005. – Кн. 1 – 2; **Чучка 2008** – Чучка П. Антропонімія Закарпаття :

монографія / П. Чучка. – Ужгород : Папірус, 2008. – 671 с.; **Чучка 2005** – Чучка П. Прізвиська закарпатських українців : іст.-етимол. слов. / П. Чучка. – Л. : Світ, 2005. – 702 с.; **Шульська 2008** – Шульська Н. Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині / Н. Шульська. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2008. – 164 с.

Нелюба А. М. Прізвиська дитячого товариства: словотвірні процеси і наслідки

Завдання цієї статті – на основі наявної ономастичної теорії встановити особливості творення неофіційних імен вихованців дитячого будинку, проаналізувавши словотвірні способи і засоби появи прізвиськ.

Дослідження ґрунтується на таких основних постулатах: прізвиська поєднують у собі ознаки територіальних і соціальних діалектів; в основі своїй відрізняються від власних назв здатністю характеризувати чи індивідуалізувати особу; не належать до випадкових явищ – завжди мають соціальну і мовну мотивацію.

Інтенсивність появи, особливості творення й функціонування прізвиськ, ступінь їх значущості в дитячому будинку зумовлені низкою взаємопов'язаних зовнішніх і внутрішніх чинників, запрограмованих самою системою виховання та неписаними цінностями товариства. Прізвиська цього товариства є чи не єдиним засобом виявлення мовної творчості дитини без втручання й настанов дорослих.

Прізвиськотворення в цьому дитячому колективі загалом відповідало загальноукраїнським правилам, проте відрізнялося конкретними способами й моделями втілення, їхньою продуктивністю й особливостями використання, різноманітністю мотиваційних приводів до називання, ґрунтувалося на найрізноманітніших, інколи найнесподіваніших асоціаціях і конотаціях. У творенні прізвиськ вихованців задіяно лише такі дериваційні способи: суфіксальний (з різновидами – ‘чиста’ суфіксація і заміщувальна), утинання основ, утиально-суфіксальний (словотвірна субституція). Словотвірний аналіз прізвиськ цього товариства уможливило твердження про наявність особливих жаргоново-прізвиськових суфіксів: *-он*, *-уш-*, *-j-*, *-к-*, *-ік*, *-ос*; найвищу продуктивність має суфікс *-j-*, із закінченням *-а* чи без такого.

Ключові слова: дериват, мотивація, прізвисько, субституція, суфіксація, утинання, формант.

Нелюба А. Н. Прозвища детского коллектива: словообразовательные процессы и результаты

Цель этой статьи – на основании существующей ономастической теории установить особенности образования неофициальных имен воспитанников детского дома, проанализировав словообразовательные способы и средства появления прозвищ.

Исследование базируется на таких основных постулатах: прозвища соединяют в себе признаки территориальных и социальных диалектов;

в большинстве отличаются от собственных имен давать характеристики или индивидуализировать личность; не относятся к случайным явлениям – всегда имеют социальную и языковую мотивацию.

Интенсивность и особенности образования, функционирование прозвищ, степень их значимости в детском доме обусловлены рядом взаимосвязанных внешних и внутренних факторов, запрограммированных самой системой воспитания и неписанными ценностями коллектива. Прозвища этого коллектива чуть ли не единственное средство выявления языкового творчества ребенка без влияния и наставлений взрослых.

Образование прозвищ в этом детском коллективе в основе соответствовало общеукраинским правилам, но отличалось конкретными способами и моделями осуществления, продуктивностью и особенностями их использования, разнообразием мотивационных приводов называния, базировалось на разнообразных, иногда и на неожиданных ассоциациях и коннотациях. В образовании прозвищ воспитанников задействовано такие деривационные способы: суффиксальный ('чистая' суффиксация и компенсаторная), усечение основ, усечение с суффиксацией (словообразовательная субституция). Словообразовательный анализ прозвищ этого коллектива обуславливает утверждение о существовании жаргоно-прозвищных суффиксов: *-он, -j-, -уш, -к-, -ік, -ос*; самую высокую продуктивность имеет суффикс *-j-*, с окончанием *-а* или без него.

Ключевые слова: дериват, мотивация, прозвище, субституция, суффиксация, усечение, формант.

Nelyuba A. M. Nicknames in children's groups: word-formation processes and results

The purpose of this article is to establish on the basis of the existing onomastic theory the peculiarity of informal children's names formation in an orphan home, after analyzing the wordformative ways and means of nicknames appearing.

The research is based on these basic principles: nicknames combine the features of territorial and social dialects; mainly differ from their own names to give characteristics or personalize; they don't apply to casual events they always have social or linguistic motivation.

The intensity and peculiarity of the formation, the operation of nicknames, their relative importance in the orphan home are caused by a number of related internal and external factors that are programmed by the system of education and by the collective unwritten values of the collective body. Nicknames are almost the only means of identifying the linguistic creativity of a child without the influence and guidance of adults.

The formation of nicknames in the children's collective body basically corresponded to general Ukrainian rules, but was different in specific methods and models of implementation, productivity features and their use, the variety of motivational nomination based on different, sometimes unexpected associations and connotations. In the formation of the nicknames the following

derivation methods were used: suffixal ('clean' suffixation and compensatory), the syncopation of basis, syncopation with suffixation (derivational substitution). Word-formation analysis of nicknames of this collective body determines the assertion of the existence of jargon- nickname suffixes: *-он*, *-j-*, *-уш*, *-к-*, *-ік*, *-ос*; the highest efficiency has the suffix *-j-*, with the ending *-а* or without it.

Key words: a derivative, a motivation, a nickname, a substitution, a suffixation, a syncopation, a formant.

Стаття надійшла до редакції 29.06.2015 р.

Прийнято до друку 28.08.2015 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

РЕЦЕНЗІЇ

А. В. Ходоренко (Днепропетровск)

**РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ:
БЕЛИЦКАЯ Е. Н. СЕМАНТИКА ОНИМА
(ДИНАМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ). –
АРТЕМОВСК : ИЗД-ВО ГИИЯ ГВУЗ «ДГПУ», 2015. – 409 с.**

В истории языкознания ономастические студии занимают свое особое место. Со времен Древней Греции ученые пытались определить параметры проприальности. Но лишь в XX веке собственные имена оказались в центре внимания теоретиков языка как универсальная лингвистическая категория. Несмотря на значительные достижения в области описательной ономастики, до настоящего времени проприальность не нашла своего объяснения в теории собственного имени. Представленная в монографии Е. Н. Белицкой концепция динамической семантики собственных имен, разработанная как целостная реконструкция онимогенеза в интериоризованном языке, вне всякого сомнения, является нетривиальным подходом к интерпретации проприальности.

Рецензируемая работа выполнена в актуальном направлении исследований, ориентирующемся на полипарадигмальность, интегрирующую естественнонаучное и гуманитарное знание, в синтезе отечественных и зарубежных лингвистических и – уже – семантических теорий. Это, по мнению автора исследования, позволит сформировать методологическую альтернативу существующей традиции изучения семантической стороны проприальных единиц языка.

Установка на комплексность реализуется в использовании идей лингвосинергетики – интегрирующая методологически ведущие в данном исследовании феноменологию и функционализм. Подобная методологическая матрица реализуется в базовой эпистемиологической модели – теории эволюции, где ведущим является принцип наследственности с модификацией. Именно через призму данной модели в работе рассмотрены идеи Аристотеля, Ч. Пирса, Дж. Милла, Г. Фреге, Б. Расселла, Л. Витгенштейна, Дж. Серля, С. Крипке, Х. Соренсена, К. Доннеллана, Ф. Реканати, К. Баха, Б. Геуртца, Дж. Каца, Х. Патнэма, А. Лосева, С. Франка, лингвистические концепции А. Гардинера, Р. Коутса, Р. Джекендоффа. Вне всякого сомнения, такой поход эпистемиологически обогащает традиционные исследования в ономастике.

Центральным понятием, объединяющим комплексное описание семантики онима, в монографии Е. Н. Белицкой выступает онимогенез, интерпретируемый как функциональное знание (Р. Джекендофф). Как справедливо утверждает автор, данный термин является продуктивным для «описания того, что находится в голове у человека и дает ему возможность говорить и понимать язык» (с. 49). В этом случае семантика собственного имени как задача исследования расширяется до восстановления

в металингвистическом анализе информации о способе бытования таких единиц в языке – био-культурном гибриде.

Автор осуществляет развернутое комплексное описание ономогенеза на уровне декларативных и процедурных знаний. Декларативное знание рассматривается через особенности языковой компетенции человека, в том числе и с точки зрения ее онтогенеза и филогенеза; а также посредством анализа онимной категоризации и концептуализации, места собственных имен в организации внутреннего лексикона; корреляция онимов со структурами репрезентации знаний и с когнитивными структурами. Процедурное знание объясняет когнитивную деятельность человека в процессах порождения, восприятия и понимания коммуникации с собственными именами; исследует роль и место онимов в осуществлении познавательных процессов. Три главы монографии последовательно освещают поставленные вопросы.

Первая глава посвящена рассмотрению основ динамической семантики онима. В данной главе представлены значимые философские и лингвистические теории и раскрыты возможности их использования как теоретической основы динамической семантики онима. Отказ от хрестоматийной аристотелевской модели – логика в основе семантики (и более экстремально – логика как синоним семантики) – дает возможность интерпретировать все отклонения в семантике имен от жесткой прескриптивной схемы, единой с общими именами, не как ошибку, а естественный способ бытования имен в пространстве и времени нескончаемого семиозиса.

Во второй главе проводится многоаспектный анализ онтологических и филогенетических основ проприальной компетентности человека. Вопросы онтологии в данной работе формулируются как часть функционального знания – генетически обусловленного предзнания, позволяющего производить и понимать собственные имена – языковые универсалии. Филогенетически собственные имена признаются результатом развития празовов-вокативов – неклаузальных структур – в аргументно-предикатной структуре высказывания. Интересным и новым является трактовка этого развития в терминах ризомной рекурсии – когнитивного процесса обработки двух или более сложных концептуализаций с установлением отношений оглавления при образовании концептуализации нового уровня. В этом случае собственные имена интерпретируются как концептуализированные вкативы, сохранившие эту часть концептуализации как часть своей семантической структуры. В этом случае вместо объяснения дивергенции аргумента в сторону общих и собственных имен предлагается анализ конвергенции неклаузальной структуры и аргумента в собственное имя.

Третья глава монографии представляет результаты интегрированного рассмотрения места собственных имен в организации внутреннего лексикона. Анализируя ментальные операции процесса упорядочения семантической структуры проприальных единиц языка, Е. Н. Белицкая

детально останавливається на дійсності рекурсивного механізму семантичного розвертывання проприальних одиниць в ментального механізму отрицання, признаваемого ключевым в преобразовании холистических репрезентаций имен в компонентные. Наконец, серьезное внимание в работе уделено иконичности, признающемся автором основополагающим принципом когнитивной организации языка. По мнению исследовательницы, только при рассмотрении иконичности как процессуального и градуального явления, при трактовке отношений произвольности/мотивированности знака как комплементарных можно понять онимный семиозис. Оним как знак интерпретируется в данной работе как чистый индекс (имянаречение), становящийся в момент второго и последующего использований (имяношение) иконой вырожденного индекса, способной к символизации. В работе рассмотрены разные аспекты онимной иконичности: динамика отношений объекта обозначения и знака, роль горизонтальной и вертикальной мотивации (В. Гамкрелидзе) в онимогенезе. Особо оговаривается значение вокального стиля (И. Фонагу) в формировании онимной концептуализации.

Во втором подразделе третьей главы рассмотрены некоторые аспекты моделирования когнитивной системы проприальных единиц языка. Автор разрабатывает когнитивные модели прототипических онимов – атропонимов и топонимов – на основе положений перцептивной теории знания. Обращение к фундаментальной модели мира – центральной в перцептивной теории знания – дает Е. Н. Белицкой основание утверждать о невозможности вывести универсальную для всех классов имен модели-имитатора (симулятора – Л. Барсалу). Исследователь доказывает, что в модели мира как антропоцентрической системе убеждений о текущем состоянии дел антропонимы и топонимы имеют разную пространственно-временную конфигурацию. Место порождения антропонима – дискурс, вокатив. Топоним, по мнению автора, возникает в нарративе. Антропоним является результатом концептуализации уникального объекта вида *homo sapiens*. Топоним имеет более сложную конфигурацию уникального места – результата рекурсивно обработанной концептуализации уникального объекта и пространства, где оглавленной частью является уникальный объект.

Подобная трактовка позволяет автору по-новому интерпретировать категоризацию онимного знания, с которой плохо справляются традиционные концепции, восходящие к идеям Э. Рош. Е. Н. Белицкая принимает точку зрения А. Вежбицкой и Р. Фрумкиной о множественных принципах структурирования знания, основанных отнюдь не только на аналитико-синтетических механизмах логического мышления. Таким образом, категоризацию строит не только логос, но и миф, что наиболее отчетливо проявляется в собственных именах, часто рассматриваемых исключительно в пределах языка мифа (Ю. Лотман, Б. Успенский) или просто мифа (имяславцы). Исследователь предлагает рассматривать

онимную категоризацию как тип трансмерной, где учитываются не только вертикальные, но и горизонтальные связи между кластерами знания.

Когнитивно-дискурсивное направление анализа собственных имен реализуется автором в рассмотрении особенностей онимной концептуализации. Новое углубленное толкование приобретают понятия диалогичности дискурса, концептуального содержания и его конструирования, порций события говорения, роли и места воображения в этом процессе. Особое место занимает процесс грамматической концептуализации, где главенствующими являются конфигурационная структура концептуализации.

В целом положения, заявленные в монографии, представляются убедительными. Однако, к сожалению, объем заявленных задач несколько усложняет понимание главной идеи – поиска истоков проприальности в ономогенезе. Было бы целесообразно поступиться некоторыми аспектами рассмотрения динамики развития онима ради большей ясности.

Монография Е. Н. Белицкой обращает на себя внимание новизной теоретической базы исследования, в ней привлекает корректностью интерпретаций, логикой и последовательностью изложения, изобилием новых идей и нетривиальных интерпретаций. Научная компетентность автора является безусловным преимуществом работы. Рецензируемая монография будет полезной для специалистов в области ономастики, семантики, теории языка. Студенты и аспиранты почерпнут много информации о новейших тенденциях развития современной лингвистики.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Биби́к Світла́на Па́влівна – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України.

Весельська Галина Станіславівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Вінтонів Михайло Олексійович – доктор філологічних наук, доцент, виконувач обов'язків завідувача кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету.

Вінтонів Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і історії мови Донецького національного університету.

Глуховцева Катерина Дмитрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Гороф'янюк Інна Валентинівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Гримашевич Галина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Ідзьо Мар'яна Володимирівна – аспірантка Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.

Колесникова Лариса Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Нелюба Анатолій Миколайович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Ніколаєнко Ірина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Пампура Світлана Юріївна – старший викладач кафедри іноземних мов ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”.

Панченко Тетяна Сергіївна – аспірантка кафедри документознавства ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”.

Сухачова Наталія Сергіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української та іноземних мов Полтавського університету економіки і торгівлі.

Фалафівка Олеся Ярославівна – аспірантка кафедри прикладної лінгвістики Національного університету „Львівська політехніка”.

Ходоренко Ганна Вікторівна – доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара.

Шитик Людмила Володимирівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.